

Bewegingsonderwijs en sport

Vakspecifieke trendanalyse 2015

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

slo

Bewegingsonderwijs en sport

Vakspecifieke trendanalyse 2015

April 2015

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

2015 SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs: Berend Brouwer, Marco van Berkel, Ger van Mossel, Eric Swinkels

Informatie

SLO

Vaksectie bewegingsonderwijs en sport

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 410

Internet: www.slo.nl

E-mail: b.brouwer@slo.nl

AN: 7.7408.636

Inhoud

1.	Inleiding	5
2.	Beoogd curriculum	7
2.1	Alle sectoren	7
2.2	Primair onderwijs	11
2.3	(Voortgezet) speciaal onderwijs	12
2.4	Onderbouw vo	13
2.5	Bovenbouw vmbo	16
2.6	Praktijkonderwijs	19
2.7	Bovenbouw havo/vwo	21
2.8	Mbo	24
3.	Uitgevoerd curriculum	27
3.1	Alle sectoren	27
3.2	Primair onderwijs	27
3.3	(Voortgezet) Speciaal onderwijs	29
3.4	Onderbouw vo	29
3.5	Bovenbouw vmbo	33
3.6	Bovenbouw havo/vwo	34
3.7	Praktijkonderwijs	35
3.8	Mbo	36
4.	Gerealiseerd curriculum	39
4.1	Alle sectoren	39
4.2	Primair onderwijs	39
4.3	Speciaal onderwijs	40
4.4	Onderbouw vo	40
4.5	Bovenbouw vmbo	41
4.6	Praktijkonderwijs	42
4.7	Bovenbouw havo/vwo	42
4.8	Mbo	43
5.	Sturen op kwaliteit	45
5.1	Knelpunten ten aanzien van kwaliteitssturing	46
6.	Ontwikkelingen en vernieuwingen	47
6.1	Ontwikkelingen met betrekking tot bewegingsonderwijs in alle sectoren	47
6.2	Ontwikkelingen met betrekking tot bewegingsonderwijs per sector	49
6.3	Algemene ontwikkelingen in het onderwijs	51
6.4	Algemeen maatschappelijke ontwikkelingen	53
7.	Conclusies en aanbevelingen	57
7.1	Het beoogde curriculum	57
7.2	Het uitgevoerde curriculum	57
7.3	Het gerealiseerde curriculum	57
7.4	Aanbevelingen voor verdere ontwikkeling	58
8.	Referenties	59

Bijlagen

Bijlage 1 Doorlopende leerlijnen bewegingsonderwijs (po – vmbo)

Bijlage 2 Doorlopende leerlijn bewegingsonderwijs (po – havo/vwo)

Bijlage 3 Nieuwsbrief Inspectie van ht Onderwijs, september 2014

63

65

68

75

1. Inleiding

Bewegingsonderwijs en schoolsport wordt verzorgd in bijna alle onderwijssectoren en heeft allerlei benamingen. In het primair onderwijs (po) heet het vak meestal bewegingsonderwijs en in het voortgezet onderwijs (vo) lichamelijke opvoeding (LO), bewegingsonderwijs of bewegen en sport. Varianten hierop zijn sport en bewegen, sportonderwijs of gewoon gym, zoals het vaak door leerlingen wordt genoemd. SLO gebruikt de termen bewegingsonderwijs en schoolsport als aanduiding voor het hele vakgebied van po tot en met mbo.

De verschillende benamingen vinden hun oorsprong in de kleur of visie op het vak. Bij toevoeging van het lichamelijke aspect ziet men het bewegen als lichaamsbeweging of fysieke activiteit of als bewegingsvorm. Bijvoorbeeld wordt er genoeg bewogen in de gymles of met welke techniek wordt er geserveerd? Met bewegingsonderwijs wordt bedoeld onderwijs in bewegen. Bewegen wordt daarbij gezien als gedrag of als handeling waarin de beweger ingaat op een bepaalde bewegingsuitdaging. Bijvoorbeeld een tennisspeler probeert de bal in te slaan en de ander probeert dat te voorkomen. Verder zijn er verschillende visies op de bewegingscultuur. Bij 'bewegen' is er een brede opvatting over de bewegingscultuur in al haar verschijningsvormen, zoals recreatie- en avontuursport. Bij 'sport' richt men zich vaak op de dominante wedstrijdsport met vastgestelde regels en eindvormen.

De algemene doelstelling van bewegingsonderwijs is leerlingen bekwaam te maken voor zelfstandige, verantwoorde, perspectiefrijke en blijvende deelname aan de bewegingscultuur (Stegeman, 2000). In de toekomstverkenning Human Movement and Sports 2028 (Brouwer et al., 2011) is het voornaamste uitgangspunt voor het vak dat leerlingen op school, steeds vanuit een pedagogisch perspectief, (meer) bekwaam raken voor deelname aan sport en bewegingssituaties, als onderdeel van een gezonde en actieve leefstijl. Leerlingen ontwikkelen gedurende hun schoolloopbaan een eigen beweeg- en sportidentiteit.

Bij bewegingsonderwijs leren leerlingen deel te nemen aan de bewegingscultuur in al haar verschijningsvormen en bijhorende contexten en motieven. Het gaat om beter leren bewegen, bewegen regelen en bewegen beleven. De taak voor bewegingsonderwijs in school is leerlingen in aanraking te brengen met verschillende activiteiten en bewegingsuitdagingen. Door de leerlingen te laten ervaren wat het realiseren van de bewegingsuitdaging oproept aan beweegplezier raken leerlingen gemotiveerd voor bewegen en sport op school en in hun vrije tijd.

Zowel binnen als buiten de vakwereld verschuift steeds de dominante opvatting over het vak en daarmee wat men de leerlingen beoogt te leren. De verschillende visies hebben invloed op wat het curriculum beoogt te bereiken, hoe het curriculum wordt uitgevoerd en wat er wordt gerealiseerd bij de leerlingen.

Leeswijzer

Doel van deze trendanalyse voor bewegingsonderwijs en schoolsport is het in kaart brengen van de belangrijkste trends en opmerkelijke ontwikkelingen binnen dat leergebied in alle sectoren van het onderwijs. Deze trendanalyse richt zich op leerplanontwikkelaars, lerarenopleiders, beleidsmakers, directies en onderzoekers rondom bewegingsonderwijs en schoolsport. Daarnaast vinden leraren informatie over de sector waarin zij werkzaam zijn.

In hoofdstuk 1 wordt ingegaan op de verschillende benamingen van het vak.

In hoofdstuk 2 wordt het beoogde curriculum omschreven: de wettelijke kaders en andere beleidsinitiatieven, de mogelijke uitwerking daarvan in doelen en inhouden binnen lesverband, maar ook daarbuiten indien aan de orde, en de knelpunten die zich daarbij voordoen.

In hoofdstuk 3 wordt het uitgevoerde curriculum beschreven: het gaat hier om de wijze waarop de wettelijke kaders vorm en inhoud krijgen in de praktijk en de knelpunten die zich daarbij voordoen.

Hoofdstuk 4 beschrijft het gerealiseerde curriculum. Dit gebeurt op basis van een beperkt aantal onderzoeken en deels op grond van onze ervaring en contacten met het werkveld. Ook hier kijken we naar knelpunten die zich voordoen.

Na de beschrijvingen ten aanzien van het beoogde, uitgevoerde en gerealiseerde curriculum (zogenaamde BUG) kijken we welke actuele ontwikkelingen en vernieuwingen er zijn binnen of rondom het curriculum voor bewegingsonderwijs en schoolsport. Deze trends en ontwikkelingen worden beschreven in hoofdstuk vijf.

In hoofdstuk 6 wordt beschreven op welke wijze toezicht wordt gehouden op de kwaliteit van het bewegingsonderwijs en het naschoolse sportaanbod en de knelpunten die we daar zien.

In hoofdstuk 7 worden eerst de geconstateerde stand van zaken, knelpunten, trends en ontwikkelingen samengevat, waarna aanbevelingen worden gedaan ten aanzien van de rol die SLO zou kunnen spelen bij die ontwikkelingen, trends en leerplankundige consequenties.

We sluiten af met een bronverwijzing en een bijlage waarin de kerndoelen en eindtermen als doorlopende leerlijn in de vorm van posters overzichtelijk in beeld zijn gebracht.

2. Beoogd curriculum

2.1 Alle sectoren

Voor bewegingsonderwijs zijn in alle sectoren de inhoudsdoelen via globaal geformuleerde doelen wettelijk vastgelegd. Het gaat ten eerste om de kerndoelen voor po, het (voortgezet) speciaal onderwijs (vso en so) en de onderbouw van het voortgezet onderwijs (onderbouw vo) en de eindtermen voor het vmbo, havo en vwo in de bovenbouw (bovenbouw vo). Daarnaast biedt een groeiend aantal scholen in de bovenbouw van vmbo lichamelijk opvoeding 2 (LO2) en in de bovenbouw van havo-vwo Bewegen, Sport en Maatschappij (BSM) aan als keuze-examenvak in het vrije deel. Voor zowel LO2 als BSM zijn er ook eindtermen. In de bovenbouw van de kader- en beroepsgerichte leerweg van het vmbo wordt bovendien op sommige scholen het intersectorale programma Sport, Dienstverlening en Veiligheid (SDV) aangeboden en ook daarvoor zijn eindtermen opgesteld. In het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) is groeiende belangstelling voor bewegen en sport via het kwalificatiedossier loopbaan en burgerschap dat vanaf 2012 geldt, maar hiervoor zijn er geen wettelijk vastgelegde doelen.

Voor een aantal sectoren zijn er richtinggevende curriculumdocumenten. Voor het basisonderwijs (Mooij et al., 2011), zeer moeilijk lerenden (ZML) (Van Berkel, M., De Graaff, Rietberg & Wijffels, 2009), Cluster-4-scholen (Van Berkel, Biesterbosch, Bertijn & Willemsen, 2011) en voor de onderbouw vo (Brouwer et al., 2012) zijn er basisdocumenten met een uitwerking van de kerndoelen. De kerndoelen zijn geformuleerd als streefdoelen en hebben een wettelijk verplichtend karakter. De basisdocumenten geven mogelijke richtingen aan waaraan scholen kunnen denken bij het inrichten van hun onderwijs en zijn niet verplicht. Voor het praktijkonderwijs (PrO) is er een programma-blauwdruk (Brouwer & Schade, 2003) met twee lesvoorbeelden (Brouwer et al., 2003; Schade, 2003). In bovenbouw vo zijn er voor LO1 en LO2 in vmbo en LO en BSM op havo/vwo handreikingen voor het schoolexamen. Deze documenten geven een beeld van wat er onder de wettelijk doelen verstaan kan worden, maar ze hebben geen formele status. Voor het mbo is er een lessendatabase Vitaal mbo met inspirerende lesvoorbeelden beschikbaar. Voor LO2 en BSM zijn er toetsvoorbeelden van praktische opdrachten en enkele studieboeken met verdiepingsopdrachten voor de leerlingen. Voor het primair onderwijs zijn er complete methoden die docenten kunnen gebruiken. Al deze methoden liggen in het verlengde van het basisdocument bewegingsonderwijs en bevatten uitwerkingen voor alle leerlijnen.

Samenhang in de kerndoelen en eindtermen voor bewegingsonderwijs: vier kwaliteitssleutels
Bewegingsonderwijs beoogt een brede basis te leggen voor veelzijdige deelname aan een breed scala van sport- en bewegingsactiviteiten, met uitdrukkelijke aandacht voor individuele verschillen, voor zelfstandig regelen van bewegen en sport, voor verantwoord en beargumenteerd leren kiezen binnen de breedte van de bewegingscultuur en voor het ervaren van de gezondheidswaarde van bewegen en sport. Voor de kerndoelen en eindtermen zelf verwijzen wij naar de posters met doorlopende leerlijnen in de bijlagen. Die posters geven zicht op doorlopende leerlijnen in de leerinhoud van bewegingsonderwijs vanaf primair onderwijs tot en met de examenklas van enerzijds vmbo en anderzijds havo/vwo. Het gaat om de relaties tussen de kerndoelen en eindtermen van de verschillende sectoren.

Vertaald naar leer- en ontwikkellijnen, zijn er vier perspectieven of 'sleutels' voor kwaliteit te onderscheiden: bewegen verbeteren, bewegen regelen, gezond bewegen en bewegen beleven

(Brouwer, Houthoff, Massink, Mooij, Van Mossel, Swinkels & Zonnenberg, 2012). Die vier perspectieven vormen de rode draad tussen de inhoud van primair onderwijs (po) tot en met de bovenbouw van het voortgezet onderwijs (vo). We lichten de vier perspectieven hier onder toe.

Bewegen verbeteren

Leerlingen maken zich uit een breed scala aan bewegingsactiviteiten een zeker bewegingsrepertoire eigen. Het gaat daarbij met name om het wendbaar leren hanteren van bewegingsprincipes zodat er voldoende basis is om elders uit te kunnen bouwen. Het gaat om de volgende activiteitsgebieden- en (deel)gebieden:

- In het primair onderwijs is er aandacht voor de leerlijnen balanceren, klimmen, zwaaien, over de kop gaan, springen, hardlopen, mikken, jongleren, doelspelen, tikspelen, stoeispelen en bewegen op muziek. Zwemmen komt formeel niet voor in de kerndoelen, maar wordt niettemin wenselijk gevonden door de vakwereld om aan te bieden. Daarover is een doorlopende discussie met gemeentes, schooldirecteuren en beleidsmakers.
- In de onderbouw van het voortgezet onderwijs is aandacht voor activiteiten op de volgende gebieden: spelen, turnen, atletiek, bewegen op muziek, zelfverdediging en zwemmen. Daarnaast volgen de leerlingen lessen in actuele activiteiten, zoals kanoën, schaatsen of golf.
- In de bovenbouw van het voortgezet onderwijs kunnen leerlingen zich verder verbreden en verdiepen in bewegingsactiviteiten waarbij ze kunnen kiezen uit een breed aanbod.

Bewegen regelen of reguleren

Leerlingen oriënteren zich op een aantal regeltaken: inrichten, hulpverlenen, coachen/begeleiden, scheidsrechteren/jureren, organiseren en ontwerpen.

In het primair onderwijs dragen de leerlingen bij aan het uitvoeren van enkele regeltaken, zoals het verlenen van hulp en het op gang brengen van spelsituaties. In de onderbouw van het voortgezet onderwijs oriënteren de leerlingen zich op een aantal specifieke regelende rollen zoals inrichten, hulpverlenen, coachen/begeleiden, scheidsrechteren/jureren, organiseren en ontwerpen. In de bovenbouw van het voortgezet onderwijs kunnen de leerlingen ook een les(deel) of training in hun eigen sport verzorgen voor klasgenoten. Leerlingen die extra geïnteresseerd zijn in het organiseren en begeleiden van bewegen en sport kunnen op sommige scholen in de onderbouw kiezen voor extra lessen LO in de vorm van sportklassen en in de bovenbouw van het vmbo voor Lichamelijke Opvoeding 2 (LO2) en in de bovenbouw van havo en vwo voor Bewegen, Sport en Maatschappij (BSM).

Gezond bewegen

Leerlingen leren veilig en verantwoord te bewegen en leren dat je plezier kunt hebben in je inspannen bij bewegen. Bij veilig bewegen gaat het om het voorkomen van onnodige risico's op blessures of overbelasting. Bij vitaal bewegen gaat het om het ervaren en het zich realiseren dat het best prettig kan zijn om je in te spannen en dat je je daarna ook heel prettig en vitaal kunt voelen. Bij fitter bewegen leren de leerlingen in de onderbouw van het vo de relatie leggen tussen bewegen en fitter worden door dit zelf al bewegend te ervaren. In de bovenbouw van het vo, in het bijzonder van havo/vwo, leren de leerlingen daarnaast een trainingsprogramma opstellen dat past bij de eigen mogelijkheden. Bij LO2 en BSM vindt daarop een verdieping plaats in de richting van trainingsleer.

Bewegen beleven

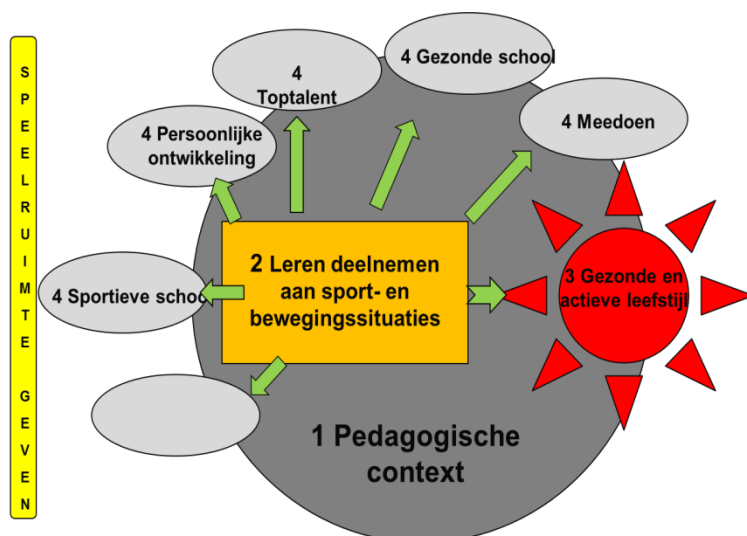
Leerlingen raken positief betrokken bij de les als groepsgebeuren en krijgen interesse in (het ontwikkelen van) hun deelnamemogelijkheden aan sport en bewegen. Idealiter gaan leerlingen in op uitdagingen in bewegingssituaties, zijn ze gericht op het leren (willen verbeteren van hun repertoire) en waarderen ze bewegen. Aan de betrokkenheid van de les als groepsgebeuren

zijn tevens drie aspecten te onderscheiden: het omgaan met elkaar, het zelfstandig deelnemen en het omgaan met regels.

Beleving van de lessen is een voorwaarde om te komen tot leren en ontwikkelen. Een juiste wijze van omgaan met elkaar en met regels en materialen maakt daar deel van uit. Het uiteindelijke doel van bewegingsonderwijs is dat het bewegen gaat leven bij de leerlingen, dat het ze raakt en dat het wat met ze doet. Het resultaat moet zijn dat leerlingen graag willen bewegen, zich erin willen ontwikkelen en nieuwsgierig zijn naar hun verdere mogelijkheden binnen en buiten school en na hun schoolperiode.

Visienota Human movement and sports in 2028

SLO heeft samen met de KVLO en de lerarenopleidingen voor LO de visienota Human movement and sports in 2028 (Brouwer et al., 2011) geschreven. De publicatie HMS in 2028 is gebaseerd op een analyse van actuele ontwikkelingen in en rond het (bewegings)onderwijs en geeft richting aan het toekomstige curriculum voor bewegingsonderwijs en sport in en rond het onderwijs. De algemene doelstelling is dat jeugdigen op school, steeds vanuit een pedagogisch perspectief, (meer) bekwaam raken voor deelname aan sport en bewegingssituaties, als onderdeel van een gezonde en actieve leefstijl. Daar bovenop kiezen scholen een eigen aanvullend profiel.

Figuur 1. Human movement and sports in 2028 (Brouwer et al., 2011)

Scholen worden geacht om die algemene doelstelling in toenemende mate samen met hun omgeving te realiseren. Samenwerken in beweegteams met buitenschoolse aanbieders van sport- en bewegingsactiviteiten, gebruikmaken van elkaars accommodatie en expertise, een deel van het aanbod aansluitend op de reguliere lestijden positioneren, et cetera.

Voor het curriculum van de toekomst betekent dat:

- Nog steeds een hoofdordening naar leerlijnen en bewegingsuitdagingen, gericht op het verwerven van de principes van een breed spectrum aan bewegingsactiviteiten.
- Een afspiegeling van de diversiteit van de bewegingscultuur naar verschijningsvormen met daar bijhorende contexten en motieven zoals wedstrijdsport, recreatiesport, avontuursport, fitness-sport et cetera.
- Ruimte voor andere thema's zoals regelende rollen, fair play en beweeg- en sportmotieven ter ondersteuning en verdieping van beter leren deelnemen aan bewegingssituaties.
- Ruime aandacht voor de intrinsieke waarde van bewegen en sport als voornaamste indicator voor blijvende deelname als onderdeel van een actieve en gezonde leefstijl en

voor het continue proces van sportoriëntatie en -keuze als rode draad in het hele curriculum.

- Mogelijkheden voor werken aan vakoverstijgende thema's.
- Leeftijdsgebonden accenten met in toenemende mate invloed op de keuzes van leerlingen binnen het programma.
- Ruimte voor aanvullende programmaonderdelen ter remediëring of als verdieping.

De docent bewegingsonderwijs is de spin in het web, een gids, teamspeler, filter, grenzensteller en coach. Omdat scholen zich op verschillende manieren profileren met bewegen en sport, moeten scholen zelf de kwaliteit van hun programma bewaken en daarover verantwoording afleggen.

Externe invloeden

Rond het bewegingsonderwijs worden voortdurend discussies gevoerd die raken aan doelen en inhouden van dat vak op school en die, bewust of onbewust, pogen het beoogde curriculum te beïnvloeden. Die ontwikkelingen zijn in HMS 2028 (Brouwer et al., 2011) grotendeels beschreven en geduid naar de stand van zaken in 2009. Het voert te ver om zo'n analyse op deze plaats nog eens over te doen, daarom volstaan we met het globaal duiden van de richting waarin externe partijen het beoogde curriculum proberen te beïnvloeden. De meest in het oog springende ontwikkelingen zijn:

- Verschuiven naar meer accent op een actieve en gezonde leefstijl. De Onderwijsagenda Sport, Bewegen en een Gezonde Leefstijl in het rondom de school (PO-Raad, VO-raad & MBO-Raad, 2012) is het meest concrete voorbeeld van deze trend.
- Aandacht voor bewegen en sport als middel om leerprestaties van kinderen te verbeteren. Deze invloed komt het best tot uitdrukking in het pamflet *Bewegen = Beter Leren* over de effecten van bewegen op leerprestaties van kinderen van de hand van een breed consortium van partijen (Vervoorn, C., Singh, A. & Visscher, C., 2011).
- Behoeft aan meer gedifferentieerd en vraagvolgend aanbod op school dat zich directer richt op doorstroming vanuit het bewegingsonderwijs naar sporten in verenigings- (of ander) verband en dat ook in samenwerking met de sport wordt gerealiseerd. Dit pleidooi is te lezen in *Sport, Bewegen en Onderwijs: kansen voor de toekomst. Brede Analyse 2010* door het Mulier Instituut (Lucassen, Wisse, Smits, Beth, & Van der Werff, 2011).

Knelpunten

De discussie over de koers van het beoogde curriculum speelt zich vooral af op macroniveau en wordt gevoerd door beleidsbepalende instanties en personen binnen en buiten het bewegingsonderwijs. De aandacht voor bewegingsonderwijs, bewegen en sport is groot op alle niveaus: bij de rijksoverheid, maar ook bij lagere overheden, bij organisaties in het maatschappelijk middenveld en bij universiteiten en hogescholen. De verbinding met het praktische schoolniveau, het niveau waar deze discussie vooral zou moeten indalen, is er echter nog niet of nauwelijks. We weten globaal dat er op heel veel scholen van alles gebeurt op het gebied van bewegingsonderwijs en schoolsport, maar in hoeverre de ontwikkelingen en denkbeelden daar op één lijn zitten, is niet bekend.

2.2 Primair onderwijs

Wettelijk kader

Het curriculum wordt bepaald door de visie op bewegingsonderwijs, hierboven verwoord via vier kwaliteitssleutels en de visienota HMS 2028. Wettelijk is het curriculum in het primair onderwijs gebaseerd op de kerndoelen voor bewegingsonderwijs (Ministerie van OCW, 2006):

57. De leerlingen leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.
58. De leerlingen leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deelnemen, afspraken maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden inschatten en daarmee bij activiteiten rekening te houden.

Met het oog op het behoud van een actieve leefstijl dienen leerlingen een ruim 'bewegingsrepertoire' op te bouwen en zich van daaruit ook te oriënteren op de buitenschoolse bewegings- en sportcultuur en meer seizoensgebonden bewegingsactiviteiten. Daarnaast wordt ook het bewegingsonderwijs geacht een bijdrage te leveren aan datgene dat in de preambule bij de kerndoelen voor het primair onderwijs beschreven staat:

- Basisonderwijs werkt aan de brede vorming van kinderen, qua emotionele en verstandelijke ontwikkeling en qua vaardigheden.
- Basisonderwijs behoort aan te sluiten bij de natuurlijke nieuwsgierigheid en bij de behoefte aan ontwikkeling en communicatie van kinderen en moet hen daarin uitdagen.
- Inhouden en doelen dienen zo veel mogelijk op elkaar te worden afgestemd, verbinding te hebben met het dagelijks leven en in samenhang te worden aangeboden.
- Er dient aandacht te worden besteed aan doelen die voor alle leergebieden van belang zijn: goede werkhouding, gebruik van leerstrategieën, reflectie op eigen handelen en leren, uitdrukken van eigen gedachten en gevoelens, respectvol luisteren en kritiseren van anderen, verwerven en verwerken van informatie, ontwikkelen van zelfvertrouwen, respectvol en verantwoordelijk omgaan met elkaar en zorg voor en waardering van de leefomgeving.

Uitwerking van het wettelijk kader

Kerndoel 57 voor bewegingsonderwijs is voor alle leeftijdsgroepen in het primair onderwijs in twaalf leerlijnen uitgewerkt in het Basisdocument Bewegingsonderwijs (Mooij et al., 2004, 2011). Het is in feite een concretisering van het beoogde curriculum in de vorm van een beschrijving van leerlijnen en kernactiviteiten. Alle methodes die na het uitkomen van het basisdocument zijn verschenen, baseren zich op het basisdocument po.

Voor de verschillende leeftijdsgroepen zijn in het basisdocument kernactiviteiten beschreven die belangrijke mijlpalen zijn in het leerproces van de kinderen binnen de betreffende leerlijn. In de loop van de leerlijn nemen deze kernactiviteiten toe in complexiteit. Voor alle kernactiviteiten zijn tussendoelen op vier niveaus geformuleerd.

Voor kerndoel 58 worden in het basisdocument, bij de uitgewerkte bewegingsactiviteiten passende, reguleringsdoelen beschreven die te maken hebben met het helpen inrichten van een veilig bewegingsarrangement, het herstellen en aanpassen van het arrangement, het handelen volgens de afgesproken regels, het maken van afspraken over de team- en groepsindeling, het verdelen en wisselen van taken en functies, het hulpverlenen bij bewegingsactiviteiten, het reflecteren op het eigen (bewegings)handelen en op de activiteit, het maken van een inschatting van de eigen bewegingsmogelijkheden en het stimuleren en coachen van anderen.

Extra aanbod aan bewegingsonderwijs en schoolsport

Voor het naschoolse aanbod zijn door dertien sportbonden en SLO zogenaamde sportkennismakingsmappen geschreven. De lessen die daarin zijn beschreven zijn vooral bedoeld voor groep 5/6. Het gaat om de volgende sporten: handbal, basketbal, korfbal, judo, wielersport, badminton, klisport, volleybal, honk- en softbal, hockey, ultimate frisbee, tennis en voetbal. Deze voorbeeldlessen vormen een doorgaande lijn van het bewegingsonderwijs via de naschoolse lessen naar de training op de verenigingen.

Knelpunten

De kerndoelen po geven weinig sturing aan de kwaliteit van het bewegingsonderwijs. Ze sturen vooral de breedte van het aanbod. Het basisdocument po beschrijft de belangrijkste kwaliteitsaspecten binnen de leerlijnen. Uitgangspunten hierbij zijn leerkrachten die belang hechten aan de kwaliteit van het bewegingsonderwijs, dit in de lessen waarmaken en werken in goede accommodaties. Dit staat soms op gespannen voet met de realiteit. Niet overal zijn de accommodaties (inclusief de inrichting) goed genoeg om het bewegingsonderwijs kwalitatief goed te verzorgen. Ook zijn er scholen waar de leerkracht die aan zijn/haar eigen klas lesgeeft het bewegingsonderwijs ziet als een onderbreking van het werken in de klas en niet als een vak waarin kinderen iets leren. In het uitgevoerde curriculum gaan we hier dieper op in.

2.3 (Voortgezet) speciaal onderwijs

Het wettelijk kader

Het wettelijk kader voor het speciaal onderwijs bevat vooral aanwijzingen met betrekking tot vakoverstijgende doelstellingen. Voor bewegingsonderwijs in het speciaal onderwijs zijn er vijf kerndoelen geformuleerd. Deze gelden voor scholen uit alle clusters met uitzondering van scholen voor moeilijk lerende kinderen en meervoudig gehandicapten. Het zijn de kerndoelen 83 tot en met 87.

83. De leerlingen leren deelnemen aan verschillende bewegingsactiviteiten zoals balanceren, klimmen, zwaaien, springen, hardlopen.
84. De leerlingen leren deelnemen aan verschillende spelactiviteiten zoals: mikken, jongleren, doelspelen, tikspelen, stoeispelen.
85. De leerlingen leren deelnemen aan verschillende vormen van bewegen op muziek.
86. De leerlingen leren deelnemen aan verschillende zwemactiviteiten: drijven, watertrappelen, in en onder water verplaatsen, in het water springen en duiken.
87. De leerlingen leren met elkaar de bewegingssituaties reguleren.

Daarnaast wordt bewegingsonderwijs geacht een bijdrage te leveren aan de leergebiedoverstijgende doelen op de volgende terreinen:

- zintuiglijke en motorische ontwikkeling;
- sociaal-emotionele ontwikkeling (zelfbeeld en sociaal gedrag);
- leren leren;
- omgaan met media en technologische hulpmiddelen;
- ruimtelijke oriëntatie en mobiliteit;
- praktische redzaamheid.

Voor moeilijk lerende kinderen en voor leerlingen met een meervoudige beperking (cluster 3) zijn de volgende kerndoelen geformuleerd:

59. De leerlingen leren deelnemen aan de bewegingsvormen: voortbewegen, balanceren, springen, klimmen en zwaaien.
60. De leerlingen leren deelnemen aan verschillende aspecten uit de spelgebieden: mikken, jongleren, doelspelen, tikspelen, stoeispelen.
61. De leerlingen leren zwemmen en gevaarlijke situaties herkennen die zich bij zwemmen voordoen.
62. De leerlingen leren bij bewegen en spel omgaan met emoties, spanning, vermoeidheid.
63. De leerlingen leren zich oriënteren op (aangepaste) buitenschoolse sport- en spelactiviteiten.

Ook hiervoor zijn leergebiedoverstijgende doelen geformuleerd waar bewegingsonderwijs een bijdrage aan levert. Deze zijn hetzelfde als voor het onderwijs op de overige scholen voor speciaal onderwijs met als aanvulling:

- spelontwikkeling;
- werkhouding;
- aanpakgedrag.

Uitwerking van het wettelijk kader

Het wettelijk kader is voor cluster 3 uitgewerkt in Bewegingsonderwijs aan ZML (Van Berkel et al., 2009). Hierin zijn twaalf leerlijnen (dezelfde twaalf als voor het basisonderwijs) uitgewerkt in activiteiten op vijf niveaus. Deze activiteiten zijn te gebruiken voor de jongste en oudere leerlingen én voor leerlingen met een motorische beperking.

Voor cluster 4 is er Bewegingsonderwijs op cluster-4-scholen (Van Berkel et al., 2011), waarin dertien leerlijnen (de dertiende is afgooispelen) zijn uitgewerkt door enkele activiteiten te beschrijven voor leerlingen van ongeveer 13 jaar met aanpassingen voor jongere en oudere leerlingen.

Voor cluster 1 en 2 zijn er nog geen landelijke uitwerkingen van het wettelijk kader.

Extra aanbod aan bewegen en sport

In het (voortgezet) speciaal onderwijs beoogt extra aandacht voor leerlingen met grote bewegingsachterstanden in de vorm van motorische remedial teaching of remediërend bewegingsonderwijs. In sommige gemeenten worden ook naschoolse bewegingsactiviteiten georganiseerd voor deze leerlingen.

Knelpunten

De kerndoelen geven ook hier weinig sturing aan de kwaliteit van het bewegingsonderwijs. Voor cluster 1 en 2 zijn er geen (landelijke) uitwerkingen van het wettelijk kader. Methodes voor deze doelgroepen zijn voor uitgeverijen niet interessant en er zijn geen basisdocumenten voor deze clusters. De verschillen tussen de vier clusters zijn namelijk te groot om de basisdocumenten van cluster 3 en 4 een op een te gebruiken voor leerlingen in cluster 1 en 2.

2.4 Onderbouw vo

Wettelijk kader

Het curriculum van bewegingsonderwijs in de onderbouw van het voortgezet onderwijs is gebaseerd op een beschrijving van de karakteristiek van het vak en de kerndoelen 53 tot en met 58 (OCW, 2010). Het domein is erop gericht alle kinderen te brengen tot blijvende en verantwoorde deelname aan bewegen en sport, tot een bewuste keuze voor bewegen in het algemeen en voor specifieke bewegingsactiviteiten in de vrije tijd. Daarbij wordt, net als in het primair onderwijs, gemikt op een brede deelnamebekwaamheid aan allerlei bewegingssituaties,

ook in cognitief, sociaal en emotioneel opzicht, in een veilige omgeving met alle aandacht voor verschillen tussen leerlingen.

Naast de vakspecifieke kerndoelen gelden ook voor bewegingsonderwijs de richtlijnen die in de algemene karakteristiek van het onderwijs in de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn beschreven.

Kerndoelen bewegingsonderwijs onderbouw vo

53. De leerling leert zich mede met het oog op buitenschoolse beoefening op praktische wijze te oriënteren op veel verschillende bewegingsactiviteiten uit gevarieerde gebieden als spel, turnen, atletiek, bewegen op muziek, zelfverdediging en actuele ontwikkelingen in de bewegingscultuur, en daarin de eigen mogelijkheden te verkennen.
54. De leerling leert door middel van uitdagende bewegingssituaties zijn bewegingsrepertoire uit te breiden.
55. De leerling leert de hoofdbeginselen van de bewegingsactiviteiten op eigen niveau toe te passen.
56. De leerling leert tijdens bewegingsactiviteiten sportief te zijn, rekening te houden met de mogelijkheden en voorkeuren van anderen, en respect en zorg te hebben voor elkaar.
57. De leerling leert eenvoudige regeltaken te vervullen die het mogelijk maken, zelfstandig en samen met andere leerlingen bewegingsactiviteiten te beoefenen.
58. De leerling leert door deel te nemen aan praktische bewegingsactiviteiten de waarde van het bewegen voor gezondheid en welzijn kennen en ervaren.

Algemene karakteristiek

- *De leerling leert actief en in toenemende mate zelfstandig*
Recente inzichten in hoe kinderen leren, maken duidelijk dat actief en zelfstandig leren een hoger rendement oplevert dan passief en 'consumptief' leren. Daarnaast komt het tegemoet aan de behoefte aan zelfstandigheid van kinderen in deze ontwikkelingsfase. Om actief en zelfstandig leren mogelijk te maken, is 'leren leren' een wezenlijk onderdeel van het onderwijs.
- *De leerling leert samen met anderen*
Ook hier speelt de rendementsgedachte een rol, maar het samen leren en werken biedt tevens mogelijkheden tot het ontwikkelen en uitbreiden van sociale en communicatieve vaardigheden. Daarnaast kan het leiden tot reële oefensituaties in het leren erkennen van en leren omgaan met verschillen tussen mensen.
- *De leerling leert in samenhang*
Het is voor leerlingen soms moeilijk de samenhang te zien tussen de verschillende vakken in het voortgezet onderwijs. 'Leren in samenhang' betekent onder andere dat leerkrachten die relaties tussen de inhoud uit de verschillende vakken en leergebieden aanbrenge, en dat zij leerlingen laten werken vanuit het geheel naar het deel.
- *De leerling oriënteert zich*
Het oriënterende karakter van de onderbouw betekent onder andere dat leerlingen zicht krijgen op de mogelijkheden voor hun verdere (school)loopbaan, op de kenmerken van verschillende soorten arbeid en op de samenleving waarin zij leven. Daartoe hoort ook de oriëntatie op waarden, normen en opvattingen in onze maatschappij. Onderwijs met een oriënterend karakter impliceert dat leerlingen leren keuzes te maken tussen de mogelijkheden die zij door hun oriëntatie ontdekken. Zij toetsen deze mogelijkheden aan de eigen interesses en ambities.
- *De leerling leert in een uitdagende, veilige en gezonde leeromgeving*
Leerlingen van 12 tot 14 jaar verkennen mogelijkheden en grenzen van zichzelf en anderen. Ze zoeken daarin ook uitdagingen en risico's. Hun leeromgeving moet daaraan tegemoetkomen en tegelijkertijd voor veiligheid zorgen: een klimaat dat prikkelt tot leren;

contexten die realistisch en herkenbaar zijn; een sfeer waarin fouten gemaakt mogen worden; conflicten die opgelost worden door met elkaar te praten en naar elkaar te luisteren, en waarin gezond en verantwoordelijk gedrag wordt gestimuleerd.

- *De leerling leert in een doorlopende leerlijn*

Onderwijs in de onderbouw wordt gekenmerkt door de zorg voor een doorlopende leerlijn, over de breuken binnen het stelsel heen: van primair naar voortgezet onderwijs en van onderbouw naar bovenbouw. Dat hoeft niet altijd te betekenen dat de verschillen zo klein mogelijk worden gemaakt. Duidelijke overgangen bieden de leerling ook sterke mogelijkheden tot bewust ervaren van groei. Onderwijs en begeleiding moeten erop gericht zijn de leerling zo goed mogelijk over de breuklijnen heen te helpen en de groei-ervaring voor elke leerling tot een positieve te maken.

Uitwerking van het wettelijk kader

Voor het bewegingsonderwijs in de onderbouw van voortgezet onderwijs zijn geen methodes, behalve enkele leer- en werkboeken voor leerlingen. De kerndoelen voor bewegen en sport zijn door SLO en KVLO nader uitgewerkt in het *Basisdocument bewegingsonderwijs voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs* (Brouwer et al., 2012). Het basisdocument onderbouw vo is een concretisering van de kerndoelen en is bedoeld als referentiekader dat docenten bewegingsonderwijs kunnen gebruiken bij het bepalen van een beeld van de gewenste kwaliteit voor het vak bewegingsonderwijs voor klas 1 tot en met 3 van het voortgezet onderwijs.

Het basisdocument onderbouw vo biedt een visie op het doel en functie van het bewegingsonderwijs. Het gaat erom leerlingen beter bekwaam te maken voor deelname aan de actuele bewegingscultuur. Die visie is uitgewerkt in de contouren van een programma in 22 leer- en ontwikkellijnen, die zijn geordend naar vier kwaliteitssleutels voor goed bewegingsonderwijs, afgeleid van de kerndoelen. Die sleutels zijn:

- *'Bewegen verbeteren'*

Lopen, springen en werpen bij atletiek; bewegen op muziek; doelspelen, spelen met inblijven en uitmaken; terugslagspelen; balanceren, springen en zwaaien bij turnen; stoeispelen en trefspelen bij zelfverdediging worden geacht op alle scholen aangeboden te worden. Zwemmen, in ieder geval een vangnetconstructie voor leerlingen die nog niet kunnen zwemmen, wordt dringend geadviseerd. Daarnaast wordt geadviseerd dat scholen een keuze maken voor een aantal zogenaamd actuele of meer seizoensgebonden bewegingsactiviteiten, zoals klimmen, golf, kanoën, skaten/skeelers, schaatsen, mountainbiken, et cetera.

- *'Bewegen regelen'*

Bewegingsarrangementen inrichten en aanpassen, onder leiding hulpverleners, coachen en begeleiden, scheidsrechters en jurers, organiseren en ontwerpen van bewegingssituaties.

- *'Gezond bewegen'*

Veilig bewegen, vitaal bewegen en fitter bewegen.

- *'Bewegen beleven'*

Ingaan op bewegings- en regeluitdagingen, die gericht zijn op het verbeteren van het eigen repertoire en het kunnen waarderen van bewegen naar verschillen in deelname, motieven en contexten.

Omgaan met regels en afspraken, zelfstandig deelnemen aan en goed omgaan met anderen in bewegingssituaties.

Voor elke leer- en ontwikkellijn zijn kernactiviteiten beschreven en uitgewerkt naar vier deelnemeniveaus die als richtlijn kunnen dienen voor wat binnen een gegeven hoeveelheid tijd haalbaar zou moeten zijn.

Het basisdocument onderbouw vo is samen met docenten uit een docentennetwerk vertaald in een aantal tools voor vaksecties bewegingsonderwijs in het voortgezet onderwijs om daarmee te kunnen werken aan de verbetering van de kwaliteit van hun onderwijs. Het gaat om een dvd-set *Basisdocument in beeld* met bijhorende website www.basisdocumentinbeeld.slo.nl en een digitale planningstool *Kompas+* met tussendoelen op www.bewegingsonderwijs.slo.nl. De beelden bieden samen met de beschrijvingen van het basisdocument onderbouw vo een maatstaf voor de gerealiseerde kwaliteit, voor wat betreft de deelnameniveaus van leerlingen. De beelden kunnen ook worden gebruikt als didactisch hulpmiddel tijdens de lessen. Met *Kompas+* kunnen vaksecties LO leerlijnen, thema's en (kern)activiteiten plannen over de leerjaren van het voortgezet onderwijs heen en deze koppelen aan tussendoelen. Op deze wijze realiseren vaksecties doorlopende leerlijnen, zorgen voor een compleet activiteiten aanbod en evalueren de deelnameniveaus van leerlingen.

Extra aanbod van bewegen en sport

Het ideaal is dat iedere leerling de mogelijkheid heeft om dagelijks op of via school deel te nemen aan en beweeg- of sportactiviteit. Voor een deel gaat dat om deelname aan de lessen bewegingsonderwijs en voor de andere dagen door vrijwillige deelname aan het naschoolse sportaanbod. Dat aanvullende aanbod kan allerlei vormen aannemen. Steunlessen of MRT voor minder vaardige leerlingen, schoolsportactiviteiten in het kader van Olympic Moves (voorheen Mission Olympic), sportdagen, sportclinics, deelname aan regionale toernooien, interne of externe toernooien of evenementen, een aanbod gericht op het verbeteren van de fysieke gezondheid of de weerbaarheid van de leerlingen, et cetera. Op sommige scholen worden extra lessen (2-3 lessen per week) in de vorm van sportklassen of een variant daarvan aangeboden.

Knelpunten

Met het basisdocument onderbouw vo en de bijbehorende tools is het beoogde curriculum geconcretiseerd. Uit onderzoek (Duteweerd, 2012) blijkt dat het basisdocument onderbouw vo nog niet breed wordt ingezet op scholen voor voortgezet onderwijs en in de opleidingen. En ook de tools zijn nog bij weinig docenten bekend. Hierdoor worden zij nog maar beperkt gebruikt (Duteweerd, 2012). Bovendien: pas op het moment dat de beschrijvingen uit het basisdocument en de bijbehorende beelden breed zijn gevalideerd en geaccepteerd kunnen zij echt gaan dienen als referentiekader voor kwaliteit.

Een ander knelpunt is dat er voor sportklassen of varianten daarvan geen wettelijke kaders zijn. Op veel scholen wordt het als iets extra gezien om de school te profileren, op andere als voorbereiding op de examenvakken LO2 en BSM.

2.5 Bovenbouw vmbo

Wettelijk kader

Het beoogde curriculum voor bewegingsonderwijs in leerjaar drie en vier van het vmbo wordt gedefinieerd door de examenprogramma's voor lichamelijke opvoeding (LO1), het voor alle leerlingen verplichte vak in het algemene deel van de doorstroomprofielen in het vmbo en het vak lichamelijke opvoeding twee (LO2), een keuzevak binnen de gemengde en theoretische leerweg van het vmbo.

Voor de eisen over het minimum aantal lesuren voor bewegingsonderwijs verwijzen we naar de tekst uit de nieuwsbrief *Hoeveel uren lichamelijke opvoeding moeten worden gegeven op scholen voor voortgezet onderwijs?* (Inspectie van het Onderwijs, 2014) in de bijlage.

Het examenprogramma LO1

Dit is voor alle leerwegen van het vmbo gelijk en bestaat uit een aantal praktische onderdelen (atletiek, bewegen op muziek, spelen, turnen, zelfverdediging, twee door de school te kiezen actuele bewegingsactiviteiten), met daar per domein direct aan gekoppeld doelen met betrekking tot regeltaken en veiligheid.

Daarnaast zijn er examenonderdelen die te maken hebben met oriëntatie op de plek van bewegen en sport in de eigen (sport) loopbaan, met basisvaardigheden als samenwerken, luisteren naar elkaar, zelfstandig samen bewegingsactiviteiten regelen en met omgaan met elkaar, met regels, met verschillen tussen leerlingen en met winst en verlies.

Het programma LO1 is opgebouwd rond bewegingsactiviteiten als volleybal, judo, trapeze zwaaien bij turnen, et cetera. De andere doelen worden gekoppeld aan deze bewegingsactiviteiten gerealiseerd.

Het examenprogramma LO2

Dit programma geldt in principe alleen voor de gemengde en de theoretische leerweg. Dit examenprogramma met (twaalf exameneenheden en) dertien eindtermen beschrijft een met LO1 vergelijkbaar assortiment bewegingsactiviteiten, met dien verstande dat het nadrukkelijk gaat om een verdieping op LO1. Verder gaat het ook om vrijwel dezelfde basis- en leervaardigheden als bij LO1.

Het grote verschil met LO1 zit in de nadruk op het kunnen vervullen van regelende rollen, in de oriëntatie op de beroepspraktijk van bewegen en sport, op aandacht voor het belang van bewegen en sport in de samenleving en voor training en de relatie tot bewegen en gezondheid.

Leerlingen die LO2 hebben gekozen, moeten zowel zelf op een hoger niveau bewegingsactiviteiten kunnen uitvoeren, als sportactiviteiten organiseren en begeleiden, trainingsprogramma's opstellen en kennis hebben over sport- en bewegingsactiviteiten. Ook voor LO2 geldt dat bijna alle (algemene) doelstellingen in combinatie met praktische bewegings- en regelactiviteiten worden gerealiseerd.

Preamble

Naast deze vakgebonden examenprogramma's gelden voor alle vakken en sectoren in het vmbo de zes algemene onderwijsdoelen die in de preamble zijn geformuleerd:

1. Werken aan vakoverstijgende thema's
De leerling leert, in het kader van een brede en evenwichtige oriëntatie op mens en samenleving, enig zicht te krijgen op relaties met de persoonlijke en maatschappelijke omgeving.
2. Leren uitvoeren
De leerling leert in zo veel mogelijk herkenbare situaties, mede met gebruikmaking van ICT, een aantal schoolse vaardigheden verder te ontwikkelen.
3. Leren leren
De leerling leert, mede met gebruikmaking van ICT, zo veel mogelijk eigen kennis en vaardigheden op te bouwen. Daartoe leert hij onder andere een aantal strategieën die het leer- en werkproces kunnen verbeteren.
4. Leren communiceren
De leerling leert, mede via een proces van interactief leren, een aantal sociale en communicatieve vaardigheden verder te ontwikkelen.
5. Leren reflecteren op het leer- en werkproces
De leerling leert, door te reflecteren op het eigen cognitief en emotioneel functioneren, zicht te krijgen op en sturing te geven aan het eigen leer- en werkproces.

6. Leren reflecteren op de toekomst

De leerling leert door te reflecteren op het eigen cognitief en emotioneel functioneren zicht te krijgen op de eigen toekomstmogelijkheden en interesses.

Uitwerking van het wettelijk kader

Voor het beoogde curriculum voor bewegingsonderwijs in de bovenbouw van het vmbo is geen eenduidige uitwerking beschikbaar, zoals voor po en onderbouw vo wel het geval is in de vorm van basisdocumenten. Ten tijde van de herziening van de examenprogramma's voor het vmbo heeft SLO handreikingen voor bij het schoolexamen uitgebracht.

Voor LO1 wordt in de handreiking (Brouwer, 2007) een toelichting gegeven op het globaliseerde examenprogramma, de tijd die daaraan besteed zou kunnen worden en de manier waarop het wordt afgesloten. In de handreiking wordt aan de hand van een schoolvoorbeeld suggesties gegeven over een mogelijke invulling van het programma. Daarbij wordt aansluiting gezocht bij het denken in leer- en ontwikkellijnen zoals dat in het basisdocument onderbouw vo wordt gesuggereerd. Onderbouw en bovenbouw horen immers naadloos in elkaar over te lopen voor bewegingsonderwijs. Lichamelijke opvoeding in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs wordt afgesloten met een schoolexamen in de vorm van een examendossier waarin staat op welke wijze en met welk resultaat de leerling heeft deelgenomen aan de diverse programmaonderdelen. Het vak wordt afgesloten met een beoordeling 'voldoende' of 'goed'. De handreiking bevat enkele voorbeelden van beoordelingsinstrumenten voor het examendossier. In de handreiking staan enkele voorbeelden van loopbaanoriëntatie en -begeleiding, mogelijkheden voor vakkenintegratie en enkele lesvoorbeelden.

Methoden voor bewegingsonderwijs in de bovenbouw van het vmbo zijn inmiddels zo sterk verouderd dat we deze niet langer als richtinggevend kunnen beschouwen. Naast methoden zijn er incidenteel voorstellen uitgewerkt voor nadere invulling van een deel van het beoogde curriculum in de vorm van voorbeelden van lessenreeksen. Maar ook die zijn inmiddels tamelijk verouderd.

Ook voor LO2 is een handreiking bij het schoolexamen verschenen (Mooij, 2009), dat dezelfde opzet kent als de handreiking voor LO1. Een toelichting op de eindtermen, een suggestie voor een programma, een voorbeeld van een PTA en suggesties voor de inrichting van het schoolexamen. Een belangrijk verschil met LO1 is dat voor het schoolexamen LO2 wel een cijfer moet worden toegekend dat meetelt in de zak-/slaagregeling.

Vanaf de tijd dat scholen LO2 mochten gaan aanbieden aan hun leerlingen zijn er netwerken van docenten die dit vak geven, onder regie van SLO. Binnen die netwerken zijn intensief praktijkvoorbeelden van programma's, lessen en werkwijzen uitgewisseld. Daarmee is er een soort gedeelde opvatting ontstaan over welk onderwijs in LO2 wel of niet reëel en acceptabel is, zonder dat overigens een formele status heeft.

Die gedeelde opvatting uit de netwerken LO2 is verder verspreid via de website <http://bewegingsonderwijs.slo.nl> met ondersteunend materiaal en voorbeelden. Voor LO2 in het vmbo zijn er verder starterscursussen om docenten op weg te helpen, is er ondersteuning via docentennetwerken en studiedagen. SLO heeft in 2012 een dvd Good practices LO2 (SLO, 2012) uitgebracht met drie voorbeelden voor de invulling van het LO2-programma. Vanwege de binnen het vak afwijkende wijze van beoordelen is in de netwerken ook uitgebreid aandacht besteed aan het ontwikkelen van toetsvoorbeelden. Dat heeft in 2013 geleid tot de publicatie LO2 toetsvoorbeelden van praktische opdrachten (Massink, Van Mossel, Swinkels & Witsiers, 2013) als referentiekader voor de kwaliteit van LO2 in het vmbo.

Extra aanbod aan bewegingsonderwijs en schoolsport

Net als voor de onderbouw is het ideaal als iedere leerling de mogelijkheid heeft om dagelijks op of via school deel te nemen aan en beweeg- of sportactiviteit. Deels gaat dat om deelname aan de lessen bewegingsonderwijs en daarnaast om vrijwillige deelname aan het naschoolse sportaanbod. Dat aanvullende aanbod kan allerlei vormen aannemen: steunlessen of MRT voor minder vaardige leerlingen, schoolsportactiviteiten in het kader van Olympic Moves (voorheen Mission Olympic), sportdagen, sportclinics, deelname aan regionale toernooien, interne of externe toernooien of evenementen, een aanbod gericht op het verbeteren van de fysieke gezondheid of de weerbaarheid van de leerlingen, et cetera. Ook gemeenten, nabije sportverenigingen en commerciële sportaanbieders doen steeds vaker een beroep op scholen om samen te werken op het gebied van een aanbod aan bewegen en sport.

Voor de leerlingen in de bovenbouw van het vmbo geldt dat zij, helemaal als zij LO2 (of het intersectorale programma Sport, Dienstverlening en Veiligheid) volgen, eerder en meer ingeschakeld zullen worden bij het verzorgen van het extra aanbod als (assistent) trainer/coach of organisator.

Knelpunten

Waar voor de onderbouw vo een nadere uitwerking van het wettelijk kader beschikbaar is (in de vorm van een basisdocument, een planningstool en digitale beelden), is er voor de bovenbouw van het vmbo alleen een handreiking. Uit onderzoek (Brouwer e.a. 2012) blijkt dat docenten de behoefte voelen om in hun lessen leerlingen meer invloed te geven en keuzes te bieden voor de inhoud van de lessen, dat zij leerlingen meer actief willen betrekken bij het leerproces en dat zij hen ook meer willen uitdagen om het beste uit zichzelf te halen. Volgens de in dat onderzoek geraadpleegde experts zijn docenten gebaat bij een aantal randvoorwaarden, tools en voorbeelden van best practice om de door hen gewenste vakontwikkeling te ondersteunen.

In het vmbo doen relatief veel leerlingen weinig aan bewegen en sport en zij krijgen ervan huis uit weinig enthousiasme voor mee (Bernaards e.a., 2012) en dat dus de noodzaak om voor deze leerlingen een extra aanbod aan bewegen en sport te hebben op school.

Voor het bewegingsonderwijs in de bovenbouw van het hele voortgezet onderwijs zijn geen methodes, behalve enkele leer- en werkboeken voor leerlingen. Zo is er voor LO2 in het vmbo momenteel één methode Go! Die niet voldoet. Gezien de toename van het aantal scholen dat LO2 aanbiedt is er een groeiende behoefte aan een echt complete ondersteunende methode. Vooral voor de invulling van het theoretische deel van het examenprogramma LO2 bieden de eindtermen voor docenten nog te weinig houvast en is de uitwerking op scholen erg divers.

2.6 Praktijkonderwijs

Wettelijk kader

Het praktijkonderwijs (PrO) maakt, hoewel het oorspronkelijk voortkwam uit het speciaal voortgezet onderwijs formeel onderdeel uit van het voortgezet onderwijs. Alleen worden de leerlingen niet voorbereid op doorstroom naar een vervolgopleiding, maar naar vormen van (beschermde) werken of dagbesteding, zelfstandig wonen en recreëren. Slechts een zeer gering deel van de leerlingen maakt na verloop van tijd de overstap naar een roc. De examenprogramma's voor het vmbo worden voor deze groep leerlingen niet haalbaar en niet zinvol geacht. Om scholen optimaal de ruimte te geven deze leerlingen te bedienen met het onderwijs waar zij het meest bij gebaat zijn is daarom besloten om voor hen formeel de kerndoelen voor de onderbouw van het vo te laten gelden.

Uitwerking wettelijk kader

In de praktijk zijn de kerndoelen voor bewegingsonderwijs in de onderbouw van het vo voor deze doelgroep erg hoog gegrepen. Deze kinderen komen zelden tot zelfstandige, perspectiefrijke, blijvende en verantwoorde deelname aan bewegingscultuur. Het programma daar op inrichten lijkt daarom niet zo'n gelukkige keuze. Bovendien heeft het PrO deels ook kenmerken van het mbo omdat het (weliswaar vaak beschermd) beroepsvoorbereidend eindonderwijs is dat tevens voorbereid op zo veel mogelijk zelfstandig burgerschap. De aspecten van vitaal burgerschap en vitaal werknemerschap die voor leerlingen van het mbo belangrijk zijn, spelen in het PrO net zo goed een rol.

Vanwege het specifieke karakter van het PrO in ons onderwijsstelsel ontwikkelde SLO een Blauwdruk voor het bewegingsonderwijs in het PrO (Brouwer, 2004) met programmalijnen met tien invalshoeken. Deze programmalijnen zijn geformuleerd in de vorm van suggesties voor die aspecten van de ontwikkeling van leerlingen in het PrO waar in het programma aandacht voor zou moeten zijn.

Deze programmalijnen met invalshoeken zijn:

Leren recreëren: voorbereiden op deelname aan bewegen

Er zijn vijf invalshoeken die allemaal te maken hebben met het leren van die kennis, vaardigheden en houdingen die het uiteindelijk mogelijk maken dat (liefst) elke leerling op zijn of haar eigen wijze een plek weet te vinden in de bewegingscultuur die hen omringt, op zijn of haar eigen manier een life-time beweger wordt. Deze invalshoeken hebben we genoemd:

- positieve ervaringen opdoen met een veelzijdig bewegingsrepertoire met het oog op lifetime bewegen;
- sportoriëntatie en -keuze (SOK);
- zorg voor zwakkere bewegers;
- zelfstandig leren 'regelen' van bewegingssituaties;
- omgangsbekwaamheid binnen bewegen vergroten.

Werken aan voorwaarden voor zelfstandig wonen en werken

Om zelfstandig te kunnen (blijven) wonen en werken zijn twee dingen van groot belang: zorgen voor de eigen gezondheid, ook in relatie tot het werk, en het ontwikkelen van sociale competenties die de leerling in zijn hele bestaan nodig heeft. Voor beide aspecten biedt bewegen een uiterst leerzame context. De invalshoeken die hier bij horen zijn:

- sociale competentie vergroten door bewegen;
- zorgen voor de eigen gezondheid;
- fit voor het werk.

Bewegen verrijkt het schoolse leven

Een uitgebreid en gevarieerd aanbod aan bewegingsmogelijkheden draagt bij aan een aantrekkelijk (sportief) schoolklimaat en biedt allerlei vormingsmogelijkheden. Bovendien is één uur bewegen per dag eigenlijk een levensnoodzaak voor alle (jonge) mensen. Een uur bewegen per dag laat hen in brede zin beter functioneren. We denken hierbij aan schoolsport, pauzesport, sportieve evenementen, et cetera, samen sporten maakt het leven in de schoolse gemeenschap leuker. De invalshoeken die hierbij horen zijn:

- bewegen verrijkt het schoolse leven;
- dagelijks één uur bewegen moet.

Ongeveer gelijk met deze blauwdruk zijn twee lesvoorbeelden voor bewegingsonderwijs in het PrO ontwikkeld (Brouwer, 2003; Schade, 2003), zijn er samen met de vakvereniging KVLO docentennetwerken opgestart en is er een cyclus van speciale studiedagen gericht op docenten

bewegingsonderwijs in het PrO op gang gebracht waarin docenten onderling hun ideeën over het beoogde curriculum konden uitwisselen

Extra aanbod aan bewegen en sport

Door de manier waarop de programmablauwdruk is opgezet en door de flexibele manier waarop de programma's op scholen voor PrO worden ingericht is het onderscheid tussen binnenschools en extra aanbod minder duidelijk dan in het reguliere voortgezet onderwijs. In die zin lijkt het PrO meer op het mbo.

Het aanbod aan bewegen en sport kan op allerlei manieren worden ingevuld en met zeer diverse doelstellingen. Activiteiten als schoolsport horen daar gewoon bij, terwijl die in het voortgezet onderwijs als naschools aanbod gezien zouden worden.

Knelpunten

Na de impuls die bewegingsonderwijs in het PrO zo'n tien jaar geleden kreeg is de belangstelling voor het bewegingsonderwijs voor deze groep leerlingen en docenten langzamerhand weer afgekald. Van de netwerken is niet meer bekend welke nog actief zijn. De specifieke studiedagen zijn afgeschaft. Het is dus niet langer bekend welke opvattingen er momenteel in het PrO leven over het beoogde curriculum of welke vormen van ondersteuning wat dat betreft gewenst zijn.

2.7 Bovenbouw havo/vwo

Wettelijk kader

Het beoogde curriculum voor bewegingsonderwijs in de tweede fase van het voortgezet onderwijs wordt gedefinieerd door de examenprogramma's voor lichamelijke opvoeding (LO) en bewegen, sport en maatschappij (BSM) voor havo en vwo.

Het examenprogramma LO is voor havo en vwo gelijk en kent eindtermen in vijf domeinen:

A - algemene vaardigheden

B - bewegen

C - bewegen regelen

D - bewegen en gezondheid

E - bewegen en samenleving

Deze domeinen kunnen gezien worden als een logisch vervolg op de kerndoelen voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs, dezelfde sleutels voor kwaliteit zijn herkenbaar. Binnen domein B kunnen de leerlingen naast spelonderdelen kiezen voor twee van de vier onderdelen uit atletiek, bewegen op muziek, turnen en zelfverdediging en daarnaast uit drie keuzeonderdelen. Binnen domein C kunnen leerlingen twee regelende rollen kiezen. Voor de bewegingsactiviteiten uit domein B geldt dat het moet gaan om zowel verbreding als verdieping (qua niveau, taken en contexten) ten opzichte van de onderbouw. De eindtermen uit de domeinen A en C t/m E komen alleen in combinatie met de praktische onderdelen uit domein B aan bod.

Het examenprogramma BSM bestaat uit dezelfde vijf domeinen als bij LO. In de uitwerking in subdomeinen zitten er verschillen tussen het programma voor havo en vwo. Bij BSM gaat het nadrukkelijk om een verdieping van het niveau ten opzichte van LO en bevat het examenprogramma minder keuzes, de leerlingen worden geacht een allround vaardigheid op alle activiteiten te tonen.

Het accent ligt bij BSM op het kunnen vervullen van regelende rollen, in de oriëntatie op de beroepspraktijk van bewegen en sport, op aandacht voor het belang van bewegen en sport in de samenleving en voor training en de relatie bewegen en gezondheid. En het programma BSM kent een veel grotere en explicietere kenniscomponent dan dat voor LO. Leerlingen die BSM hebben gekozen moeten vooral leren sportactiviteiten te organiseren en te begeleiden,

trainingsprogramma's te maken, onderzoek te doen en kennis te verwerven over sport- en bewegingsactiviteiten. Ook bij BSM geldt dat veel van de doelstellingen uit de domeinen A en C t/m E in praktische combinatie met bewegingsactiviteiten worden gerealiseerd.

Voor de eisen over het minimum aantal lesuren voor bewegingsonderwijs verwijzen we naar de tekst uit nieuwsbrief *Hoeveel uren lichamelijke opvoeding moeten worden gegeven op scholen voor voortgezet onderwijs?* (Inspectie van het Onderwijs, 2014) in de bijlage.

Uitwerking van het wettelijk kader

Ook voor het beoogde curriculum voor bewegingsonderwijs in de bovenbouw van havo/vwo is er geen basisdocument ontwikkeld. SLO heeft wel, net als voor de bovenbouw van het vmbo, een handreiking voor bij het schoolexamen uitgebracht.

Voor Lichamelijke Opvoeding wordt in de handreiking (SLO, 2007) een toelichting gegeven op het geglobaliseerde examenprogramma, de tijd die daaraan besteed zou moeten worden en de manier waarop het vak wordt afgesloten. In de handreiking wordt aan de hand van een schoolvoorbeeld iets gezegd over de mogelijke invulling van het programma. Voor een doorlopende leerlijn wordt aansluiting gezocht bij het denken in leer- en ontwikkellijnen zoals dat in het basisdocument onderbouw vo wordt gesuggereerd. Lichamelijke opvoeding in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs wordt afgesloten met een schoolexamen in de vorm van een examendossier waarin staat op welke wijze en met welk resultaat de leerling heeft deelgenomen aan de diverse programmaonderdelen. Het vak wordt afgesloten met een beoordeling 'voldoende' of 'goed'. De handreiking bevat enkele voorbeelden van beoordelingsinstrumenten voor het examendossier. De handreiking sluit af met enkele voorbeelden van loopbaanoriëntatie en -begeleiding van mogelijkheden voor vakintegratie en enkele lesvoorbeelden.

Methoden voor lichamelijke opvoeding in de bovenbouw van havo en vwo zijn zo sterk verouderd dat we deze niet langer als richtinggevend kunnen beschouwen. Destijds is er ook (in de periode 1998-1999) door een auteurscollectief, begeleid door SLO, een groot aantal voorstellen uitgewerkt voor nadere invulling van een deel van het beoogde curriculum in de vorm van leerlingkaternen met docentenhandleiding (in de reeks Lichamelijke opvoeding voor de tweede fase voortgezet onderwijs, uitgegeven voor Edu'Actief). Rond 2004 zijn er door SLO voorbeelden ontwikkeld en verspreid van een portfolio voor Lichamelijke Opvoeding in havo en vwo. Maar ook deze initiatieven zijn inmiddels tamelijk verouderd.

Voor BSM is een handreiking bij het schoolexamen verschenen (SLO, 2007) dat dezelfde opzet kent als de handreiking voor LO. Een toelichting op de geglobaliseerde eindtermen, een suggestie voor een programma en een voorbeeld van een PTA en suggesties voor de inrichting van het schoolexamen. Een belangrijk verschil met LO is dat voor het schoolexamen BSM wel een cijfer moet worden toegekend dat meetelt in de zak-/slaagregeling.

Vanaf de tijd dat scholen BSM (het vak heette eerst ook LO2) mochten gaan aanbieden aan hun leerlingen, zijn er netwerken van docenten BSM actief onder regie van SLO. Binnen die netwerken zijn intensief praktijkvoorbeelden van programma's, lessen en werkwijzen uitgewisseld. Vanuit die netwerken is er consensus over welk onderwijs in BSM wel of niet reëel en acceptabel is, zonder dat dit een formele status heeft.

Die gedeelde opvatting is verder verspreid via de website <http://bsm.slo.nl> met ondersteunend materiaal en voorbeelden. Voor BSM zijn er verder starterscursussen om docenten op weg te helpen en is er ondersteuning via docentennetwerken en studiedagen. Vanwege de binnen het vak afwijkende wijze van beoordelen is in de netwerken ook uitgebreid aandacht besteed aan

het ontwikkelen van toetsvoorbeelden. Dat heeft in 2010 geleid tot de publicatie BSM toetsvoorbeelden in de praktijk (Anthoni, Van de Kamp, Schrik, Swinkels & Witsiers, 2010) als referentiekader voor de kwaliteit van BSM in havo en vwo. Deze toetsvoorbeelden zijn in de jaren daarna gevalideerd in de praktijk en aangevuld met beeldmateriaal, zodat docenten en leerlingen ze kunnen gebruiken bij het proces van toetsen, zowel formatief als summatief. In 2012 zijn tien van deze toetsvoorbeelden voor BSM in beeld gebracht op <http://bsm.slo.nl/toetsen/voorbeelden/inbeeld/> en ze zijn beschikbaar op dvd.

Sinds 2012 is er voor BSM met het boek en de website *Be Sports-Minded* (Van de Kamp, Anthoni, Linde, Swinkels & Witsiers, 2014) een complete methode voor het theoretisch deel van BSM beschikbaar. Het boek wordt aangevuld met opdrachten en (diagnostische) toetsen op www.besportsminded.nl.

Extra aanbod aan bewegingsonderwijs en schoolsport

Net als voor de onderbouw is het ideaal dat iedere leerling de mogelijkheid heeft om dagelijks op of via school deel te nemen aan en beweeg- of sportactiviteit. Deels gaat dat om deelname aan de lessen bewegingsonderwijs en voor een ander deel om vrijwillige deelname aan het naschoolse sportaanbod. Dat aanvullende aanbod kan allerlei vormen aannemen. De verschillen tussen scholen zijn wat dat betreft groot.

Speciaal voor de leerlingen van de bovenbouw van havo en vwo geldt dat zij, helemaal als zij BSM volgen, eerder en meer ingeschakeld zullen worden bij het verzorgen van het extra aanbod als (assistent) trainer/coach of organisator, vaak ook als onderdeel van hun BSM programma.

Knelpunten

Waar voor de onderbouw van het vo een nadere uitwerking van het wettelijk kader beschikbaar is (in de vorm van een basisdocument, een planningstool en digitale beelden), is er voor Lichamelijke Opvoeding in de bovenbouw van havo en vwo alleen een handreiking. Uit onderzoek (Brouwer e.a., 2012) blijkt dat docenten de behoefte voelen om in hun lessen leerlingen meer invloed te geven op en keuzes te bieden voor de inhoud van de lessen, dat zij leerlingen meer actief willen betrekken bij het leerproces en dat zij hen ook meer willen uitdagen om het beste uit zichzelf te halen. Volgens de in dat onderzoek geraadpleegde experts zijn docenten gebaat bij een aantal randvoorwaarden, tools en voorbeelden van best practice om de door hen gewenste vakontwikkeling te ondersteunen.

Voor BSM is dat knelpunt minder groot, omdat er de afgelopen jaren al allerlei ondersteuningsmogelijkheden zijn ontwikkeld. De netwerken en de studiedagen speciaal gericht op BSM lopen nog steeds door en voorzien nog steeds in een behoefte. Scholen hebben een groter wordende behoefte om de kwaliteit van hun programma te toetsen op kwaliteit, meer dan alleen door te kijken naar de examenresultaten en het gebruik van de toetsvoorbeelden. Het verdient aanbeveling om te onderzoeken wat de mogelijkheden daarvoor zijn, bijvoorbeeld in de vorm van een externe onderlinge kwaliteitstoetsing (zoals bijvoorbeeld in het KWALO-project van de KVLO, dat ooit in samenwerking met SLO is ontwikkeld, of zoals gedaan wordt bij het themacertificaat 'bewegen en sport' dat is ondergebracht onder het vignet Gezonde School.

Minimum lessentabel in het voortgezet onderwijs

Hier bespreken we het wettelijk kader rondom het vereiste aantal uren over de gehele schoolperiode van vmbo, havo en vwo. Na het loslaten van de minimumtabel van uren voor bewegingsonderwijs in 2005 is er lange tijd onduidelijkheid geweest hoeveel uren er moeten worden gegeven. Het uitgangspunt was dat het aantal uren lichamelijke opvoeding dat voor 1 augustus 2005 werd gegeven, bleef gehandhaafd. De inspectie heeft op verzoek van de KVLO hierover in haar nieuwsbrief *Hoeveel uren lichamelijke opvoeding moeten worden*

gegeven op scholen voor voortgezet onderwijs? (Inspectie van het Onderwijs, 2014) van september 2014 meer duidelijkheid verschaft, zie bijlage.

2.8 Mbo

Wettelijk kader

Opleidingen in het mbo richten zich op de competenties voor de verschillende beroepen, zoals die zijn beschreven in de kwalificatiedossiers. Sinds 1995, bij de invoering van de Wet educatie en beroepsonderwijs (WEB), is er geen sprake meer van een zelfstandig vak of leergebied, verankerd in een wettelijk kader, voor bewegingsonderwijs. In deze wet levert het leergebied bewegen en sport geen zinvolle bijdrage aan het proces van opleiden tot goed gekwalificeerd beroepsbeoefenaar. Toch is er in de wereld van het mbo een groep docenten (verenigd in het Platform bewegen en sport in het mbo) actief blijven vechten voor het behoud van onderwijs gericht op bewegen en sport ook in deze fase van de ontwikkeling van jongeren. Onder invloed van een aantal maatschappelijke ontwikkelingen kwam sinds de nieuwe wet een discussie op gang over een nieuwe plaats voor bewegen en sport in het mbo. Belangrijke ontwikkelingen zijn:

- Uit meerdere onderzoeken blijkt dat sportparticipatie van jongeren juist in de leeftijd van het mbo belangrijk terugloopt.
- In toenemende mate wordt het probleem van overgewicht gesignaleerd en in verband gebracht met onvoldoende bewegen.
- Een sterke focus op de invloed van beroepskwalificaties op de opleidingen leidt tot een onderwaardering van algemeen vormende opleidingsaspecten.
- Het inzicht dat productiviteit van werknemers in belangrijke mate samenhangt met hun vitaliteit.

Op grond van deze ontwikkelingen ging ook de politiek zich weer meer interesseren voor de plaats van bewegen en sport in het mbo. Zo spreekt de Tweede kamer zich in 2002 unaniem uit voor een over dit onderwerp ingediende motie: "bewegen dient onderdeel uit te maken van de kwalificatiestructuur voor het bve omdat het verstoken blijven van bewegingsactiviteiten in de onderwijsprogramma's bij leerlingen leidt tot minder sportparticipatie en grotere gezondheidsrisico's." Daarbij werd enerzijds de autonomie van de sector als het gaat om het vaststellen van kwalificatie eisen erkend, maar werd anderzijds uiting gegeven aan de zorg om de aandacht voor bewegen en sport in de opleidingen.

Tot dusverre heeft dat echter niet geleid tot een wettelijke verankering van bewegen en sport in de kwalificatiedossiers, met uitzondering van die opleidingen waar sport en bewegen een wezenlijk onderdeel uitmaken van het beroep waarvoor wordt opgeleid.

Loopbaan en burgerschap

Het mbo kent een drievoudige kwalificering: leren, loopbaan en burgerschap. Jongeren, volwassenen, werknemers, werkzoekenden, inburgeraars en herintreders worden opgeleid voor een beroep of een vervolgopleiding en tot burgers die volwaardig kunnen deelnemen aan de maatschappij. Vanaf 2012 geldt het document Loopbaan & Burgerschap (Kwalificatiesmbo.nl, 2012) als richtlijn voor de ontwikkeling van algemene burgerschapscompetenties. Daarin staat wat van een student verwacht wordt als burger. Mbo-instellingen zijn vrij in de manier waarop ze dit invullen. Er is geen minimale onderwijstijd of specifieke leerinhoud afgesproken. Eén van de dimensies in dit document is: 'Vitaal burgerschap'. 'Vitaal werknemerschap' is daar een onderdeel van. Vitale burgers, vitale werknemers vormen een krachtig arbeidspotentieel en gelijktijdig kan vitaliteit bijdragen aan gezondheid en geluk van de individuele burger. De resultaten van de discussie over een nieuwe plek van bewegen en sport in het mbo worden voorlopig onder de noemer vitaal burgerschap gerealiseerd.

1.4 De dimensie vitaal burgerschap

De dimensie vitaal burgerschap heeft betrekking op de bereidheid en het vermogen om te reflecteren op de eigen leefstijl en zorg te dragen voor de eigen vitaliteit als burger en werknemer.

Hierbij gaat het om de zorg voor de eigen vitaliteit en fitheid. Daarbij is een belangrijke taak om de juiste afstemming te vinden tussen werken, zorgen (voor jezelf en voor anderen), leren en ontspannen.

De student heeft kennis over en inzicht in de volgende onderwerpen die bij de dimensie vitaal burgerschap aan bod komen: de kenmerken van een gezonde leefwijze waaronder de nationale norm gezond bewegen en de aard, plaats en organisatie van gezondheidsbevorderende activiteiten in de samenleving en het arbeidsproces.

Om zorg te kunnen dragen voor de eigen gezondheid is het nodig dat de student zich bewust is van zijn eigen leefstijl dat hij gezondheidsrisico's van leefstijl en werk kan inschatten, dat hij op basis daarvan verantwoorde keuzes kan maken en activiteiten onderneemt die bijdragen aan een gezonde leefstijl. Het gaat naast bewegen en sport ook om aspecten als voeding, roken, alcohol, drugs en seksualiteit.

Uitwerking van het wettelijk kader

Het wettelijk kader zoals hierboven omschreven is niet nader uitgewerkt in een handreiking of een basisdocument. Wel is er Masterplan bewegen en sport in het mbo: van sprint naar duurloop (MBO Raad, 2009) ontwikkeld. Dat masterplan, één van de projecten die onder regie van het Platform Sport en Bewegen werden uitgevoerd als onderdeel van het Beleidskader sport en bewegen (Ministerie van OCW, 2008), was een impuls die erop gericht was om in het mbo hernieuwde aandacht te creëren voor bewegen en sport. Het masterplan had als doel om op zo veel mogelijk mbo-locaties deelnemers meer te laten bewegen en sporten om een diversiteit van redenen, door de school te kiezen. Om de vitaliteit van hun afgestudeerden te bevorderen, om vroegtijdige schooluitval te beperken, om sporttalenten meer ruimte te geven om hun sport te combineren met hun opleiding, als vorm van PR voor de opleiding of in de vorm van schoolsport. Als richtnorm werd gekozen om 5% van de netto onderwijstijd (exclusief stages) aan bewegen en sport te besteden. Bovendien was een belangrijke doelstelling dat roc's aandacht voor bewegen en sport zouden verankeren in hun beleid.

Het masterplan bouwde voort op eerdere initiatieven van het Platform bewegen en sport in het mbo om bewegen en sport weer in het mbo op te nemen en werd, mede omdat zij scholen ook een financiële impuls kon geven voor herinvoering van bewegen en sport, richtinggevend voor het curriculum. Het platform is inmiddels overgenomen door de MBO Raad en ondersteunt en verbindt docenten actief met allerlei materiaal, netwerkbijeenkomsten, voorbeelden en een website <http://www.platformbewegenensport.nl/>.

In 2011-2012 is er als onderdeel van het masterplan een lessendatabase ontwikkeld waarin een legitimering en een aantal inspirerende lesvoorbeelden zijn opgenomen voor bewegen en sport, vitaal burgerschap en vitaal werknemerschap in het mbo (zie www.vitaalmbonl). Eerder al (1996-1998) waren er binnen de projecten Aantrekkelijk Bewegen I en II, uitgevoerd onder regie van het Platform bewegen en sport in het mbo en gefinancierd vanuit het project Jeugd in Beweging, inspirerende voorbeelden van lessen, projecten en aanpakken voor aspecten van bewegen en sport in het mbo ontwikkeld. Die voorbeelden zelf zijn inmiddels in de vergetelheid geraakt, maar hebben wel gediend als inspiratie voor de actuele ontwikkelingen anno 2013/2014. Alle voorbeelden hadden en hebben echter dezelfde status: zij dienen uitsluitend ter inspiratie.

Extra aanbod aan bewegen en sport

Het onderscheid tussen een binnenschools en een buitenschools aanbod aan bewegen en sport bestaat niet in het mbo. Binnen het mbo wordt het aanbod aan bewegen en sport op allerlei manieren ingevuld en met zeer diverse doelstellingen, maar allemaal onder verantwoordelijkheid van en als onderdeel van het totale aanbod van de school. Activiteiten als schoolsport kunnen daarbij horen, terwijl die in het voortgezet onderwijs als naschools aanbod gezien zouden worden. Ook voor het mbo is er een themacertificaat 'bewegen en sport' onder het vignet Gezonde School ontwikkeld als instrument voor externe kwaliteitstoetsing.

Knelpunten

Er zijn voldoende ideeën over het beoogde curriculum voor bewegen en sport in het mbo en er is veel voorbeeldmateriaal en ondersteuning beschikbaar. Het grootste knelpunt is echter dat de wettelijke basis voor bewegen en sport in het mbo zo smal is dat er op veel roc's helemaal geen belang meer wordt gehecht aan bewegen en sport. Een verankering in de kwalificatiedossiers zou daarvoor de optimale oplossing zijn.

3. Uitgevoerd curriculum

3.1 Alle sectoren

Het is op dit moment lastig om conclusies te trekken over de uitvoering van bewegingsonderwijs in de praktijk. Wel bestaat de indruk dat er grote verschillen zijn tussen scholen en docenten in de manier waarop ze het curriculum op schoolniveau vormgeven. In het po zijn deze verschillen groot door de grote variatie in het opleidingsniveau van de leraren. In het voortgezet onderwijs zijn de verschillen groot vanwege verschillen in visie op het vak en door de mate waarin scholen zich profileren met bewegen en sport. Dit geldt ook voor de wijze waarop scholen inspelen op de kenmerken van hun leerlingenpopulatie. In het mbo zijn de verschillen groot vanwege het verschillend belang dat instellingen hechten aan bewegingsonderwijs en sport, in het licht van beroeps- en burgerschapsvorming of andere beleidsdoelstellingen. Daarnaast zijn er verschillen in faciliteiten, gebruikte accommodaties, docententeams en samenwerkingspartners.

Knelpunten

Uit onderzoek is weinig bekend over het uitgevoerde curriculum voor bewegingsonderwijs en schoolsport. Er zijn slechts kleinschalige onderzoeken met aanwijzingen over het uitgevoerde curriculum.

Wel is in de *Brede Analyse 2010* (Lucassen et al., 2011) en beide nulmetingen van het Mulier Instituut over bewegingsonderwijs in po (Reijgersberg, Van der Werff & Lucassen, 2013) en vo (Reijgersberg, Lucassen, Beth & Van der Werff, 2014) onder andere in kaart gebracht het aantal bevoegde vakleerkrachten, de hoeveel lestijd, de omvang van het schoolsportaanbod en het aantal buurtsportcoaches. In beide nulmetingen zijn de resultaten verkregen via een zelfrapportage door invulling van een vragenlijst door directeuren in het po en de sectieleiders en schoolleiders van schoollocaties in het vo. Vooraf vermeld, diepgaander onderzoek is gewenst naar verschillen in opvattingen binnen vaksecties, de kwaliteit van de leerplannen en de kwaliteit van de lessen en het daadwerkelijk uitgevoerde curriculum. Volgens een rapport van TNO (Slinger et al., 2011) zijn er veel leerlingvolgsystemen in Nederland voor bewegingsonderwijs, maar er is geen enkel systeem dat landelijk veel wordt gebruikt. Er zijn grote onderlinge verschillen tussen de systemen. Het ene systeem volgt de fysieke capaciteit van kinderen of aspecten van de gezonde en actieve leefstijl en het andere systeem volgt het niveau van deelname aan de bewegingsactiviteiten uit het curriculum. In de praktijk zien we dat docenten een eigen systeem ontwikkelen.

3.2 Primair onderwijs

In het po worden de meeste leerlijnen in de praktijk voldoende vaak aangeboden. Stoeispielen en bewegen op muziek vallen op sommige scholen buiten het programma (Van Weerden, Van der Schoot & Hemker, 2008). Een mogelijke verklaring is de persoonlijke voorkeur, de competenties van de leerkrachten en de methode die scholen gebruiken. Op de scholen waar geen vakleerkracht of vakspecialist is, is het aanbod veel minder breed en diepgaand (Stegeman et al., 2007). Volgens Van Weerden (Van Weerden et al., 2008) is er bij vakleerkrachten meer aandacht voor regelende rollen voor leerlingen (dingen klaarzetten, scheidsrechter zijn, et cetera) dan bij de groepsleerkrachten.

Vakleerkrachten hebben de eerstegraads lerarenopleiding LO afgerond en zijn volledig bevoegd en adequaat opgeleid om bewegingsonderwijs te verzorgen. Vakspecialisten hebben

na de pabo de Leergang Vakleraar bewegingsonderwijs via pabo afgerond. Door bezuinigingen op verschillende niveaus verschuift het verzorgen van bewegingsonderwijs steeds meer naar leraren die daartoe niet bekwaam zijn. Naast de niet-bevoegde groepsleerkracht en de groepsleerkracht bij wie de kennis en vaardigheden in de loop van de jaren zijn weggezaakt, geven ook mbo'ers met de opleiding sport en bewegen les in het po. Zij zijn formeel niet bevoegd om zelfstandig les te geven. Ook bij vakspecialisten die uitsluitend aan hun eigen groep lesgeven, komt de kwaliteit na enige tijd onder druk te staan, omdat de startcompetentie niet uitgebouwd wordt (Reijgersberg et al., 2013). Uiteindelijk komt hierdoor de kwaliteit van bewegingsonderwijs onder druk te staan. Dit is onwenselijk. De Tweede Kamer noemt in haar debat op 24 september 2014 dat het verzorgen van drie uur bewegingsonderwijs per week door vakleerkrachten of vakspecialisten een hoge prioriteit verdient.

Bij bewegingsonderwijs aan kleuters, een belangrijke leeftijdsgroep, worden vakleerkrachten zelden ingezet. Ook zijn er po-scholen die slechts één uur per week bewegingsonderwijs geven, ten gunste van onderwijs in taal en rekenen. Daarnaast beschikken lang niet alle scholen over adequate accommodatie of is de afstand van school naar sporthal zo groot dat de lesduur van het bewegingsonderwijs wordt ingekort. Een klein aantal scholen biedt meer dan twee lessen bewegingsonderwijs per week aan (Reijgersberg et al., 2013).

Op een klein deel van de po-scholen is er voor de kinderen met grote motorische achterstanden motorische remedial teaching (MRT). Hiervoor kunnen leerkrachten bewegingsonderwijs een nascholing volgen. Voor kinderen die moeite hebben om op een sportclub te gaan vanwege motorische achterstanden is er Club Extra (soms heeft dit een andere naam) (Reijgersberg et al., 2013).

Naast de lessen bewegingsonderwijs wordt op een groot aantal scholen gewerkt door combinatiefunctionarissen of buurtsportcoaches. Het merendeel van de buurtsportcoaches (82%) richt zich op de doelgroep 4- tot 12-jarigen (Pulles, Leijenhorst, Reijgersberg, Hilhorst & Van Lindert, 2014). Zij bieden naschoolse bewegingsactiviteiten aan. De organisatie wordt vaak uitbesteed aan bijvoorbeeld sportservicebureaus of andere speciaal daarvoor ingerichte organisaties met subsidie van de gemeente. Buurtsportcoaches hebben een positief effect op het stimuleren van sportaanbod voor leerlingen op en rond scholen en op de sportvereniging. (Pulles, Leijenhorst, Reijgersberg, Hilhorst & Van Lindert, 2014).

Knelpunten

Door bezuinigingen op verschillende niveaus zijn er in het po en so minder uren voor de vakleerkracht, waardoor groepsleerkrachten bewegingsonderwijs moeten gaan geven die dit in jaren niet meer hebben gedaan. Ook zijn er scholen die slechts één uur per week bewegingsonderwijs geven, vanwege de ervaren druk op de opbrengsten bij taal en rekenen. Daarnaast beschikken lang niet alle scholen over een adequate accommodatie (grootte, inrichting en onderhoud) of is de afstand van school naar sporthal zo groot dat de lessen in een blokkur worden gegeven en de reistijd (gedeeltelijk) wordt afgetrokken van de lestijd.

Naast de niet-bevoegde groepsleerkracht en de groepsleerkracht waarbij de kennis en vaardigheden in de loop van de jaren is weggezaakt, geven ook mbo'ers met de opleiding sport en bewegen les in po. Zij zijn formeel niet bevoegd om zelfstandig les te geven. Tot slot zijn er bevoegde leerkrachten die de leergang vakbekwaamheid bewegingsonderwijs via de pabo hebben afgerond en uitsluitend aan hun eigen groep lesgeven. Ook dan komt de kwaliteit na enige tijd onder druk te staan.

Voor vakleerkrachten met een kleine aanstelling aan een school, bijvoorbeeld omdat ze alleen de lessen verzorgen aan de bovenbouw, is het moeilijk om onderdeel uit te maken van het schoolteam en bij te dragen aan vakoverstijgende afspraken en activiteiten.

3.3 (Voortgezet) Speciaal onderwijs

Uit de nulmeting van het Mulier Instituut (Reijgersberg et al., 2013) blijkt dat er in het (v)so ruimte is voor extra aandacht voor leerlingen met grote bewegingsachterstanden in de vorm van MRT of remediërend bewegingsonderwijs. In sommige gemeenten zijn ook naschoolse bewegingsactiviteiten geregeld. Het brengen en halen van leerlingen met busjes van en naar school is in veel gemeenten echter een reden om geen naschoolse activiteiten aan te bieden. Een goed voorbeeld is Special Heroes begonnen in cluster 3 en nu ook actief in cluster 1 en 4. Met Special Heroes krijgen scholen naschoolse bewegingsactiviteiten aangeboden voor leerlingen met een beperking. Veel (v)so-scholen doen mee aan Special Heroes.

Op studiedagen en netwerkbijeenkomsten van vakleerkrachten blijkt regelmatig dat de verschillen tussen scholen groot zijn. Verder zijn er geen specifieke onderzoeken gedaan naar het uitgevoerde curriculum in het speciaal onderwijs.

Knelpunten

Het lijkt dat op een deel van de scholen voor speciaal onderwijs niet wordt gezwoommen, terwijl het in de kerndoelen expliciet wordt vermeld.

3.4 Onderbouw vo

Uit de *Nulmeting lichamelijke opvoeding in het voortgezet onderwijs* van het Mulier Instituut (Reijgersberg et al., 2014) blijkt dat in het vo in tegenstelling tot het po de lessen bewegingsonderwijs worden verzorgd door eerstegraads docenten. Een vaksectie bewegingsonderwijs bestaat gemiddeld uit 3,8 fte. Scholen met sportklassen, LO2 en/of BSM hebben een omvangrijkere vaksectie.

Het loslaten van de minimumtabel in 2005 heeft er niet toe geleid dat scholen een minder omvangrijk programma zijn gaan aanbieden (Reijgersberg et al., 2014). De grote meerderheid van de sectieleiders, ruim vier op de vijf, heeft de indruk dat de lestijd voor bewegingsonderwijs de afgelopen vijf jaar gelijk is gebleven. Het totaal aantal klokuren gegeven tijdens de gehele schoolperiode komt gemiddeld overeen met de minimumtabel. Dit gemiddelde betekent wel dat een deel van de scholen minder lestijd voor bewegingsonderwijs inroostert. Verschillen worden verklaard doordat scholen twee of drie lessen bewegingsonderwijs aanbieden in de eerste twee leerjaren.

In onderbouw vo heeft bewegingsonderwijs in verhouding meer lestijd dan in bovenbouw vo (Reijgersberg et al., 2014). De meeste lestijd krijgt het eerste leerjaar, gemiddeld zo'n 150 minuten per week. De lestijd in de onderbouw van het vo wordt dan ook door schoolleiders en sectieleiders beter beoordeeld dan de lestijd in de bovenbouw van het vo.

Wel wordt per schooltype, vmbo, havo en vwo aan bewegingsonderwijs een verschillende hoeveelheid uren besteed (Reijgersberg et al., 2014). Uitgaande van de minimumtabel wordt op 31% van de vmbo-gl/tl opleidingen en 20% van de vmbo-bbl/kbl opleidingen minder uren gegeven dan gewenst is. Gedurende een van de vier leerjaren wordt op deze opleidingen een lesuur per week minder gegeven dan de minimumtabel voorschreef. Op 30% van de scholen met een vwo-opleiding wordt juist meer lestijd aangeboden dan de minimumtabel.

Veel vo-scholen beschikken, in verhouding meer dan po-scholen, over een gymzaal of sportveld in eigen beheer (Reijgersberg et al. 2014). De accommodatie vormt desondanks toch een belangrijk knelpunt bij de uitvoering van het programma. Een aanzienlijk deel, 45% van de scholen, geeft aan momenteel niet over voldoende accommodatie te beschikken. 17% heeft onvoldoende binnen-accommodatie, 18% onvoldoende buiten-accommodatie en 11% heeft

zowel een tekort aan binnen- als buiten-accommodatie. Sectieleiders zijn minder positief in hun oordeel over de beschikbare accommodatie en andere middelen dan schoolleiders.

In de nulmeting (Reijgersberg et al., 2014) geven vrijwel alle sectieleiders aan dat er op hun school een jaarplan is opgesteld en dat zij werken met doorlopende leerlijnen. Binnen deze kaders krijgen de docenten veel ruimte voor een eigen invulling in de lessen. Een ruime meerderheid van de sectieleiders zegt dat er binnen de vaksectie overeenstemming bestaat over de leerdoelen en dat er een gedeelde visie is op de pedagogisch-didactische werkwijze. Vrijwel alle sectieleiders geven aan dat op hun school lesactiviteiten worden aangepast aan het niveau van de leerlingen. Twee op de drie scholen bieden geen vorm van extra ondersteuning aan (Reijgersberg et al. 2014). Een op de tien scholen biedt MRT aan.

Een derde van de sectieleiders geeft aan dat op hun school de resultaten worden bijgehouden in een digitaal leerlingvolgsysteem (Reijgersberg et al., 2014). Bij een op de vier scholen lopen de beoordeling van de leerprestaties van leerlingen tussen docenten uiteen, en bij ruim een derde staat de beoordeling niet los van de beoordelend docent. Over de wijze van beoordelen en volgen van leerlingen is nader onderzoek nodig.

Bijna de helft van de sectieleiders (46%) geeft aan zich voor te bereiden op het gebruik van digitale leermiddelen of experimenteert er al mee (Reijgersberg et al., 2014). Zij hebben met name hoge verwachtingen van de toepassing voor het geven van leerhulp, bijvoorbeeld in de vorm van videofeedback. De toepassing van videofeedback vraagt wel om een werkbare ICT-infrastructuur, beschikbaarheid van geschikte applicaties en voldoende ervaring van de docent. Ook digitale leskaarten en digitale leerlingvolgsystemen zijn toepassingen die sectieleiders verwachten te gaan of blijven gebruiken (Reijgersberg et al., 2014).

Een opvallend resultaat uit de nulmeting (Reijgersberg et al., 2014) is dat schoolleiders van scholen in de Randstand zowel de kwaliteit van hun docenten bewegingsonderwijs als de kwaliteit van het gerealiseerde onderwijs minder goed beoordelen dan schoolleiders elders. Wat hier precies mee wordt bedoeld, verdient nader onderzoek.

Een derde van de vo-scholen biedt in de onderbouw sportklassen aan buiten het formele onderwijsaanbod (Reijgersberg et al., 2014). Geïnteresseerde leerlingen kunnen daarvoor kiezen. Sportieve pauzeactiviteiten zijn er bij minder dan een derde van de scholen, maar vinden daar relatief frequent plaats (Reijgersberg et al., 2014).

Tussen scholen bestaan grote verschillen in de plaats en status van het extra aanbod aan bewegen en sport op school. Terwijl op de ene school een zeer sportactief beleid wordt gevoerd met een groot naschools sportaanbod waaraan veel leerlingen deelnemen, heeft schoolsport op de andere school nauwelijks aandacht en maakt het geen deel uit van de cultuur van de school. Op de eerste type scholen zien we dat er van alles mogelijk is, op de tweede type scholen komt er nauwelijks een extra programma van de grond.

Bijna alle sectieleiders geven aan dat op hun school een of enkele keren per jaar een sportdag of -toernooi onder schooltijd wordt aan geboden en op zes van de tien scholen ook buiten schooltijd (Reijgersberg et al., 2014). Buiten schooltijd gaat het zowel om sporttoernooien voor leerlingen op de eigen school als om scholierensporttoernooien tegen andere scholen. Vier van de vijf scholen bieden sportkennismakingslessen en -clinics aan. Bij het schoolsportaanbod werken scholen vaak samen met andere lokale organisaties, bijvoorbeeld met sportverenigingen. Uit het onderzoek *School, Bewegen en Sport* (Stuij et al., 2011) blijkt dat een groot deel van de vo-scholen (82%) nooit of slechts één tot enkele keren per jaar een schoolsportactiviteit na schooltijd aanbiedt. Slechts 5% van de scholen geeft aan maandelijks een schoolsport aan te bieden en 13% wekelijks/dagelijks. Deze cijfers komen grotendeels

overeen met die van de *Brede Analyse 2010* (Lucassen et al., 2011). De conclusie is dat op acht van de tien scholen sprake is van een incidenteel schoolsportaanbod en op een van de vijf scholen kunnen we spreken van een structureel schoolsportaanbod. Bij de knelpunten bespreken we de schoolsport vanuit het perspectief van de leerling, de vraagkant.

Op vo-scholen in grote steden wordt vaker en intensiever samengewerkt met de gemeente of sportbuurtwerk en minder met sportverenigingen dan scholen die staan in een minder stedelijke omgeving (Reijgersberg et al., 2014). De helft van alle buurtsportcoaches richt zich, niet alleen op de doelgroep van 4 tot 12, maar ook op de doelgroep 12- tot 18-jarigen (Pulles, Leijhorst, Reijgersberg & Van Lindert, et al., 2014). Op een derde van de scholen is een buurtsportcoach actief, meestal een of enkele keren per jaar (25%), maar soms ook wekelijks (10%). Op scholen met een buurtsportcoach heeft 55% van de sectieleiders de indruk dat het schoolsportaanbod onder of buiten schooltijd de afgelopen twaalf maanden is toegenomen (Reijgersberg et al., 2014).

Sectieleiders hechten over het algemeen een groter belang aan leerdoelen voor bewegingsonderwijs met betrekking tot het 'bewegen beleven' en 'bewegen verbeteren' dan aan 'bewegen regelen' en 'gezond bewegen' (Reijgersberg et al., 2014).

Wat betreft 'bewegen verbeteren' blijkt uit de onderzoeken *Naar beter bewegingsonderwijs* (Stegeman et al., 2007) en *Werken aan kwaliteit van het vak bewegen en sport* (Duteweerd, 2012) dat in onderbouw vo in verhouding veel meer tijd en aandacht wordt besteed aan spel, turnen en atletiek dan aan bewegen op muziek, zelfverdediging, zwemmen en actuele activiteiten (zoals mountainbiken, klimmen, golfen, kanovaren, et cetera).

Bij de tweede sleutel 'bewegen regelen' gaat het om het uitvoeren van regelende rollen door leerlingen zoals hulpverlener, scheidsrechter, organisator, coach en ontwerper. Het uitvoeren van deze rollen door leerlingen komt slechts incidenteel en op impliciete wijze aan de orde (Duteweerd, 2007).

De derde sleutel 'gezond bewegen' gaat over veilig bewegen, vitaal bewegen (intensief bewegen leren waarderen) en fitter bewegen (ervaren wat de link is tussen bewegen en fitter worden). Tijdens de lessen bewegingsonderwijs staat veiligheid altijd bovenaan. Via aan fitheid gerelateerde tests, zoals de shuttle run test, stellen docenten de fitheid van de leerlingen aan de orde. Leerlingen worden maken kennis met enkele trainingsprincipes. Het is niet waarschijnlijk dat de leerlingen zelf een trainingsprogramma leren opstellen. Ook lijkt het erop dat het vitaal bewegen door te reflecteren op geleverde inspanningen niet of nauwelijks wordt gedaan. Opvallend is dat schoolleiders het leveren van een bijdrage aan de gezondheid van leerlingen vaker als motief noemen dan sectieleiders bewegingsonderwijs (Reijgersberg et al., 2014).

Bij de vierde sleutel 'bewegen beleven' staan twee aspecten centraal: betrokkenheid van de leerlingen bij de les als groepsgebeuren (omgaan met regels, zelfstandig deelnemen en omgaan met elkaar) en hun gerichtheid op bewegen (ingaan op uitdagingen in bewegingssituaties, gerichtheid op leren en waarderen van bewegen). Docenten geven tijdens de lessen veel aandacht aan betrokkenheid bij de les als groepsgebeuren. Het inspectieonderzoek *Lichamelijke opvoeding in de basisvorming, evaluatie van de eerste vijf jaar*, dat al weer dateert uit 1999, stelt dat leraren LO veel aandacht geven aan wezenlijke pedagogische elementen, veel respect tonen voor de leerlingen en duidelijke gedragsregels stellen. Het pedagogisch klimaat tijdens de lessen bewegingsonderwijs is goed.

De gerichtheid op bewegen is sinds het verschijnen van het basisdocument een vrij nieuw perspectief voor docenten LO. Het gaat er daarbij niet zozeer om dat leerlingen zich verbeteren in het bewegen of om het leren van een bepaalde uitvoeringswijze van bijvoorbeeld de

hurksprong bij turnen, maar meer om dat leerlingen ingaan op de intrinsieke bewegingsuitdaging. Het verwijst naar beweegplezier. Door de opkomst van freesport of leefstijlsporten verschuift de behoefte bij jongeren steeds meer naar een eigen speelse wijze van bewegen.

Knelpunten

Een belangrijk knelpunt in het uitgevoerde curriculum is de beperkte hoeveelheid lestijd in bewegingsonderwijs op een deel van de scholen, dat geldt in het bijzonder voor de bovenbouw van het vo en voor scholen met een vmbo-opleiding.

Een ander knelpunt is de gebrekkige binnen- en buitenaccommodatie op bijna de helft van de scholen.

Bij 'bewegen verbeteren' in de onderbouw van het vo gaat de aandacht vooral uit naar doorlopende leerlijnen voor spel, turnen en atletiek, maar (veel) minder naar bewegen op muziek, zelfverdediging en actuele activiteiten. Ook zwemmen¹ wordt niet of nauwelijks onderwezen. Onderwijs in zwemmen hangt heel erg af van de beschikbaarheid van een accommodatie en financiën. Onderwijs in actuele activiteiten komt meestal pas aan bod in de examenklassen, waarin leerlingen vaak een sportkeuzeprogramma volgen.

Er wordt weinig expliciete aandacht besteed aan 'bewegen regelen' waardoor het niveau van de leerlingen daarop achterblijft.

Bij 'bewegen beleven' gaat het om twee aspecten: betrokkenheid van de leerling bij de les als groepsgebeuren en gerichtheid op bewegen. Met het eerste aspect gaat het over het algemeen goed. Het tweede aspect, gerichtheid op het bewegen, wordt nauwelijks bewust onderwezen. Het motief beweegplezier, het op speelse wijze ingaan op bewegingsuitdagingen, is het belangrijkste beweeg- en sportmotief voor deelname aan bewegen en sport (Stuij et al., 2011) en zou door het curriculum bij leerlingen moeten worden bevorderd. Dit vergt een andere pedagogisch-didactische aanpak van de docent dan nu vaak het geval is. Die aanpak ligt bij een nieuwe activiteit als freerunning vrij voor de hand, maar zou moeten worden vertaald naar andere activiteiten (Van Mossel, 2012).

Hierboven zagen we dat op acht van de tien scholen sprake is van een incidenteel schoolsportaanbod en op een van de vijf van een structureel schoolsportaanbod. Niet alleen is het aanbod beperkt, ook voelen niet alle jongeren zich aangetrokken tot het huidige aanbod van bewegen en sport op school (Van Mossel & Stegeman, 2007; Stuij et al., 2011). Uit het onderzoek van Stuij en anderen (Stuij et al., 2011) blijkt dat het aanbod van schoolsport vooral bestaat uit op wedstrijd georiënteerde sport en dat het vooral leerlingen trekt die toch al aan clubsport doen. Daarmee wordt de beoogde doelstelling, namelijk het bieden van schoolsport aan leerlingen die daar anders niet aan toekomen, niet gehaald.

Wat voor de ene school een sterk punt is, is voor de andere school een zwak punt. In de onderbouw van het vo zien we een tweespalt tussen scholen die zich op sport profileren en scholen die dat niet doen. Enerzijds zijn er scholen die allerlei extra faciliteiten hebben, bijvoorbeeld in de vorm van sportklassen. Anderzijds zijn er scholen zonder extra aandacht voor bewegen en sport. Aantallen zijn niet bekend.

Bij sportklassen is er in het curriculum extra ruimte in het programma voor een breed beweeg- en sportaanbod. Het is fijn dat dit aanbod aansluit bij de sportieve leerlingen, maar eigenlijk zou

¹ Met onderwijs in zwemmen wordt niet bedoeld het leren van de zwemslagen (vergelijk het zwem ABC), maar zwemmen als race, zwemmen als avontuur, zwemmen als survival en zwemmen als spel.

het stimuleren van deelname aan bewegen en sport vooral moeten plaatsvinden bij de minder sportieve leerlingen. De keuze voor een verbreed regulier programma bewegingsonderwijs met meer lestijd wordt voor hen niet gemaakt. Met de komst van sportklassen is het ook nieuw dat de groepen van een jaarlaag bij bewegingsonderwijs op niveau en/of voorkeur worden samengesteld: groepen met leerlingen die hebben gekozen voor de sportklas en groepen met leerlingen die daar niet voor hebben gekozen. De vraag is of deze groeperingsvorm voor alle leerlingen een wenselijke situatie is. Onderzoek naar de wijze van groeperen en bevindingen van leerlingen, docenten en beleidsmakers op dit gebied is wenselijk.

3.5 Bovenbouw vmbo

Hierboven vermeldden we dat uitgaande van de minimumtabel drie op de tien opleidingen voor vmbo-gl/tl en twee op de tien opleidingen voor vmbo-bbl/kbl minder uren aan bewegingsonderwijs besteden dan gemiddeld 2,5 lesuur van 50 minuten per leerjaar (Reijgersberg et al., 2014). 2,5 uur betekent dat er gemiddeld in twee leerjaren drie lessen en twee leerjaren twee lessen bewegingsonderwijs worden gegeven. Op deze scholen wordt dat niet gedaan.

Bijna de helft (46%) van de docenten LO in de bovenbouw van het vmbo geeft aan dat zij hun programma baseren op het examenprogramma LO1 (Brouwer et al., 2012). 21% geeft aan dat helemaal niet te doen, 33% doet dat voor een deel. De programma's zijn volgens de docenten behoorlijk gevarieerd en vooral verbredend ten opzichte van het programma in de onderbouw, ze bevatten enige keuzemogelijkheden voor leerlingen. Leerlingen zelf hebben echter weinig invloed op de samenstelling van dat programma. Ongeveer de helft van de vmbo-scholen heeft een apart sportoriëntatie en -keuzeprogramma (SOK-programma), waarvoor op de meerderheid van de scholen leerlingen geen eigen bijdrage betalen. Zo'n 20% van de vmbo-scholen heeft ook nog een aanvullend naschools sportaanbod voor leerlingen die daar in geïnteresseerd zijn. Docenten in het vmbo, de havo en het vwo zeggen dat zij in de lessen een sterk accent leggen op samen in een goede sfeer bewegen, op eigen niveau beter worden in en plezier beleven aan bewegingsactiviteiten, op veiligheid en op het ontdekken van welke sport bij de leerling past. Veel belang hechten zij ook aan het bijdragen van de lessen aan persoonlijke ontplooiing van de leerlingen en aan LO als onderbreking van de saaie schooldag. Minder belang hechten docenten aan zelfstandig samen regelen van bewegingsactiviteiten, aan kennis over bewegen en aan trainings-principes en -programma's. Over de wijze waarop scholen hun programma en hun lessen voor LO inrichten (lesinhouden, werkwijzen, et cetera) weten we feitelijk niet veel. Eén op de drie docenten zegt gebruik te maken van een methode voor LO, de helft daarvan doet dat met een zelfgemaakte methode.

Veel docenten van de 152 scholen die LO2 in het vmbo aanbieden hebben in de afgelopen jaren de netwerkbijeenkomsten die door SLO en KVLO worden aangeboden, bijgewoond of hebben de starterscursus van SLO gevolgd. Daar is een raamwerk voor het programma en het PTA voor LO2 aangeboden, waarvan verondersteld wordt dat de meeste scholen dat op hoofdlijnen volgen. De *Handreiking schoolexamens LO2 vmbo GL en TL* (Mooij, 2009) beschrijft daarnaast ook voorbeelden van toetsen voor het schoolexamen. Over hoe LO2 in de praktijk wordt uitgevoerd is geen informatie uit onderzoek beschikbaar, wel zijn er ervaringsgegevens te halen uit de LO2-netwerken waar scholen elkaar bezoeken en feedback geven op elkaars programma.

Knelpunten

Een groot knelpunt is dat op een groot aantal vmbo-scholen de vereiste lestijd, gemiddeld 2,5 lesuur per leerjaar, niet wordt gerealiseerd.

In het vmbo spelen sterker dan in andere onderwijstypen allerhande gedragsproblemen bij leerlingen een grote rol bij de vraag welke kwaliteit er gerealiseerd kan worden. Zeker met de komst van passend onderwijs voelen docenten zich bij tijd en wijle onthand in het omgaan met de grote verschillen tussen leerlingen en de last die het gedrag van leerlingen oplevert voor een prettige gang van zaken tijdens de lessen. Veel docenten hebben het gevoel dat de voorwaarden bij veel leerlingen (om allerlei op zich begrijpelijk redenen) ontbreken om te komen tot echt fijn onderwijs en tot daadwerkelijk relevant leren.

Uit de trendanalyse *LO in bovenbouw VO* (Brouwer, Houthoff & Van Mossel, 2012) onder 151 vmbo-docenten blijkt dat docenten zelf veel leerplankeuzes maken die afwijken van de richtlijnen in het examenprogramma. Een aantal vmbo-docenten noemt de volgende tekortkomingen in of knelpunten ten aanzien van hun programma:

- Het programma zelf en de aanpak van de vaksectie kan beter (in de zin van dekkender ten opzichte van het examenprogramma, meer gestructureerd, actueler, met meer verdiepingsmogelijkheden en met duidelijker eisen voor de leerlingen).
- Mogelijkheden voor sportoriëntatie en -keuze (SOK) ontbreken.
- Het programma heeft te weinig keuzemogelijkheden en variatie voor leerlingen.
- De juiste randvoorwaarden (tijd, accommodaties, materialen, geld, lesuitval, te grote groepen, samenwerking met externe sportaanbieders) ontbreken.

Overigens noemt een even grote groep docenten deze punten juist als sterk aan hun programma. De verschillen zijn dus aanzienlijk.

Sinds 2008 is LO2 een examenvak in het vmbo en geniet het een groeiende belangstelling. De eerste pilotscholen zijn inmiddels ervaren, maar er zijn de laatste jaren veel scholen aangesloten die nog zoeken naar de juiste invulling van hun programma. Dit geldt bijvoorbeeld voor het toetsen van praktische opdrachten. Uit de docentennetwerken LO2 blijkt dat het theoretische deel van LO2 zeer verschillend (en vermoedelijk vaak minimaal) wordt aangeboden. Docenten proberen die theorie zo praktisch mogelijk aan te bieden. Docenten hebben enerzijds behoefte aan de ondersteuning van een methode, maar het werken met een boek voor LO2 schrikt zowel leerlingen als docenten af. Een ander knelpunt is bovendien dat op veel scholen LO2 ook wordt aangeboden aan bbl/kbl-leerlingen, waardoor het moeilijker is theoretische diepgang te realiseren.

3.6 Bovenbouw havo/vwo

Uit de nulmeting (Reijgersberg et al., 2014) blijkt dat 15% van de vwo-scholen het gemiddelde van twee lessen niet haalt. Zij geven één lesuur te weinig. Daarentegen geven drie op de tien vwo-scholen één lesuur meer dan de standaard. Op havo is de verdeling minder scheef, respectievelijk 8 en 13%. Uit de gehouden *Trendanalyse in bovenbouw vo* (Brouwer et al., 2014) blijkt dat een vijfde van de havo- en vwo-scholen minder dan de vereiste contacttijd realiseert. Sectieleiders geven aan dat er in de bovenbouw van havo en vwo de laatste jaren sprake is van een afname in lestijd in bewegingsonderwijs (Reijgersberg et al., 2014).

Ongeveer een kwart (27%) van de docenten LO in de tweede fase van het vo geeft aan dat zij hun programma baseren op het examenprogramma LO (Brouwer et al., 2012). 10% geeft aan dat helemaal niet te doen, dus 63% doet dat deels. De programma's zijn volgens de docenten behoorlijk gevarieerd, vooral verbredend ten opzichte van het programma in de onderbouw, en ze bevatten enige keuzemogelijkheden voor leerlingen. Leerlingen zelf hebben weinig invloed op het programma, hoewel ze wel vaak kunnen kiezen uit door de docent aangeboden alternatieven tijdens de les. Ongeveer de helft van de havo- en vwo-scholen heeft een apart SOK-programma, waarvoor op de helft van die scholen leerlingen een eigen bijdrage moeten betalen. Een deel van de havo- en vwo-scholen heeft ook nog een aanvullend sportaanbod voor leerlingen die daar in geïnteresseerd zijn.

Veel docenten van de 182 scholen die BSM in havo en/of vwo aanbieden hebben in de afgelopen jaren deelgenomen aan de netwerken die door SLO zijn georganiseerd, hebben de starterscursus gevolgd, de landelijke studiedagen en netwerkbijeenkomsten bijgewoond. Daar is een raamwerk voor het programma en het PTA voor BSM aangeboden, waarvan aannemelijk is dat de meeste scholen dat op hoofdlijnen volgen. Uit een enquête gehouden in 2011 blijkt dat docenten redelijk tevreden zijn over de invulling van het programma BSM.

Knelpunten

In havo en vwo wordt in ruim 20% van de gevallen de in het examenprogramma voorgeschreven studielast voor LO niet gehaald omdat er te weinig lestijd is geprogrammeerd.

Doorgaans vinden leerlingen LO in de tweede fase van havo en vwo wel een leuk vak, maar in hoeverre ze het ook een vak vinden waar ze iets relevants leren is niet bekend.

In *LO in bovenbouw VO* (Brouwer, Houthoff & Van Mossel, 2012) geven docenten hun wensen aan ten aanzien van de vraag wat zij graag anders zouden willen zien in hun lessen LO1. De volgende onderwerpen worden genoemd:

- Leerlingen moeten zich meer betrokken voelen bij de lessen. Anders geformuleerd: docenten willen dat zij in staat zijn om leerlingen meer uit te dagen om meer (of het beste) uit zichzelf te halen.
- Leerlingen en externe partners moeten ingezet worden bij het geven van lessen (in hun eigen expertisegebied).
- Scholen willen gebruikmaken van een gevarieerder aanbod aan meer up-to-date accommodaties.
- Het programma kan meer gestructureerd en gevarieerd zijn met meer keuze mogelijkheden voor de leerlingen en met meer aandacht voor de nieuwere programmaonderdelen als bewegen regelen, bewegen en gezondheid en maatschappelijke aspecten van bewegen en sport.

Docenten ervaren het ontwikkelen van het programma voor BSM op hun school als een uitdaging, maar ook als een knelpunt. Het opzetten en ontwikkelen van het nieuwe examenvak kost veel tijd, omdat het altijd is afgestemd op de accommodatie, inrichting en deskundigheid van de docenten. Het gemis aan ontwikkeltijd wordt als knelpunt ervaren evenals de toetsing van het theoretisch deel. Docenten zijn daarvoor onvoldoende toegerust en er is grote behoefte aan ondersteuning. Veel docenten maken gebruik van de toetsvoorbeelden voor BSM van SLO (Anthoni, Van de Kamp, Schrik, Swinkels & Witsiers, 2010) Deze zijn zowel uitgeschreven als in digitale beelden beschikbaar. Docenten zijn tevreden over de ondersteuning van netwerken, cursussen en studiedagen.

3.7 Praktijkonderwijs

Het is (ons) niet bekend hoe het ervoor staat met het uitgevoerde curriculum voor bewegingsonderwijs in het PrO. Daar is geen onderzoek naar gedaan en wij hebben er op dit moment ook onvoldoende zicht op. Voor zover bekend kan worden verondersteld dat er op scholen voor PrO relatief goede faciliteiten waren/zijn om goede programma's vorm te geven, met veel mogelijkheden voor variatie en voor maatwerk voor verschillende groepen leerlingen. De verschillen tussen scholen zullen aanzienlijk zijn, is onze voorzichtige inschatting.

Knelpunten

Na extra aandacht tijdens de ontwikkeling van een programmablaauwdruk (Brouwer & Schade, 2003) en enkele lesvoorbeelden (Brouwer & Schade, 2003; Schade, 2003), en het ontstaan van docentennetwerken en landelijke studiedagen voor bewegingsonderwijs, is de aandacht voor bewegingsonderwijs in het PrO sterk teruggelopen. Toch is één ding zeker: het PrO kan niet

beschouwd worden als een gewone vorm van vmbo. Het verdient vanwege de specifieke eigenschappen van de leerlingen en vanwege het feit dat PrO voor de meeste leerlingen eindonderwijs is, een eigen specifieke benadering. In het verleden was er in de docentennetwerken behoefte aan meer exemplarische uitwerkingen van bewegingsonderwijs in het PrO, met daarin een PrO-specifieke pedagogisch-didactische benadering. In feite moet dit nog steeds in samenwerking met 'het veld' ontwikkeld worden met daaraan gekoppeld een vorm van scholing of ondersteuning.

3.8 Mbo

Gedurende de looptijd van het masterplan hebben veel mbo instellingen om allerlei redenen bewegen en sport heringevoerd of versterkt. De laatste monitor bewegen en sport in het mbo dateert van 2012 (De Groot & Duijvestijn, 2012). Onder invloed van het *Masterplan bewegen en sport in het mbo: van sprint naar duurloop* (MBO Raad, 2009) wordt er steeds meer bewegen en gesport in het mbo. Driekwart van alle mbo-instellingen heeft een beweeg- en sportaanbod. Volgens betrokkenen neemt het activiteitenaanbod toe, zowel in omvang (aantal uur) als in bereik.

Het masterplan, geïnitieerd door het *Platform bewegen en sport in het mbo*, heeft er mede toe geleid dat bewegen en sport inmiddels weer een eigenstandig thema is binnen de MBO Raad. Scholen die subsidie hebben aangevraagd en gekregen in het kader van het masterplan hebben aanzienlijk vaker (70% in 2012) de aandacht voor bewegen en sport in hun beleid verankerd dan scholen zonder subsidie (18% in 2012). In 2012 had 80% van de scholen met subsidie een aanbod aan bewegen en sport in de BOL-opleidingen, tegen 32% van de scholen zonder subsidie. Het aantal scholen dat ook een aanbod heeft voor leerlingen van de BBL-opleidingen is veel kleiner.

Op scholen met subsidie haalt 34% van de leerlingen de 5% norm, tegen 11% van de leerlingen van scholen zonder subsidie. Gemeten naar de vijfprocentnorm is er dus nog een lange weg te gaan. In 2012 voldoet in totaal 26% van alle mbo-studenten aan deze norm. In 2008 was dat nog 11%. Binnen BOL is het percentage studenten, dat de vijfprocentnorm haalt, gestegen van 26% naar 34% en binnen BBL van 1% naar 3%. Het streefdoel is dus nog altijd ver weg, maar aan de andere kant is er wel sprake van een lichte stijging, zowel bij BOL als BBL, én zijn er steeds meer studenten die tegen de norm aan zitten. De percentages worden vooral/vrijwel uitsluitend bepaald door de eerste- en in mindere mate tweedejaarsstudenten. Van de eerstejaars haalt nu 45% van de BOL- en 5% van de BBL-studenten de norm. Daarna neemt het percentage snel af. In het tweede leerjaar BOL haalt nog 20% de norm, in het derde en vierde leerjaar 8% respectievelijk 5%. Bij BBL is het beweeg- en sportaanbod na het eerste leerjaar vrijwel te verwaarlozen.

Scholen zonder subsidie laten hun (beperkte) aanbod geheel verzorgen door niveau 5 opgeleide docenten. Scholen met subsidie maken vaker gebruik van instructeurs op niveau 4 of externe lesgevers waarvan het niveau niet bekend is. Beide maken regelmatig gebruik van stagiaires om hun aanbod gerealiseerd te krijgen.

Op de mbo-opleidingen is er geen eenduidig programma. Er is grote diversiteit in de uitgangspunten en de uitvoering van bewegen en sport. De oorzaak daarvan ligt vermoedelijk in de volgende omstandigheden op mbo-scholen:

- Het wel of niet hebben van een eigen opleiding sport en bewegen op dezelfde locatie of dicht in de buurt.
- Het wel of niet uitvoeren van een integraal gezondheidsbeleid.
- Het wel of niet inzetten van beweeg- en sportactiviteiten voor algemene beroepscompetenties zoals samenwerken, leidinggeven en weerstand bieden.

Knelpunten

In de eerste plaats is een knelpunt dat nog lang niet alle mbo-studenten een adequaat aanbod aan bewegen en sport krijgen, zowel kwantitatief als kwalitatief. Om dat te realiseren is een grotere inspanning nodig dan die met het *Masterplan* gedaan kon worden. De middelen vanuit het *Masterplan* waren voldoende om 10% van het benodigde aanbod tijdelijk te kunnen financieren.

Daar komt bij dat onder druk van de bezuinigingen en van de grote herstructurering van het mbo de positie van bewegen en sport al in de laatste fase van het masterplan sterk onder druk kwam te staan. De kans dat de gewenste inspanningen op afzienbare termijn tot resultaat leiden, is erg klein.

Tenslotte is er in de onderzoeken nauwelijks gekeken naar de inhoud van het uitgevoerde curriculum, daar hebben we dus geen goed beeld van.

4. Gerealiseerd curriculum

4.1 Alle sectoren

Waar we al weinig weten over het uitgevoerde curriculum geldt dat in nog veel sterkere mate voor het gerealiseerde curriculum. Voor het primair onderwijs is er één onderzoek uit 2008 van Van Weerden et al. (2008) naar de leerresultaten. In het voortgezet is slechts één kleinschalig onderzoek gehouden naar deelnameniveaus van leerlingen in onderbouw vo. Wel zijn er diverse onderzoeken gedaan naar ervaringen van leerlingen. Het eerste onderzoek naar ervaringen bespreken we hierna.

Uit een jaarlijks terugkerend onderzoek onder ruim 1400 leerlingen van stageklassen in po (groep 7 en 8) en vo van een lerarenopleiding in Den Haag blijkt dat naarmate de leerlingen ouder worden de waardering voor bewegingsonderwijs geleidelijk afneemt (Van Ekdom & Van Mossel, 2014). In dit onderzoek werd bij leerlingen gevraagd naar de psychologische basisbehoeften, autonomie, competentie en verbondenheid met de leerkracht (zie ook Deci & Ryan, 1985). De realisatie van deze gevoelens, en dan met name die van competentiegevoelens, neemt af naarmate de leerling ouder wordt. Dit geldt in sterkere mate voor meisjes, niet-clubsporters en leerlingen met een negatief sportief zelfbeeld. Dit onderzoek onder stageklassen schetst een beeld, maar is niet representatief voor alle leerlingen in Nederland. Wel heeft een onlangs in Duitsland uitgebracht onderzoek soortgelijke bevindingen (Mutz, & Burrmann, 2014).

Knelpunten

We weten niet of er vakinhoudelijke knelpunten zijn, omdat hier geen onderzoek naar gedaan is. Inzicht in de ervaringen en de leerresultaten van leerlingen is wenselijk om inzichtelijk te maken welke kwaliteitsverschillen zijn ontstaan en waar extra zorg nodig is.

4.2 Primair onderwijs

In *Balans van het bewegingsonderwijs aan het eind van de basisschool 3* (Van Weerden, Van der Schoot & Hemker, 2008) is bij 25 bewegingsactiviteiten onderzocht of kinderen uit groep 8 de bewegingsopdracht correct uitvoeren. Leerlingen van vakleerkrachten halen hogere scores dan leerlingen van groepsleerkrachten, bijvoorbeeld bij spelactiviteiten. Dit is opmerkelijk, omdat op veel scholen waar zowel een vakleerkracht als bevoegde groepsleerkrachten bewegingsonderwijs geven, er een taakverdeling is waarin de groepsleerkrachten de spelactiviteiten aan de kinderen geven. De leerlingen in groep 8 scoren niet goed voor de bewegingsopdrachten die gebruikt zijn als test bij de leerlijnen. Het gaat in dat geval om een correcte uitvoering van de bewegingsopdracht (bijvoorbeeld het duidelijk naar achteren of omhoog springen, met een halve draai met twee voeten landen op de mat en direct stil staan bij het touwzwaaien met landing in de voorzwaai). De leerlijnen die het meest aangeboden worden in het po (tikspelen en doelspelen) waren in dit onderzoek niet terug te brengen op een score voor de kinderen, vanwege de complexiteit van de activiteiten.

Knelpunten

Er is heel weinig bekend over wat kinderen hebben geleerd. Zeker bij de jongste kinderen in het po is het van belang dat bewegegachterstanden vroegtijdig worden gesignaleerd. Voorkomen daarvan is beter dan (later) moeten repareren.

De gegevens over tikspelen en doelspelen ontbreken, omdat het moeilijk te meten is wat de kinderen hebben geleerd in deze leerlijnen. Het is echter ook bij de andere leerlijnen moeilijk de vorderingen van de kinderen te meten of objectief in kaart te brengen op de doelstellingen uit het beoogde curriculum.

4.3 Speciaal onderwijs

Er zijn geen gegevens bekend over het gerealiseerde curriculum in het bewegingsonderwijs op het speciaal onderwijs.

Knelpunten

Het is daarom ook niet bekend of er knelpunten zijn en zo ja, welke.

4.4 Onderbouw vo

In 2014 heeft SLO in een kleinschalig onderzoek de leerprestaties bij elf kernactiviteiten in de onderbouw van drie scholen in het voortgezet onderwijs in kaart gebracht (Van Mossel, 2014a). De verdeling van de deelnameniveaus komt grotendeels overeen met de normverdeling van het basisdocument vo: 9% zorg, 45% basis, 33% vervolg en 12% gevorderd. Echter de deelnameniveaus van meisjes, in het bijzonder in de uitbouwperiode en bij het activiteitsgebied spel, zijn lager dan van jongens.

Er zijn diverse onderzoeken gedaan naar ervaringen van leerlingen. Jongeren vinden bewegingsonderwijs één van de leukste vakken op school (Stegeman, Bax, Hoekman & Slotboom, 2007) en steeds meer scholen voor voortgezet onderwijs profileren zich op het terrein van sport.

Ook uit het onderzoek *Vaksecties LO en de ervaringen van hun leerlingen* (Van Mossel & Stegeman, 2007) onder 1312 leerlingen van de tweede en de voorexamenklas van 24 vo-scholen blijkt dat de gemiddelde waardering van leerlingen voor bewegingsonderwijs hoog is. De belangrijkste factor is de docent: hoe positiever de leerlingen zijn over hun docent LO, hoe positiever zij de lessen bewegingsonderwijs beleven. Hoe meer activiteiten leerlingen van het programma leuk vinden, hoe positiever de beleving van de lessen. Opvallend is dat de lessen van docenten/vaksecties die zich precies houden aan een voorgeschreven vakwerkplan minder positief worden gewaardeerd. Hoe vaker leerlingen zelf een eigen keuze mogen maken in de les, hoe positiever zij de lessen bewegingsonderwijs beleven. Sportieve leerlingen, jongens, leerlingen uit de tweede klas en sportklassen beleven de lessen positiever dan minder sportieve leerlingen, meisjes, leerlingen uit de voorexamenklassen en reguliere klassen. Slechts één op de vijf leerlingen vindt dat zij voldoende op de hoogte zijn gebracht van het sportaanbod in de nabije omgeving.

Hierboven zagen we dat de psychologische basisbehoefte in verhouding lager is bij meisjes, niet-clubsporters en leerlingen met een negatief sportief zelfbeeld. Dezelfde tendens zien we bij een interventieonderzoek onder 279 leerlingen van dertien klassen in de onderbouw van drie scholen van het voortgezet onderwijs (Van Mossel, 2014b). Na vier lessen *freerunning* worden vooral bij jongens en leerlingen die motorisch vaardig zijn in *freerunning*, positieve ervaringen op de psychologische basisbehoeften bewerkstelligd. Bij meisjes en leerlingen die minder motorische vaardigheden in *freerunning hebben*, worden echter negatieve ervaringen gerealiseerd.

Knelpunten

Het grootste knelpunt is dat er weinig bekend is over de leeropbrengsten van leerlingen bij bewegingsonderwijs in onderbouw vo. Wel weten we iets meer over hoe de leerlingen de lessen ervaren. Het huidige programma in onderbouw vo en bovenbouw vo sluit over het algemeen te weinig aan bij de deelnameniveaus van meisjes, leerlingen met minder motorische vaardigheden of een laag sportief zelfbeeld.

Een ander knelpunt is dat leerlingen vanuit het basisonderwijs in het voortgezet onderwijs instromen met grote verschillen in leerprestaties en leerervaringen. De verschillen maken het voor de lessen extra complex om aan te sluiten bij alle verschillende deelnameniveaus. Om in onderbouw vo de gewenste deelnameniveaus te realiseren zou beter moeten worden aangesloten bij de leerlijnen in het primair onderwijs en zouden alle leer- en ontwikkellijnen vollediger moeten worden aangeboden tijdens de lessen bewegingsonderwijs. Daarbij zou meer expliciete aandacht moeten worden besteed aan regelactiviteiten die onder de sleutel 'bewegen regelen' vallen en onder de sleutels 'bewegen beleven' en 'vitaal bewegen'. Leerlingen die bij veel activiteiten deelnemen op zorgniveau zou een aangepast programma moeten worden aangeboden, zodat zij wel volwaardig én met beweegplezier kunnen deelnemen aan beweegactiviteiten.

4.5 Bovenbouw vmbo

Er worden voor LO1 in het vmbo geen gegevens verzameld over de leerprestaties. Er zijn ook geen richtlijnen of referentieniveaus om resultaten van leerlingen aan af te meten. De leerprestaties en leerervaringen zullen zeer sterk uiteenlopen, want leerlingen worden bij LO1 niet gegroepeerd naar hun bewegingskwaliteit. Zij worden daar niet op beoordeeld voor het PTA. In het kader van het Platform Sport, Bewegen en Onderwijs is er een project 'VMBO in Beweging' gestart dat gericht was op het tot meer bewegen verleiden van de zogenaamd inactieve leerlingen in het vmbo. De cijfers geven niet precies aan hoeveel leerlingen echt inactief zijn (wel dat zij niet norm-actief zijn), maar een schatting is dat het hier gaat om een 10 (jongens) tot 20% (meisjes) in het vmbo.

Er zijn leerlingen in het VO die LO het allerleukste vak vinden en er zijn leerlingen die de lessen met frisse tegenzin bijwonen, meisjes meer dan jongens (Bernaards et al., 2012). Een kleine 80% van de leerlingen geeft aan de lessen LO 'heel leuk' of 'leuk' te vinden. De keuze onderdelen volgen de leerlingen doorgaans naar interesse en die zullen ze dus nog beter waarderen.

Door het werken in netwerken, landelijke netwerk- en studiedagen beginnen de inhoud van de programma's bij LO2 enigszins naar elkaar toe te groeien. Op dit moment wordt door SLO gewerkt aan een set voorbeeldtoetsen voor LO2 die docenten kunnen gebruiken als ijk- of referentiepunt voor hun programma en voor het eindniveau dat zij van hun leerlingen mogen verwachten. Uit een eenvoudig verkennend onderzoek ter gelegenheid van vijf jaar LO2 bleek dat de leerlingen in elk geval (90%) zeer tevreden waren over LO2 (Mooij, 2009).

Het is lastig om al iets te zeggen over leerresultaten voor LO2 in het vmbo. De vervolgopleidingen CIOS en S&B in het mbo lijken redelijk tevreden. Er zijn al veel regionale convenanten over doorstroming afgesloten. Veel meer dan voor BSM met het HBO. Doordat LO2 als 6e, maar ook als 7e vak wordt aangeboden is er redelijk veel verloop van klas 3 naar klas 4. Daardoor blijven de gemotiveerde(re) leerlingen over om examen te doen. Met gemiddeld een 6,9 is het cijfer gelijk aan dat voor BSM op havo. Het gerealiseerde niveau is lastig te bepalen, omdat docenten dat nog veel op hun eigen wijze interpreteren. Er is vermoedelijk nog steeds een grote spreiding qua eindniveau, omdat het vak nog maar vijf jaar officieel wordt aangeboden en het aantal scholen in die tijd sterk is gegroeid.

Knelpunten

In de trendanalyse *LO in bovenbouw VO* (Brouwer, Houthoff & Van Mossel, 2012) hebben docenten wel een aantal tekortkomingen in hun programma voor LO1 benoemd, maar is niet gekeken naar de leeropbrengsten bij leerlingen ten opzichte van het examenprogramma. Het schoolexamen voor LO1 wordt ook niet beoordeeld met een cijfer, alle leerlingen moeten in staat worden gesteld om dat op hun eigen niveau met een voldoende af te sluiten. Daaruit kunnen we dus geen conclusies trekken.

Uit de schoolexamencijfers voor LO2 kunnen we alleen afleiden dat de leerlingen die uiteindelijk LO2 afsluiten dat in het algemeen met een goed eindcijfer doen, niet of er bepaalde knelpunten bestaan. Al met al weten we dus nauwelijks iets over het gerealiseerde curriculum voor bewegingsonderwijs in de bovenbouw van vmbo.

4.6 Praktijkonderwijs

Over de resultaten bij bewegingsonderwijs en schoolsport in het praktijkonderwijs is voor zover bij ons bekend geen onderzoek gedaan.

Knelpunten

Daarom is over knelpunten op dat gebied ook niets bekend. Dat zou je een knelpunt op zich kunnen noemen.

4.7 Bovenbouw havo/vwo

Er worden ook voor het vak LO in het havo en vwo geen gegevens verzameld over de leerprestaties van leerlingen. Er zijn ook geen richtlijnen of referentieniveaus om resultaten van leerlingen aan af te meten.

De leerprestaties en leerervaringen lopen zeer sterk uiteen, want leerlingen worden bij LO niet gegroepeerd naar hun bewegingskwaliteit en zij worden daar niet op beoordeeld voor het PTA. Vrijwel alle leerlingen ronden hun schoolexamen voor LO af met een voldoende of goed, maar ieder op zijn of haar eigen niveau (zoals de bedoeling is van het schoolexamen). Daar valt derhalve ook niets uit af te leiden.

BSM bestaat nu inmiddels een jaar of vijftien, bij de herziening van de tweede fase zijn er veel scholen bijgekomen die BSM aanbieden. Zeker in de beginperiode hebben docenten veel geëxperimenteerd met het ontwikkelen van een goed programma en bestonden er nog behoorlijke verschillen tussen de programma's voor (toen nog) LO2 op de diverse scholen. Door het werken in netwerken, de landelijke netwerk- en studiedagen en de cursussen voor nieuwkomers beginnen de inhoud van de programma's langzamerhand redelijk naar elkaar toe te groeien. Recentelijk heeft SLO een set voorbeeldtoetsen voor BSM ontwikkeld die docenten kunnen gebruiken als ijk- of referentiepunt voor hun programma en voor het eindniveau dat zij van hun leerlingen mogen verwachten. Scholen in de BSM-netwerken geven aan behoefte te hebben de kwaliteit van BSM af te meten aan een landelijke standaard in de vorm van een onderlinge audit of certificering.

Knelpunten

Het grootste knelpunt is dat we niets weten over het gerealiseerde curriculum voor bewegingsonderwijs in de bovenbouw van havo en vwo en dat daar ook geen onderzoek naar gedaan wordt.

4.8 Mbo

In de monitoring, onderzoeken die in opdracht van het *Platform bewegen en sport in het mbo* zijn uitgevoerd, is nergens gekeken naar leer- of andere opbrengsten bij leerlingen ten opzichte van de voor hen geldende kwalificatiedossiers, noch beroepsgericht noch in de zin van voorbereiding op burgerschap.

Knelpunten

Het knelpunt is dat we geen zicht hebben op het gerealiseerde curriculum voor bewegen en sport in het mbo.

5. Sturen op kwaliteit

Wettelijke kaders

Voor bewegingsonderwijs in het primair en (voortgezet) speciaal onderwijs en in de onderbouw van het voortgezet onderwijs (inclusief het praktijkonderwijs) zijn er kerndoelen geformuleerd waarin in globale termen is geformuleerd welk aanbod in het curriculum gedaan moet worden. Voor de tweede fase van vmbo, havo en vwo zijn er examenprogramma's en bijbehorende handreikingen voor het schoolexamen, voor zowel LO1 en LO2 in het vmbo als voor LO en BSM in havo en vwo. De examenprogramma's zijn verplicht. Zij zijn iets minder globaal geformuleerd dan de kerndoelen voor het funderend onderwijs. De handreikingen zijn niet verplicht en beschrijven hoe vormgegeven kan worden aan de examenprogramma's. Voor het mbo zijn er voor bewegen en sport geen inhoudelijke richtlijnen, anders dan dat scholen aandacht moeten besteden aan bewegen en sport vanuit de dimensie vitaal burgerschap.

Er is geen instantie die bewaakt of en hoe docenten het examenprogramma volgen en uitwerken. Vanuit de inspectie gaat er voor bewegingsonderwijs weinig sturing uit voor verbetering van de onderwijskwaliteit. Er zijn geen recente inspectierapporten over bewegingsonderwijs.

Uitwerkingen van de wettelijke kaders

De wettelijke kaders zijn voor de verschillende onderwijstypen op verschillende manieren uitgewerkt. Docenten zijn echter niet verplicht een van die uitwerkingen over te nemen. Het is altijd voorbeeldmatig en inspirerend bedoeld. Uiteindelijk is het aan scholen en docenten om – op maat van hun eigen situatie – een schoolgebonden curriculum vorm te geven. Om hen daarbij te helpen zijn er allerlei uitwerkingen van de wettelijke kaders beschikbaar. Voorbeelden van uitwerkingen zijn handreikingen voor het schoolexamen, bundels met toetsvoorbeelden, basisdocumenten, lesvoorbeelden in boekvorm of digitaal of in een lessendatabank, planningsinstrumenten, cursussen, studiedagen, docentennetwerken, vaktijdschriften, vakwebsites en nieuwsbrieven, (gedeeltelijke) methoden, docentehandleidingen en leerlingkaternen, ter beschikking stellen van databanken aan beelden voor bewegingsonderwijs, et cetera. Deze dragen alle bij aan een of andere vorm van sturing van de kwaliteit van het de bewegingsonderwijs. Een flink aantal van de hierboven genoemde initiatieven is geïnitieerd of wordt gedragen door SLO. Uiteraard dragen de opleidingen in belangrijke mate bij aan de kwaliteit van het bewegingsonderwijs door het opleiden van goede leerkrachten.

Soms werken docenten bewegingsonderwijs hun eigen curriculum alleen uit, soms doen ze dat in groepen. In het voortgezet onderwijs en in het mbo gebeurt dat doorgaans in vakgroepverband. In een groot aantal gemeenten zijn er vakgroepen of samenwerkingsverbanden tussen vakleerkrachten die samenwerken, bijvoorbeeld met combinatiefunctionarissen en buurtsportcoaches, de gemeente, het sportbedrijf, en die ook eigen scholingsdagen organiseren.

De ontwikkelingen van de Brede School, combinatiefunctionarissen en buurtsportcoaches dragen bij aan een vernieuwd aanbod rond de school. Daarmee verandert ook het curriculum voor bewegingsonderwijs in de school. In een aantal gemeenten is er een duidelijke coördinatie ten aanzien van de kwaliteit van het werk van deze functionarissen.

Meer in het algemeen hebben externe partijen en ontwikkelingen invloed op het uitgevoerde curriculum en bepalen ze daarmee deels ook de kwaliteit daarvan. Op nationaal niveau gaat het dan om de invloed van landelijke partijen als NOC*NSF en allerlei sportbonden met hun schoolsportbeleid, NISB met hun bewegen-en-sport-als-middel beleid, de Gezonde School, de onderwijsraden met hun Onderwijsagenda Sport, Bewegen en een Gezonde Leefstijl, uitgevers, et cetera. Op regionaal niveau zijn het soms provinciale sportraden die vaak ook een aanbod voor onderwijs hebben en op lokaal niveau de gemeente, het sportbedrijf en sportverenigingen.

5.1 Knelpunten ten aanzien van kwaliteitssturing

Kerdoelen sturen niet

De kerndoelen en eindtermen geven zoveel ruimte dat iedere docent alle vrijheid heeft. Dat is aan de ene kant prettig, omdat het lokaal maatwerk mogelijk maakt, maar het maakt het aan de andere kant lastiger om te bepalen wat goede kwaliteit is en wat niet. Een meer gedetailleerde uitwerking van de kerndoelen in referentieniveaus maakt de discussie over de gewenste kwaliteit minder vrijblijvend en vereenvoudigt de overgang van de ene sector naar de andere. Voor de inspectie is het in dat geval ook eenvoudiger om toezicht te houden op de kwaliteit van het bewegingsonderwijs. De visienota HMS 2028 kan daarbij als kader op visieniveau dienen. Voor bewegingsonderwijs in het po, ZML, cluster-4-scholen en onderbouw vo geven basisdocumenten richting aan de kwaliteit. Voor bovenbouw vo zijn er alleen handreikingen voor bij het schoolexamen en voor het praktijkonderwijs is er een programmablaudruk.

Gebrekkige aandacht voor implementatie van beschikbare hulpmiddelen

Veel van de beschikbare uitwerkingen en hulpmiddelen voor docenten om de kwaliteit van hun onderwijs te beïnvloeden lijken onvoldoende bekend bij de doelgroep. De ondersteuning is er wel, maar bereikt hen veelal niet. In die gevallen waar de ondersteuning wel goed georganiseerd is (met name de netwerken voor BSM en LO2), wordt die door docenten zeer gewaardeerd. Meer aandacht voor implementatie van beschikbare ondersteuning voor docenten is daarom wenselijk.

Geen zicht op gerealiseerde kwaliteit

Een derde knelpunt betreft het ontbreken van zicht op de gerealiseerde kwaliteit. Zolang we daar geen beter beeld van hebben is het ook niet mogelijk om gerichte maatregelen te nemen om de kwaliteit van het bewegingsonderwijs te verbeteren. Dat geldt voor een min of meer objectieve vaststelling van de met het bewegingsonderwijs behaalde leer- en ontwikkelingsresultaten, maar net zo goed voor het zicht op de subjectief (zowel door docenten, als leerlingen, als schoolleidingen) beleefde kijk op en ervaren problemen met betrekking tot de gerealiseerde kwaliteit. Dit alles vraagt om een betere analyse van de actuele kwaliteit van het bewegingsonderwijs.

6. Ontwikkelingen en vernieuwingen

We bespreken achtereenvolgens de ontwikkelingen binnen het bewegingsonderwijs in alle sectoren en specifiek per sector en ontwikkelingen in de 'buitenwereld' om het (bewegings)onderwijs heen en in de maatschappij.

6.1 Ontwikkelingen met betrekking tot bewegingsonderwijs in alle sectoren

Meer toenadering tussen sport en bewegingsonderwijs

Bewegingsonderwijs en sport zijn steeds minder gescheiden werelden. Dit komt mede door veranderingen in de sport. Sommige sportverenigingen proberen zowel goede als minder goede sporters te bereiken en zeker voor jongere kinderen de sport aan te passen aan hun bewegingsvaardigheid. Daardoor zien de leraren weer duidelijker hun taak van inleiding op de bewegingscultuur. We zien nieuwe activiteiten in het curriculum, een naschools aanbod samen met verenigingen, de invloed van het naschoolse aanbod op het binnen-schoolse curriculum en het werken met trainers als gastdocenten. Op steeds meer scholen zijn er mogelijkheden voor de leerlingen om onder of na schooltijd mee te doen aan allerlei sport- en beweegactiviteiten. Het aanbod aan clubjes, een eigen schoolsportvereniging, clinics, toernooien, schoolsportactiviteiten, vaak in samenwerking met sportbonden, et cetera wordt steeds uitgebreider. Veel scholen sluiten aan bij landelijke of lokale sportstimuleringsprojecten en werken samen met externe sportaanbieders als sportverenigingen en sportcentra. In de bovenbouw vo staat sportoriëntatie en -keuze (SOK) in de eindtermen. SOK-programma's worden vaak aangeboden op de locatie van de sport zelf. Daarmee komt tot uitdrukking dat in het voortgezet onderwijs de sport, zoals die zich in de buitenschoolse context voordoet, in toenemende mate ook binnen de lichamelijke opvoeding een rol speelt. Het programma kan daardoor gevarieerder worden: breder, dieper, realistischer qua context en met meer keuzemogelijkheden voor leerlingen. Uiteindelijk gaat het erom dat leerlingen enthousiast worden voor bewegen en sport en een sportieve leefstijl leren ontwikkelen. Daar moet het leerplan handvatten voor bieden.

Groei van het aantal beweegteams

Vooraf op po-scholen en inmiddels ook op een aantal vo-scholen, ontstaan beweegteams die bestaan uit docenten, instructeurs en buurtsportcoaches. Beweegteams zijn georganiseerd op één school of met en rond verschillende scholen. De vorming van een beweegteam geeft meestal a priori al aan dat scholen bewegingsonderwijs en sport belangrijk vinden en het leidt vaak tot veel activiteiten binnen en buiten schooltijd. De beweegteams komen het behalen van de beoogde doelen ten goede.

Toenemende aandacht voor toetsen en volgen

Beoordelen is bij bewegingsonderwijs een onderwerp waarover de meningen uiteenlopen en de gemoederen verhit kunnen raken. Mede onder invloed van externe partijen is er een trend waar te nemen om de opbrengsten van bewegingsonderwijs steeds meer in een leerlingvolgsysteem zichtbaar te maken. Deels komt dit door de externe legitimeringsdruk, deels om beter te kunnen signaleren en verantwoorden welke leerlingen extra zorg nodig hebben en als didactisch hulpmiddel om leerlingen meer bij hun eigen leerproces te kunnen betrekken.

TNO heeft in twee rapporten bestaande leerlingvolgsystemen beoordeeld. Het rapport van Slinger et al. (2011) gaat over leerlingvolgsystemen voor beweging, gewicht, schooluitval en talentontwikkeling. Het rapport van Van den Driessen Mareeuw et al. (2012) is een inventarisatie van veertien leerlingvolgsystemen in het po. Leerlingvolgsystemen zouden verder doorontwikkeld moeten worden en moeten worden getoetst op bruikbaarheid, betrouwbaarheid, validiteit, leerplankundige consistentie (sluit het aan op de visie op toetsen en evalueren?), overdraagbaarheid en duurzaamheid.

Toenemende digitalisering in bewegingsonderwijs

Een nieuwe ontwikkeling is de digitalisering in de gymles. Steeds meer docenten gebruiken computers, laptops en iPad's in de les om het bewegen te visualiseren voor de leerlingen (video-instructie) en van leerlingen (videofeedback). ICT en videobeelden worden gebruikt voor instructie en voor feedback op het bewegingsgedrag van leerlingen en als hulpmiddel voor zelfreflectie. We zien dit ook terug in het toenemende aantal artikelen over het gebruik van ICT in de les in de vakbladen, in de toenemende vraag naar nascholing op dit gebied en in een groeiend aantal onderzoeksprojecten. ICT in de gymles of *digigym* staat aan de beginfase van de ontwikkeling.

Toenemende aandacht voor freesport

De bewegingscultuur ontwikkelt zich steeds gedifferentieerder wat betreft plaatsen/accommodaties/omgeving, contexten en motieven. Er worden steeds meer lessen verzorgd in freesporten of leefstijlsporten, waarbij leerlingen op eigen speelse wijze ingaan op de bewegingsuitdaging van de landschappelijke of stedelijke omgeving. Vaak worden dergelijke activiteiten op een veilige en toegankelijke wijze vertaald naar de eigen gymzaal, zoals freerunning. Reguliere activiteiten worden op deze wijze in een andere verschijningsvorm met deelnamemotieven aangeboden. Door de opkomst van freesport of leefstijlsporten verschuift de behoefte bij jongeren steeds meer naar een eigen speelse wijze van bewegen. Zowel het aanbod van freesporten als het pedagogisch-didactisch klimaat moeten nog verder worden doorontwikkeld en geïmplementeerd.

Toenemende aandacht voor gezondheid, leefstijl en overgewicht

Zowel in de publieke opinie als in de politiek is er veel aandacht voor gezondheid, leefstijl en overgewicht in relatie tot het bewegingsonderwijs. De *Onderwijsagenda Sport, Bewegen en Gezonde Leefstijl* (2012) van de onderwijsraden mbo, vo en po is daar het resultaat van. Onder leiding van SLO wordt een *Leerplankader Sport, Bewegen en Gezonde Leefstijl* ontwikkeld waarbinnen deze onderwerpen een plaats krijgen voor bewegingsonderwijs en andere vakgebieden.

Toenemende zorg over motivatie van leerlingen

De motivatie van jongeren om te bewegen en te sporten is in toenemende mate een zorg van docenten LO. Dit blijkt onder andere uit de belangstelling voor dit onderwerp op studiedagen. De docenten wisselen ervaringen uit en zoeken naar oorzaken. Mogelijk houdt het verband met de afname van de competentiegevoelens op het gebied van bewegen en andere interesses van bepaalde doelgroepen. Het programma LO richt zich ook te veel op de wedstrijd georiënteerde sport. De docenten LO zijn bereid om hun programma aan te passen op de beweeg- en sportvraag van jongeren, maar moeten dit nog verder ontwikkelen.

Nieuw beroepsprofiel leraar lichamelijke opvoeding

In 2010 is het nieuwe beroepsprofiel leraar lichamelijke opvoeding uitgebracht door de KVLO. Daarin wordt een (herziene) beschrijving gegeven van de kwaliteiten waaraan een beroepsbeoefenaar moet voldoen om zijn beroep naar tevredenheid te kunnen uitvoeren. Het nieuwe beroepsprofiel geldt voor een periode van vijf tot zeven jaar en is gebaseerd op een

plaatsbepaling van de lichamelijke opvoeding binnen een snel veranderende samenleving. Het beroepsprofiel is geordend naar de zeven bekwaamheidseisen van het Besluit Bekwaamheidseisen Onderwijspersoneel in de Wet BIO (ministerie van OCW, 2005). Deze zijn vertaald naar beroepsstandaarden en nader uitgewerkt in beroepsopgaven en -dilemma's. Ook bevat het profiel een ethische standaard waarin het morele aspect van de leraar lichamelijke opvoeding wordt benadrukt.

Toenemende aandacht voor onderzoek in bewegingsonderwijs

We zien de laatste jaren een versterkte aandacht voor onderzoek in relatie tot bewegingsonderwijs. Dit wordt vooral veroorzaakt door de inrichting van diverse lectoraten op Hogescholen, de toegenomen aandacht van het Mulier Instituut en Kennispraktijk voor bewegingsonderwijs en de komst van een onderzoeksmaster op Fontys Sporthogeschool. De *Kennisagenda Goed Leren Bewegen 2015-2020* (Lucassen, 2014) biedt een overzicht van afgerond en lopend onderzoek over bewegingsonderwijs. Het aantal publicaties van wetenschappelijke instellingen en andere onderzoeksinstituten schommelt tussen de drie en twintig per jaar, maar vertoont trendmatig een stijgende lijn. Een topicanalyse op basis van de publicatietitels laat de volgende onderwerpen zien: sport, onderwijs, bewegen, fysieke activiteit, brede school, effecten (effectiviteit), sportiviteit en kwaliteit (Lucassen, 2014). Een topicanalyse HBO Kennisbank met onderzoeken van masterthesis en lectoraten geeft de volgende thema's: fysieke activiteit, videofeedback, motorische vaardigheden, sociale vaardigheden, sport, leerlingen, maar ook autisme en schoolplein (Lucassen, 2014). In de nog lopende onderzoeken zien we een accent op de volgende thema's: bewegen en gezonde leefstijl, beweeggames, motorisch leren, talentbevordering, beoordelen, bewegen en cognitie, digitalisering in het bewegingsonderwijs en beweegvriendelijke schoolomgeving. Er is een behoorlijke spreiding over de verschillende sectoren po, vo, vmbo en mbo (Lucassen, 2014). De invloed van al deze onderzoeken op het curriculum is nog niet groot.

6.2 Ontwikkelingen met betrekking tot bewegingsonderwijs per sector

Primair onderwijs

Met de organisaties die vertegenwoordigd zijn in het Platform LO is geïnventariseerd welke van de hierboven vermelde of sectoreigen ontwikkelingen op dit moment zichtbaar zijn in het bewegingsonderwijs in het primair onderwijs. Een aantal van de genoemde ontwikkelingen zijn al bij alle sectoren genoemd.

Een veranderende relatie met de sport(verenigingen)

De toenadering tussen bewegingsonderwijs en sport is ook in het primair onderwijs zichtbaar. Zowel in de lesinhouden en in de vorm van gastdocenten vanuit de sport binnen de lessen als in het naschoolse aanbod.

Werken met beweegteams

Beweegteams (bijvoorbeeld een docent bewegingsonderwijs samen met een combinatiefunctionaris en een aantal trainers van sportverenigingen) zijn georganiseerd op één po-school of met en rond verschillende po-scholen. De vorming van een beweegteam laat zien dat scholen bewegingsonderwijs en sport belangrijk vinden en het leidt vaak ook tot veel activiteiten binnen en buiten schooltijd.

Bevoegd of bekwaam

Sinds 2001 is de bevoegdheidsregeling voor bewegingsonderwijs in het basisonderwijs veranderd. Het feit dat vanaf dat moment alleen nog vakdocenten bewegingsonderwijs of vakspecialisten die na de pabo de *leergang vakbekwaamheid bewegingsonderwijs via de pabo* hebben gevolgd de lessen mogen geven kan leiden tot een kwaliteitsimpuls. Dat besturen en

directies afgestudeerden van de *leergang* slechts aan de eigen klas te laten lesgeven, werkt deze kwaliteitsimpuls echter weer tegen. De kwaliteitsimpuls werkt vooral als er (vak)leerkrachten komen die aan alle (of een behoorlijk aantal) klassen bewegingsonderwijs geven.

(Voortgezet) speciaal onderwijs

Er zijn geen specifieke trends bekend ten aanzien van het bewegingsonderwijs in het (v)so. De gevolgen van passend onderwijs werken hier wel door, de problematiek van de leerlingen die nu nog in het (v)so terecht kunnen, verhevigt en daarmee neemt ook de belasting voor de docenten toe.

Onderbouw VO

Sportklassen voor getalenteerde en/of enthousiaste sporters

In het voortgezet onderwijs zijn er sportklassen voor getalenteerde sporters of voor leerlingen die graag sporten en zijn er speciale arrangementen voor door NOC*NSF geïndiceerde topsporters in zogenaamde Topsport Talent (of LOOT-) Scholen. Met sportklassen proberen scholen (een bepaald soort) leerlingen te trekken. Sport wordt meer en meer een element waarmee scholen zich willen profileren.

Bovenbouw vmbo

Lichamelijke opvoeding gaat de school uit

In het voortgezet onderwijs zijn SOK-programma's in de eindtermen voor het voortgezet onderwijs opgenomen en deze programma's worden vaak aangeboden op de locatie van de sport zelf. Daarmee komt tot uitdrukking dat in het voortgezet onderwijs de sport, zoals die zich in de buitenschoolse context voordoet, in toenemende mate ook binnen de lichamelijke opvoeding een rol speelt.

Lichamelijke opvoeding als keuze-examenvak

LO2 als keuze-examenvak neemt een steeds grotere vlucht. Bewegen en sport wordt daarmee ook een beroepsgerichte factor. De groei en diversificatie van sportgerelateerde opleidingen in het hbo spreken daarbij voor zich.

Aandacht voor gezondheid, leefstijl en gezond gewicht

Zowel in de publieke opinie als in de politiek is er veel aandacht voor gezondheid, leefstijl en gezond gewicht in relatie tot het bewegingsonderwijs. De onderwijsagenda Sport, Bewegen en Gezonde Leefstijl (2012) van de onderwijsraden voor PO, VO en MBO is daarvan het resultaat. Die aandacht voor een gezonde en actieve leefstijl is speciaal in het vmbo aan de orde omdat de doelgroep daar relatief veel problemen heeft met betrekking tot inactiviteit, gezondheid en overgewicht.

Bovenbouw havo en vwo

Lichamelijke opvoeding gaat de school uit

In het voortgezet onderwijs zijn SOK-programma's in de eindtermen voor het voortgezet onderwijs opgenomen en deze programma's worden vaak aangeboden op de locatie van de sport zelf. Daarmee komt tot uitdrukking dat in het voortgezet onderwijs de sport, zoals die zich in de buitenschoolse context voordoet, in toenemende mate ook binnen de lichamelijke opvoeding een rol speelt.

Lichamelijke opvoeding als keuze-examenvak

BSM als keuze-examenvak neemt een steeds grotere vlucht. Sport en bewegen wordt daarmee ook een beroepsgerichte factor. De groei en diversificatie van sportgerelateerde opleidingen in het hbo spreken daarbij voor zich.

Minder aandacht voor lichamenlijk opvoeding

De groeiende aandacht voor BSM is mooi, maar mogelijk gaat dit ten koste van de aandacht voor en het budget voor de reguliere LO. De ontwikkelingen in dit vak lijken wat tot stilstand gekomen. Eenzelfde tweespalt zien we tussen scholen die zich met sport profileren en scholen die dat niet doen. Enerzijds zijn er scholen die zich met allerlei sportfaciliteiten profileren, anderzijds zijn er scholen waar het vak LO minder belangrijk is geworden en waar de discussie over terugdringen van het aantal lesuren voor LO steeds vaker speelt.

Praktijkonderwijs

Er zijn geen specifieke trends bekend ten aanzien van het bewegingsonderwijs in het praktijkonderwijs.

Mbo

Nadat ruim tien jaar geleden aandacht voor lichamelijke opvoeding verdween uit de examenprogramma's voor het mbo en later uit de kwalificatieprofielen voor het mbo, verdwenen de lessen lichamelijke opvoeding en werden de gymzalen omgebouwd tot studiezalen of werkplaatsen. Leraren lichamelijke opvoeding werden omgeschoold. De laatste jaren is er enige kentering zichtbaar en komt er meer belangstelling voor bewegen en sport in het mbo via de kwalificatie-eisen loopbaan en burgerschap (en dan met name de dimensie *vitaal burgerschap*, zie <http://www.platformbewegenensport.nl>) zoals die in de kwalificatiedossiers 2011-2012 gaan gelden. Deze kentering gebeurt vooral omdat men inziet dat het belangrijk is dat vitale burgers worden opgeleid die later ook in hun werk duurzaam vitaal en flexibel inzetbaar zijn. De aandacht voor gezondheid, leefstijl en overgewicht is hier dan ook groeiende.

6.3 Algemene ontwikkelingen in het onderwijs

- *Aandacht voor kernvakken*
Er is veel aandacht voor (het niveau van) de 'kernvakken' (rekenen/wiskunde en taal), voortkomend uit verschillende verontrustende rapporten over de positie van Nederland in internationale vergelijkende onderzoeken.
- *Scholen als totaalpaketaanbieders*
Scholen worden langzamerhand steeds meer instellingen die van 7.00 tot 18.00 uur onderwijs, opvang en andere activiteiten verzorgen, samen met allerlei buitenschoolse partners, en die op die manier een centrale rol in de wijk spelen. Sport maakt in veel gevallen deel uit van het naschoolse aanbod van zulke brede buurtscholen.
- *Deregulering en profilering*
De overheid laat het, na een lange periode waarin is getracht diverse centraal aangestuurde stelselvernieuwingen door te voeren, in toenemende mate aan de scholen zelf over om hun eigen profiel te kiezen en hun eigen onderwijsontwikkeling te bepalen, zie onder andere *Tijd voor Onderwijs* (Parlementaire Onderzoekscommissie Onderwijsvernieuwingen, 2008). Scholen profileren zich binnen die beleidsruimte steeds vaker met speciale aandacht voor bepaalde leerlingen (als cultuurschool, sportieve school, theaterschool bijvoorbeeld) of met een specifiek pedagogisch of didactisch profiel (als traditionele vernieuwingsschool, talentenschool, Iederwijsschool, ICT-voorhoedeschool, et cetera). Daarbij spelen zaken als concurrentiepositie ten opzichte van andere scholen en persoonlijke voorkeuren van schoolleidingen een grotere rol dan voorheen.

- *Ontwikkeling naar leergebieden en competentiegericht onderwijs*
Naast een ontwikkeling die een accent legt op het belang van kennis in kernvakken, is er in het onderwijs in het algemeen ook een ontwikkeling zichtbaar die de traditionele en op reproductie van kennis gerichte vakkenstructuur los wil laten. Vakken gaan op in leergebieden waar een verbinding tussen kennis van verschillende vakgebieden wordt gelegd. En daarbij is niet alleen kennis van belang, maar zijn ook (algemene) vaardigheden, competent handelen en het vermogen zich blijvend te ontwikkelen aan de orde.
- *Toenemende diversiteit*
De laatste decennia is er een ontwikkeling binnen het onderwijs zichtbaar dat zo veel mogelijk leerlingen in het reguliere onderwijs moeten worden bediend en dat de groei van het speciaal onderwijs moet worden afgeremd. 'Weer samen naar school' en 'Passend onderwijs' zijn daar voorbeelden van. Binnen het reguliere onderwijs neemt de diversiteit tussen leerlingen daardoor toe. Daar komt bij dat de samenstelling van de Nederlandse bevolking verandert en daarmee het aantal verschillende nationaliteiten in één klas steeds diverser wordt. Die diversiteit komt naar voren in de wijze van deelnemen aan sport- en bewegingssituaties.
- *Nieuwe typen sportprofessionals op de markt*
Veel roc's zijn opleidingen voor sport en bewegen gaan aanbieden. Er komen nu veel sportprofessionals op mbo-niveau op de markt waar nog geen emplot voor is. De ROC's kijken daarom naar het basisonderwijs als potentieel afzetgebied. Daarnaast zien we het ontstaan van combinatiefunctionarissen en beweegteams die werkzaam zijn op het snijvlak van onderwijs, sport en buurt. Maar ook vanuit provinciale sportraden, sportcentra en sportverenigingen bieden sportprofessionals zich aan om lessen of trainingen te verzorgen.

Ontwikkelingen in de 'buitenwereld' om het (bewegings)onderwijs heen

- *Bewegen en sport als middel voor maatschappelijk nut*
Bewegen en sport worden gezien als middel om maatschappelijk belangrijke doelen te bereiken, bijvoorbeeld het tegengaan van overgewicht, het ontwikkelen van een gezonde leefstijl, het bevorderen van sociale integratie, maatschappelijke betrokkenheid, verbeteren van cognitieve schoolprestaties en verminderen van schooluitval. Alle kinderen volgen onderwijs en daarmee is de school de plaats bij uitstek om diverse doelgroepen te bereiken. Vooral beleidsmakers, politici, allerlei maatschappelijke organisaties uit de welzijnssector en de (top)sport proberen het onderwijs daarom te betrekken bij hun doelstellingen. Veelal wordt daarbij binnen school naar de lichamelijke opvoeding gekeken. In toenemende mate gaat ook de vakwereld zelf mee in deze ontwikkeling. Daarmee gaat zij indirect akkoord met nieuwe doelstellingen en daarmee ook met een gewijzigde legitimering van de lichamelijke opvoeding.
- *De economische betekenis van sport*
Sport, vooral topsport, wordt steeds meer gezien als factor van belang in economische zin, als vermaaksindustrie, en in sociale zin, als stimulering van nationaal zelfbewustzijn en betrokkenheid. De sport professionaliseert, differentieert en wordt commerciëler. Deze ontwikkelingen komen vanuit de samenleving, maar ook met de leerlingen mee de school in.

- *Een marktgerichte aanpak van sport en bewegen*
De sport zelf verandert (langzaam) van een meer aanbodgerichte aanpak ('dit is het spel en dit zijn de regels') naar een meer vraag- of marktgerichte aanpak ('wat wil de klant, dan proberen wij dat te bieden'). Zij differentieert om meer potentiële leden of klanten te kunnen bedienen en binden. Om die reden commercialiseert en professionaliseert de sport ook. Allerlei sport- en beweegpartners proberen daarbij hun marktaandeel te vergroten door hun sport- en bewegingsprogramma's ook op school aan te bieden.
- *Bewegingscultuur verandert en differentieert*
De bewegingsactiviteiten die jongeren ondernemen in hun vrije tijd veranderen, zowel de activiteiten zelf als de omgeving waarin en de motieven waarmee wordt gesport. De bewegingscultuur wordt steeds diverser. Sommige van die activiteiten hebben hun weg naar de lichamelijke opvoeding al gevonden, zoals skateboarden, skaten en klimmen, andere activiteiten als freerunning en golf beginnen hun entree te maken. Er komen steeds weer nieuwe activiteiten bij. Hier dient de vraag zich aan wat te kiezen en volgens welke principes het programma voor lichamelijke opvoeding te ordenen.

6.4 Algemeen maatschappelijke ontwikkelingen

Al die ontwikkelingen vinden plaats en passen binnen bredere ontwikkelingen in onze samenleving. Zonder dat er sprake is van een directe relatie tussen die algemene maatschappelijke ontwikkelingen en de inhoud van het bewegingsonderwijs, willen we die ontwikkelingen toch globaal schetsen. Dit doen we aan de hand van vijf deels in elkaar grijpende trends of de vijf 'i's': individualisering, intensivering, informalisering, informatisering en internationalisering en de gevolgen daarvan voor het beleid (CPB, 2000 & SCP, 2004), waarbij we een tentatieve vertaalslag maken naar de lichamelijke opvoeding.

- Individualisering
In de samenleving zien we op veel terreinen een tendens van individualisering, met veel nadruk op de eigen verantwoordelijkheid van het individu. Voor bedrijven betekent de individualisering een herziening van de omgang met de rechten en plichten van werknemers. Individualisering is niet 'ikke, ikke, ikke en de rest kan stikken', maar mensen verwachten dat persoonlijke wensen en eisen bijna altijd ingewilligd kunnen worden. Positief is dat mensen steeds meer de persoonlijke verantwoordelijkheid willen nemen voor hun werk en leefomgeving. Zaken als flexplekken, internet, connectivity, convergentie, de e-lifestyle en ICT, service-op-maat worden hiervoor gebruikt. De klant schikt zich niet meer naar wat de hard- en software te bieden heeft, maar bepaalt zelf de doelen, de eisen en de omgeving waarin ICT moet functioneren. De computer in de huiskamer is daarvan een voorbeeld.

Betekenis voor bewegingsonderwijs

Individualisering zien we ook in het vrijetijdsgebied van sport en bewegen. Dat komt op verschillende manieren tot uiting. Er is een toenemende belangstelling voor sporten waarbij zowel het moment als de plaats zelf kunnen worden gekozen. Men is minder gebonden aan een club dan vroeger en verandert vaker van sport. Men gedraagt zich meer als consument en zoekt onder het credo 'I want it here, and I want it now' naar activiteiten die op dat moment op die plaats het best passen. Er is ook minder gemeenschapszin dan vroeger en daarmee wordt het bestaansrecht van sportverenigingen die nog steeds op de goodwill van vrijwilligers en ouders draaien, bedreigd. Voor het onderwijs en daarmee bewegingsonderwijs zou dit bijvoorbeeld kunnen betekenen dat het niet langer vanzelfsprekend is dat alle leerlingen op hetzelfde tijdstip werken aan dezelfde onderwijsdoelen en activiteiten. Ook zou het belangrijker kunnen worden dat leerlingen meer keuzemogelijkheden krijgen en dat zij,

onder begeleiding van de docent, meer betrokken worden bij de invulling en vormgeving van hun lessen. De leerlingen krijgen regeltaken en leren meer zelfstandig activiteiten op gang te houden en aan te passen. Dat vraagt van de docent creativiteit en andere vaardigheden, maar het kan ook betekenen dat in het onderwijs meer de nadruk wordt gelegd op gezamenlijkheid en het verbinden van mensen.

- Intensivering

Onder intensivering wordt verstaan dat zowel klanten als werknemers wat willen beleven (of veel piekervaringen meemaken). 'Living to the max' is het motto van de postmoderne tijd. Van ICT wordt verwacht dat zij dit mede mogelijk maakt. Software moet geen obstakel, maar een perfect passende handschoen zijn. Computers dienen steeds kleiner, kwalitatief beter en veelzijdiger te worden. Op de werkvloer wenst men plezier in het werk, een eigen indeling van de tijd en zo nodig ook telewerken. Mensen stellen hoge eisen aan de beleving en willen inzet van veel middelen om dat te bereiken. Ze zijn best bereid om daarvoor geld te betalen. Thuis, in het zakelijk contact en op de werkvloer betekent dit ook dat mensen meer belang hechten aan persoonlijke contacten.

Betekenis voor bewegingsonderwijs

Het motto 'living to the max' sluit goed aan bij beleving en plezier. Er zijn steeds meer sportsituaties, die erop gericht zijn om de deelnemer een kick te doen krijgen. Parachutespringen, kitesurfen, bungeejumpen, canyoning, raften zijn voorbeelden. De trend is dat jeugdigen op zoek zijn naar kicks, naar een gevoel van gaaf, spannend en extreem. Dat willen ze ook op school en liefst zonder veel omhaal. Het is een opdracht voor bewegingsonderwijs om daarbij aan te sluiten, maar ook om kinderen te laten ervaren dat het ervaren van kicks, het beleven van succes in de meeste sport- en beweegsituaties pas tot stand komt nadat daarvoor veel oefening en inspanning is geleverd. Vooral dat laatste is belangrijk om te leren met het oog op een blijvende deelname aan sport- en bewegingssituaties.

- Informalisering

Informalisering duidt aan dat de traditionele gezagsverhoudingen bij de dienstverlening en op de werkvloer niet meer vanzelfsprekend zijn. De klant wordt steeds mondiger en kritischer en laat zich niet zomaar van alles aanpraten. Naast de kritische consument die weet wat-ie wil, krijgt de manager op de werkvloer te maken met werknemers die hem gewoon Piet of Jan noemen en heel goed weten wat hun rechten zijn. Zij verwachten een flexibel HRM-aanbod, toegesneden op individuele wensen. Zij beschouwen hun chef deels als dienstverlener die op prijs-kwaliteit wordt beoordeeld. Ontzag voor de baas in zijn nette pak behoort tot het verleden. Hetzelfde geldt voor de klant die snel klaagt en eisen stelt zonder zich af te vragen of dat wel terecht is.

Betekenis voor bewegingsonderwijs

Het gezag van de leraar is niet langer vanzelfsprekend. Dat uit zich op allerlei manieren en niveaus, bijvoorbeeld in het feit dat leerlingen de inhoud van de lessen, opdrachten en aanwijzingen die ze krijgen niet automatisch aannemen. Leerlingen geven overal hun al dan niet gefundeerde mening over. Dit legt een flinke verantwoordingsdruk op docenten. Ze moeten het programma naar leerlingen, ouders en schoolleiding verantwoorden en bij het geven van een beoordeling duidelijk maken waarop deze gebaseerd is. Aan de andere kant geeft het de mogelijkheid leerlingen meer dan voorheen aan te spreken op eigen initiatieven en eigen verantwoordelijkheid.

- Informatisering

De verdergaande informatisering heeft ertoe geleid dat van alles zichtbaar, transparant, meetbaar en communicabel is. Specificaties, productinformatie, dossiers, werkprocessen, overeenkomsten, prijzen, voorwaarden, controles et cetera. worden opgeslagen in elektronische databases met krachtige zoekmachines en systemen voor relatiebeheer. Informatisering heeft de ontplooiing van netwerkorganisaties mogelijk gemaakt. Digitale datastromen vormen de ruggengraat van de netwerken. Datastromen koppelen organisaties en individuen aan de netwerken. Met name organisaties die verschillende datastromen aan elkaar kunnen knopen, stijgen snel in aanzien. Managers kunnen het zich niet meer permitteren iets niet te weten, iets niet te kunnen meten of de verwachte datadienst niet te kunnen leveren. De klant stapt gemakkelijk over naar de concurrent en de eigen werknemers maken problemen als de verloffaciliteiten niet snel verleend worden.

Betekenis voor bewegingsonderwijs

Scholen gaan mee in deze trend: ze bieden steeds meer transparantie, openheid en duidelijkheid.

Elektronische leeromgevingen, online digitale cijferregistratiesystemen, dagelijks bijgewerkte websites van scholen. Al deze zaken zorgen ervoor dat informatie voortdurend wordt uitgewisseld en aangepast. ICT komt met grote snelheid de scholen in en dat werpt de vraag op op welke manier we ICT en sociale media willen gebruiken bij de vormgeving van het onderwijs. Deze vraag geldt natuurlijk ook voor bewegingsonderwijs. Het is nog niet zo evident wat het antwoord daarop is, maar feit is dat informatie steeds meer digitaal wordt overgedragen en communicatie meer en meer via internet verloopt. Dat is de wereld waarin de huidige generatie opgroeit en daarmee moet rekening worden gehouden. Traditionele instructiemethoden en communicatiemiddelen worden vervangen door nieuwe.

- Internationalisering

De vijfde en wellicht belangrijkste trend is de internationalisering of globalisering. Deze ontwikkeling valt grotendeels toe te schrijven aan de komst van internet en intranet. Een klant is niet meer afhankelijk van de winkel om de hoek, hij kan op het Web overal terecht en eenvoudig wereldwijd de service en het productaanbod vergelijken. Een werknemer heeft snel uitgeplozen hoe iets bij andere bedrijven geregeld is. Organisaties zijn minder nationaal gebonden en de grenzen krijgen een geringere betekenis. Europa werkt met het gelijktrekken van nationale wetgeving en normering door internationale benchmarking en uitwisseling van kennis en personeel mee aan het ontstaan van internationale markten.

Betekenis voor bewegingsonderwijs

De wereld is kleiner geworden en het onderwijs meer internationaal gericht. Het onderwijs is niet langer een wereld op zich, maar richt zich op ontwikkelingen die zich in de (internationale) samenleving voordoen. Voor bewegingsonderwijs betekent dat dat er allerlei nieuwe bewegingsactiviteiten en trends in beeld komen, en dat leerlingen daar, door nieuwe media en YouTube, alles al van weten. Het is een hele klus om goede keuzes te maken met betrekking tot dit eigentijdse en internationale aanbod aan sporten en bewegingssituaties.

7. Conclusies en aanbevelingen

7.1 Het beoogde curriculum

Het beoogde curriculum is globaal omschreven. Praktische uitwerkingen voor de lessen bewegingsonderwijs en de naschoolse bewegingsactiviteiten zijn van groot belang voor dit vakgebied. Er zijn wel allerlei inspirerend bedoelde, voorbeeldmatige deeluitwerkingen beschikbaar voor het beoogde curriculum. De implementatie daarvan heeft echter in de voorbije jaren nauwelijks aandacht gehad en is daarom zeer matig. Alleen voor het po zijn er complete methoden die docenten kunnen benutten.

Een beschrijving van beoogd bewegingsgedrag van kinderen en jongeren geeft meer sturing aan de beoogde kwaliteit en geeft meer handvatten voor monitoring en evaluatie. Voor bewegingsonderwijs in het po, ZML, cluster-4-scholen en onderbouw vo zijn die er in de vorm van basisdocumenten. Voor bovenbouw vo zijn er alleen handreikingen voor bij het schoolexamen en voor het praktijkonderwijs is er een programmablaauwdruk. Er is behoefte aan basisdocumenten voor cluster 1, 2 en bovenbouw vo.

In de samenleving en de politiek wordt bewegingsonderwijs steeds meer gezien als middel voor andere doelen, zoals gezondheid, cognitie en integratie. In het onderwijs worden deze doelen vooral gezien als positieve neveneffecten (bijvangst), net als in *Human movement and sports in 2028* (Brouwer et al., 2011), tenzij de taak van het bewegingsonderwijs breder wordt opgevat, zoals binnen de context van de brede school. Een beschrijving van mogelijke realistische neveneffecten ten aanzien van die nevendoelen, binnen de context van een goed bewegingsonderwijscurriculum is wenselijk.

7.2 Het uitgevoerde curriculum

Hoewel we, door toenemend onderzoek van wetenschappelijke instellingen en andere onderzoeksinstellingen, wel meer weten over de stand van zaken in het bewegingsonderwijs dan vijf jaar geleden, weten we weinig van de manier waarop het bewegingsonderwijs feitelijk wordt gegeven en welke resultaten dit oplevert.

De indruk bestaat dat de kwaliteit van de lessen bewegingsonderwijs (en van accommodaties) vooral in het po en het mbo behoorlijk verschilt. Scholen zonder vakleerkracht of vakspecialist, hebben moeite een kwalitatief goed aanbod te verrichten. Het zou goed zijn als er een kwaliteitsscan ontwikkeld wordt voor bijvoorbeeld de inspectie en ook is het goed als er een zelfevaluatie-instrument komt voor de scholen om de kwaliteit van verschillende vakken boven water te krijgen.

Zowel voor registratie van deelnamegegevens als voor andere toepassingen wordt op dit moment steeds meer ICT in het bewegingsonderwijs gebruikt. Het is een van de gebieden waar de ontwikkelingen het snelst gaan. Er liggen veel mogelijkheden die nader verkend dienen te worden.

7.3 Het gerealiseerde curriculum

Welk aanbod dan ook waar en hoe wordt gecreëerd, de belangrijkste vraag blijft: welke leerlingen worden op school bereikt? Over het gerealiseerde curriculum is echter vrij weinig bekend. Wel lijkt het helder dat er grote verschillen zijn tussen scholen. Er is slechts sporadisch onderzoek gedaan naar wat is gerealiseerd bij leerlingen. Uit die onderzoeken blijkt dat de beoogde doelstellingen bij een aantal doelgroepen minder worden gerealiseerd. Het bevorderen

van de motivatie voor bewegen en sport, in het bijzonder bij de minder sportieve leerlingen, verdient de komende jaren extra aandacht.

Het is wenselijk dat wordt onderzocht welke resultaten in het bewegingsonderwijs worden bereikt, welke kwaliteitsverschillen optreden en wanneer extra zorg echt noodzakelijk is. Dat kan de basis vormen voor een goed kwaliteitsinstrumentarium.

Toetsen en volgen blijft in het bewegingsonderwijs een lastig dilemma. Er is wel veel aandacht voor in het onderwijs en niet alleen in het bewegingsonderwijs. De ontwikkeling van een goede volgsystematiek voor alle sectoren ontbreekt nog en is zeer wenselijk. Voor BSM en LO2 geldt dat de ontwikkelde toetsvoorbeelden in de praktijk nog verder moeten worden geïmplementeerd en geëvalueerd. Mogelijk kunnen het vastgestelde referentiekaders worden voor de kwaliteit van de lessen BSM en LO2.

7.4 Aanbevelingen voor verdere ontwikkeling

De voornaamste aanbevelingen die in dit rapport worden gedaan betreffen:

- Meer inzicht verwerven in het uitgevoerde en gerealiseerde curriculum voor bewegingsonderwijs in alle sectoren om op basis daarvan betere uitspraken te kunnen doen over (knelpunten met betrekking tot) de kwaliteit daarvan.
- Ontwikkelen van beschrijvingen van de beoogde opbrengst van het bewegingsonderwijs in alle sectoren die als basis kunnen dienen voor een kwaliteitsinstrumentarium (zelfevaluatiescan, volgsystematiek, inspectietoezicht).
- Meer aandacht besteden aan implementatie van beschikbare hulpmiddelen voor docenten en uitbreiden van de ondersteuningsstructuur in de vorm van lokale en regionale docentennetwerken.

8. Referenties

- Anthoni, K., Kamp, W. van de, Schrik, E., Swinkels, E., & Witsiers, D. (2010). *BSM toetsvoorbeelden*. Enschede: SLO. Verkregen van <http://www.slo.nl/downloads/2010/bsm-toetsvoorbeelden.pdf>
- Berkel, M. van, & Hazelebach, C. (2009). *Bewegeteams in het basisonderwijs*. Enschede: SLO. Verkregen van <http://bewegingsonderwijs.slo.nl/primair/publicaties/bewegeteams/>
- Berkel, M. van, Biesterbosch, S., Bertijn, K., Bertijn, K., Beverwijk, L., Bohle-Cornelissen, D., Groeneveld, J., Kelderman, M., Kok, A., Ueberbach, P., Vliet, B. van, & Willemsen, E. (2011). *Bewegingsonderwijs op cluster-4-scholen*. Zeist: Jan Luiting Fonds.
- Berkel, M. van, Graaff, R. de, Rietberg, C., & Wijffels, I. (2009). *Bewegingsonderwijs aan ZML*. Zeist: Jan Luiting Fonds.
- Bernaards, C.M., Kuiper, R.M., Slinger, J.D., & Nauta, S.M. (2012). *Eindevaluatie VMBO in Beweging*. Leiden: TNO/LS 2012 R10219.
- Brouwer, B. (eindred.), Schade, R., met bijdragen van Boorn, H. van de, & Valk, J. (2003). *Eerlijk spelen. Een lesvoorbeeld voor bewegingsonderwijs in het praktijkonderwijs*. Enschede: SLO.
- Brouwer, B. (red.), & Schade, R. (2003). *Eerlijk spelen. Een lesvoorbeeld voor bewegingsonderwijs in het praktijkonderwijs*. Enschede: SLO. Verkregen van <http://bewegingsonderwijs.slo.nl/voortgezet/pro/>
- Brouwer, B., & Schade, R. (2003). *Bewegingsonderwijs in het Praktijkonderwijs. Voorstellen voor een programma bewegingsonderwijs in het praktijkonderwijs*. Enschede: SLO. Verkregen van <http://bewegingsonderwijs.slo.nl/voortgezet/pro/>
- Brouwer, B. & Swinkels, E. (2007). *Handreiking BSM*. Enschede: SLO. Verkregen van <http://bsm.slo.nl/pta/00003/>
- Brouwer, B., m.m.v. Houthoff, D. & Van Mossel, G. (2007). *Handreiking schoolexamen lichamelijke opvoeding havo/vwo*. Enschede: SLO.
- Brouwer, B., Aldershof, A., Bax, H., Berkel, M. van, Dokkum, G. van, Mulder, M.J., & Nienhuis, J. (2011). *Human movement and sports in 2028*. Enschede: SLO. Verkregen van <http://bewegingsonderwijs.slo.nl/voortgezet/onderbouw/publicaties/>
- Brouwer, B., Consten, A., Dekker H., & Doeschot, J. ten (2012). *Eindrapportage pilot digitaal leerling-volg-(jezelf)-systeem VO*. Enschede: SLO. Verkregen van <http://bewegingsonderwijs.slo.nl/voortgezet/onderbouw/publicaties/leerlingvolgjezelfsysteem/>
- Brouwer, B., Houthoff, D., & Mossel, G. van (2012). *LO in bovenbouw VO. Trendanalyse voor lichamelijke opvoeding in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs*. SLO: Enschede. Verkregen van <http://bewegingsonderwijs.slo.nl/voortgezet/tweedefase/publicaties/trendanalyse/>
- Brouwer, B., Houthoff, D., Massink, M., Mooij, C., Mossel, G. van, Swinkels, E., & Zonnenberg, A. (2012). *Basisdocument Bewegingsonderwijs voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs*. Zeist: Jan Luitingfonds.
- Brouwer, B., m.m.v. Schade, R. (2003). *Bewegingsonderwijs in het Praktijkonderwijs. Voorstellen voor een programma bewegingsonderwijs in het praktijkonderwijs*. Enschede: SLO.

Brouwer, B., Swinkels, E. (2007). *Handreiking schoolexamen bewegen sport en maatschappij: Tweede fase*. Enschede: SLO. Verkregen van http://www.slo.nl/downloads/archief/Handreiking_bewegen_sport_en_maatschappij_DEFINITIE_F.pdf/

Deci, E.L., & Ryan R.M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behaviour*. New York: Plenum Press.

Driessen Mareeuw, F.A. van den, Harting, L.J., Knaap, E.T.W. van der, & Stubbe, J.H. (2012). *Inventarisatie leerlingvolgsystemen bewegingsonderwijs*. Leiden: TNO

Duijvestijn, P., & Groot, M. de (2011). *Monitor bewegen en sport in het mbo. Meting schooljaar 2010-2011*. Amsterdam: DSP Groep.

Duteweerd, L. (2012). *Werken aan Kwaliteit Bewegen en Sport*. Enschede: SLO. Verkregen van <http://bewegingsonderwijs.slo.nl/voortgezet/onderbouw/publicaties/bensslo/>

Ekdorf, H. van, & Mossel, G. van (2014). Wat beweegt onze leerlingen? *Lichamelijke opvoeding* 102 (7), 8-13.

Groot, M. de, & Duijvestijn, P. (2012). *Bewegen en Sport in het MBO*. Amsterdam, DSP Groep. Hilvoorde, I. van, & Kleinpaste, J. (2014). *Van tikken naar taggen*. Deventer: daM uitgeverij.

Inspectie van het Onderwijs. (1999). *Lichamelijke opvoeding in de basisvorming: Evaluatie na de eerste vijf jaar*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2014). *Hoeveel uren lichamelijke opvoeding moeten worden gegeven op scholen voor voortgezet onderwijs?* Utrecht: Inspectie van het Onderwijs

Kamp, W. van de, Anthoni, K., Linde, O., Swinkels, E., & Witsiers, D. (2014). *Be Sports-Minded*. Meppel: Edu'Actief.

Kwalificatiesmbo.nl (2012). *Loopbaan & Burgerschap*. Verkregen van <http://www.kwalificatiesmbo.nl/loopbaan-en-burgerschap.html>

Lucassen, J., Wisse, E., Smits, F., Beth, J., & Werff, H. van der (2011). *Sport, Bewegen en Onderwijs: kansen voor de toekomst. Brede analyse 2010*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut. Verkregen van http://www.mulierinstituut.nl/publicaties/publicatie-detail.html?publication_id=12252

Lucassen, J. (2014). *KVLO Kennisagenda Goed Leren Bewegen 2015-2020*. Zeist: Koninklijke Vereniging voor Lichamelijke Opvoeding.

Massink, M., Mossel, G. van, Swinkels, E., & Witsiers, D. (2013). *LO2 toetsvoorbeelden van praktische opdrachten*. Enschede: SLO. Verkregen van <http://bewegingsonderwijs.slo.nl/voortgezet/vmbo/publicaties/lo2toetsvoorbeelden/>

Mooij, C. (2009). *Handreiking schoolexamens LO2 vmbo GL en TL*. Enschede: SLO. Verkregen van <http://bewegingsonderwijs.slo.nl/voortgezet/vmbo/publicaties/expogr/>

Mooij, C. (2009). Vijf jaar LO2 vmbo. *Lichamelijke Opvoeding*, 97 (14).

Mooij, C. (eindred), Van Berkel, Consten, A., Danes, H., Geleynse, J., Gref, M. van der, M., Hazelebach, C., Koekoek, J., Pieters, L., & Tjalsma, W. (2011). *Basisdocument Bewegingsonderwijs voor het Basisonderwijs*. Zeist: Jan Luitingfonds.

Mossel, G. van, & Stegeman, H. (2007). Vaksecties LO en de ervaringen van hun leerlingen. In H. Stegeman (red.). *Naar beter bewegingsonderwijs. Over de kwaliteit van sport en bewegen op school* (pp. 163-229). 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.

Mossel, G. van (2014a). *Deelnameniveaus bewegingsonderwijs in onderbouw vo*. Enschede: SLO. Verkregen van <http://www.slo.nl/downloads/documenten/deelnameniveaus-bewegingsonderwijs-onderbouw-vo.pdf/>

- Mossel, G. van (2014b). *Freerunning in het voortgezet onderwijs*. Enschede: SLO (interne publicatie).
- Mossel, G. van, & Stegeman, H. (2007). Vaksecties LO en de ervaringen van hun leerlingen. In H. Stegeman (red.). *Naar beter bewegingsonderwijs. Over de kwaliteit van sport en bewegen op school* (pp. 163-229). 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Mutz, M., & Burrmann, U. (2014). Sind Mädchen im koedukativen Sportunterricht systematisch benachteiligt? *Sportwissenschaft* 44 (3), 171-181.
- Parlementaire Onderzoekscommissie Onderwijsvernieuwingen (2008). *Tijd voor Onderwijs*. Den Haag: Sdu Uitgevers. (http://www.parlement.com/9291000/d/tk31007_6.pdf).
- PO-Raad, VO-raad & MBO Raad (2012). *Onderwijsagenda Sport, Bewegen en een Gezonde Leefstijl in en rondom de school*. Verkregen van <http://www.gezondeschool.nl/gezonde-school-en-over-ons/initiatieven-gezonde-leefstijl/onderwijsagenda/>
- Pulles, I., Leijenhorst, M., Reijgersberg, N. , Hilhorst, J. & Van Lindert, C. (2014). *Verdiepingsonderzoek buurtsportcoaches 2014*. Utrecht: Mulier Instituut / Kennispraktijk.
- Reijgersberg, N., Lucassen, J., Beth, J., & Werff, H. van der (2014). *Nulmeting lichamelijke opvoeding in het voortgezet onderwijs*. Utrecht: Mulier Instituut. Verkregen van http://www.mulierinstituut.nl/publicaties/publicatie-detail.html?publication_id=18503.
- Reijgersberg, N., Werff, H. van der, & Lucassen, J. (2013). *Nulmeting Bewegingsonderwijs*. Utrecht: Mulier Instituut. Verkregen van http://www.mulierinstituut.nl/publicaties/publicatie-detail.html?publication_id=16525.
- Schade, R. (2003). *Heb jij jezelf in de hand? Een lesvoorbeeld voor bewegingsonderwijs in het praktijkonderwijs*. Enschede: SLO. Verkregen van <http://bewegingsonderwijs.slo.nl/voortgezet/pro/>
- Slinger, J.D., Trijp, S.M.A. van, Verheijden, M.W., & Empelen, P. van (2011). *Leerlingvolgsystemen op het gebied van beweging, gewicht, schooluitval en talentontwikkeling*. Leiden: TNO.
- Slingerland, M. & Borghouts, L. (2010). Direct and Indirect Influence of Physical Education-based Interventions on Physical Activity: A Review. *Journal of Physical Activity and Health* (in druk).
- SLO (2012). *Good practices LO2*. Enschede: SLO. Verkregen van <http://bewegingsonderwijs.slo.nl/voortgezet/vmbo/projecten/lo2/film/>
- Stegeman, H. (red.) (2007). *Naar beter bewegingsonderwijs*. Den Bosch/Nieuwegein: W.J.H. Mulier Instituut/Arko Sports Media.
- Stegeman, H., Bax, H., Hoekman, R., & Slotboom, M. (2007). Aspecten van de kwaliteit van lichamelijke opvoeding. In: H. Stegeman (red.), *Naar beter bewegingsonderwijs. Over de kwaliteit van sport en bewegen op school*. 's-Hertogenbosch/ Nieuwegein: W.J.H. Mulier Instituut/Arko Sports Media.
- Stegeman, H. (2000). *Belang van bewegingsonderwijs*. Zeist: Jan Luiting Fonds.
- Stuij, M, Wisse, E., Mossel, G. van, Dool, R. den, & Lucassen, J. (2011). *School, Bewegen en Sport*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut. Verkregen van http://www.mulierinstituut.nl/projecten/overige-projecten/school_bewegen-en-sport/volledige-publicatie.pdf
- Vervoorn, C., Singh, A., & Visscher, C. (2011). *Bewegen = Beter Leren. De effecten van bewegen op leerprestaties van kinderen*. Amsterdam/Groningen: Hogeschool van Amsterdam/ VUmc/ Rijksuniversiteit Groningen.

Weerden, J. van, Van der Schoot, F., & Hemker, B. (2008). *Balans van het bewegingsonderwijs aan het einde van de basisschool 3*. Arnhem: Cito.

Websites

<http://bewegingsonderwijs.slo.nl>

<http://bsm.slo.nl>

<http://freesport.slo.nl>

<http://basisdocumentinbeeld.slo.nl>

<http://www.kvlo.nl>

<http://lichamelijkeopvoeding.vakcommunity.nl/>

<http://www.hetweb.nl/>

<http://www.platformbewegenensport.nl/>

<http://gezondeschool.nl>

<http://www.nisb.nl>

<http://nocnsf.nl/schoolensport>

<http://www.stichtingloot.nl>

<http://www.verenigingsportengemeenten.nl>

<http://www.vitaalmbbo.nl>

<http://www.sportindebuurt.nl>

<http://www.mulierinstituut.nl>

Bijlagen

Bijlage 1 Doorlopende leerlijnen bewegingsonderwijs (po – vmbo)

De samengevatte vakinhoudelijke kerndoelen en eindtermen per perspectief of sleutel voor kwaliteit

Sleutel	PO	Onderbouw VO, inclusief 3 ^e leerjaar	Vmbo
Bewegen verbeteren	<p>Nr. 57: Leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p>	<p>Nr. 54: Door middel van uitdagende bewegingssituaties zijn bewegingsrepertoire uit te breiden.</p> <p>Nr. 55: De hoofdbeginselen van de bewegingsactiviteiten op eigen niveau toe te passen.</p>	<p>LO1</p> <p>Kan alleen en in samenwerking met anderen de volgende activiteiten uitvoeren:</p> <p>LO1/K4 Spel:</p> <ul style="list-style-type: none"> - een slag- en loopspel, drie doelspelen, twee terugslagspelen (een vorm van volleybal en keuze uit minstens één vorm van badminton, tennis of tafeltennis), vormen van tik- en afgooispelen. <p>LO1/K5 Turnen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - steun- en vrij springen, herhaald springen, zwaaien, balanceren en acrobatiek. <p>LO1/K6 Bewegen op muziek</p> <ul style="list-style-type: none"> - ritme en bewegen, streetdance, jazzdans of conditionele vormen op muziek. <p>LO1/K7 Atletiek:</p> <ul style="list-style-type: none"> - hardlopen, ver- en hoogspringen en één vorm van werpen, stoten of slingeren. <p>LO1/K8 Zelfverdediging:</p> <ul style="list-style-type: none"> - stoeispelen (bijvoorbeeld: vormen van judo) of trefspelen (bijvoorbeeld: vormen van boksen, schermen of karate-do). <p>LO1/K9 Actuele bewegingsactiviteiten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - twee nieuwe, actuele bewegingsactiviteiten die de leerling kan kiezen uit een aanbod dat bij voorkeur niet behoort tot één van de hierboven genoemde activiteitengebieden (bijvoorbeeld water-, winter- of outdoorsporten).
			<p>LO2 (Alleen GL/TL)</p> <p>Kan zich alleen en met anderen verdiepen ten opzichte van LO1 in:</p> <p>LO2/K4 Spel:</p> <ul style="list-style-type: none"> - minimaal één doelspel, twee terugslagspelen, één honkloopspel en diverse tikspelen. <p>LO2/K5 Turnen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - twee verschillende vormen van turnen. <p>LO2/K6 Bewegen op muziek:</p> <ul style="list-style-type: none"> - twee vormen van bewegen op muziek uitvoeren <p>LO2/K7 Atletiek:</p> <ul style="list-style-type: none"> - minimaal één loop-, één spring en één werponderdeel. <p>LO2/K8 Zelfverdediging:</p> <ul style="list-style-type: none"> - één vorm van zelfverdediging. <p>LO2/K9 Actuele bewegingsactiviteiten:</p> <ul style="list-style-type: none"> - twee nieuwe, actuele bewegingsactiviteiten.

Sleutel	PO	Onderbouw VO, inclusief 3 ^e leerjaar	Vmbo	
Bewegen regelen Regelende taken als inrichten, hulpverlenen, coachen/begeleiden, scheidsrechteren, organiseren en ontwerpen.	Nr. 58: <u>Leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel nemen, afspraken maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden inschatten en daarmee bij activiteiten rekening houden.</u>	Nr. 57: Eenvoudige regelende taken vervullen die het mogelijk maken, zelfstandig en samen met andere leerlingen bewegingsactiviteiten te beoefenen.	LO1	LO1/K3 Leervaardigheden: - omgaan met regels en een bijdrage leveren aan een sportief verloop en aan de veiligheid van zichzelf en anderen; - eenvoudige regeltaken uitvoeren om samen bewegingssituaties op gang te kunnen brengen en houden.
			LO2 (alleen GL/TL)	LO2/K3 Leervaardigheden: - eenvoudige regeltaken uitvoeren om samen bewegingssituaties op gang te kunnen brengen en houden. LO2/K10 Bewegen regelen: - alleen of samen met anderen diverse regeltaken uitvoeren en één regelende rol uitvoeren waarbij de kandidaat niet zelf als beweger is betrokken.
Gezond bewegen Veilig bewegen - geen onnodige risico's op blessures of overbelasting. Vitaal bewegen - je inspannen en je prettig en vitaal voelen. Fitter bewegen - ervaren wat de link is tussen bewegen en fitter worden.	Nr. 58: <u>Leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel nemen, afspraken maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden inschatten en daarmee bij activiteiten rekening houden.</u>	Nr. 58: Door deel te nemen aan praktische bewegingsactiviteiten de waarde van het bewegen voor gezondheid en welzijn kennen en ervaren.	LO1	LO1/K3 Leervaardigheden: - oog hebben voor veiligheid; - adequaat omgaan met risico's; - omgaan met regels en een bijdrage leveren aan een sportief verloop en aan de veiligheid van zichzelf en anderen; - basiskennmerken van training aangeven, conditieaspecten meten, oog hebben voor veiligheid en regeltaken uitvoeren.
			LO2 (alleen GL/TL)	LO2/K11 Bewegen en samenleving en gezondheid: - verschillende betekenissen van bewegen en sport aangeven in de samenleving en ook de meer persoonlijke waarde en motieven voor deelname; - deelnemen aan een trainings- en fitnessprogramma;- de betekenis van bewegen en sport aangeven voor de gezondheid in ruime zin; - eerste hulp verlenen bij eenvoudige blessures; - afspraken maken die de veiligheid bevorderen.

Sleutel	PO	Onderbouw VO, inclusief 3 ^e leerjaar		Vmbo
Bewegen beleven Gerichtheid op bewegen: - ingaan op uitdagingen in bewegingssituaties (zowel bewegen en regelen); - gerichtheid op leren; - bewegen waarderen. Betrokkenheid bij de les: - omgaan met regels; - zelfstandig deelnemen; - omgaan met elkaar.	Nr. 58: Leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel nemen, afspraken maken over het reguleren daarvan, <u>de eigen bewegingsmogelijkheden inschatten en daarmee bij activiteiten rekening houden.</u>	Nr. 53: Zich mede met het oog op buitenschoolse beoefening op praktische wijze oriënteren op veel verschillende bewegingsactiviteiten uit gevarieerde gebieden als spel, turnen, atletiek, bewegen op muziek, zelfverdediging en actuele ontwikkelingen in de bewegingscultuur, en daarin de eigen mogelijkheden verkennen. Nr. 56: Tijdens bewegingsactiviteiten sportief zijn, rekening houden met de mogelijkheden en voorkeuren van anderen, en respect en zorg hebben voor elkaar.	LO1	LO1/K/1 Oriëntatie op leren en werken: - het belang van bewegen en sport binnen de eigen loopbaan en in de maatschappij verwoorden. LO1/K/2 Basisvaardigheden: - basisvaardigheden toepassen die betrekking hebben op communiceren, zelfstandig (samen)werken en informatie verwerven en verwerken. LO1/K/3 Leervaardigheden: - omgaan met regels en een bijdrage leveren aan een sportief verloop en aan de veiligheid van zichzelf en anderen; - in bewegingssituaties omgaan met elementen als lukken en mislukken en winst en verlies; - verschillen in prestatieniveau, motieven, interesses, culturele achtergronden en geslacht hanteren binnen bewegingssituaties; - oriënteren op de eigen sportloopbaan en eigen voorkeuren aangeven ten aanzien van bewegen en sport; - kritisch reflecteren op opgedane ervaringen in relatie tot eigen wensen, motieven en mogelijkheden.
			LO2 (alleen GL/TL)	LO2/K/1 Oriëntatie op leren en werken: - het belang van bewegen en sport binnen de eigen loopbaan, vrijwilligerswerk en in de maatschappij verwoorden. LO2/K/2 Basisvaardigheden: - basisvaardigheden toepassen die betrekking hebben op communiceren, samenwerken en informatie verwerven en verwerken. LO2/K/3 Leervaardigheden: - omgaan met regels en een bijdrage leveren aan een sportief verloop en aan de veiligheid van zichzelf en anderen; - in bewegingssituaties omgaan met aspecten als lukken en mislukken en winst en verlies; - omgaan met verschillen in prestatieniveau, motieven, interesses, culturele achtergronden en geslacht binnen bewegingssituaties; - zich oriënteren op de eigen sportloopbaan en eigen voorkeuren aangeven ten aanzien van bewegen en sport; - kritisch reflecteren op opgedane ervaringen in relatie tot eigen wensen, motieven en mogelijkheden. LO2/K/11 Bewegen en samenleving en gezondheid: - verschillende betekenissen van bewegen en sport aangeven in de samenleving en ook de meer persoonlijke waarde en motieven voor deelname. LO2/K/12 Beroepspraktijkvorming: - zich oriënteren op beroep of vrijwilligerswerk door het vervullen van (regel)taken in het werkveld van sport en bewegen.

Bijlage 2 Doorlopende leerlijn bewegingsonderwijs (po – havo/vwo)

De samengevatte vakinhoudelijke kerndoelen en eindtermen per sleutel kwaliteit

Sleutel	PO	Onderbouw VO, inclusief 3 ^e leerjaar	Tweede fase VO	
Bewegen verbeteren	<p>Nr. 57: Leren op een verantwoorde manier deelnemen aan de omringende bewegingscultuur en leren de hoofdbeginselen van de belangrijkste bewegings- en spelvormen ervaren en uitvoeren.</p>	<p>Nr. 54: Door middel van uitdagende bewegingssituaties zijn bewegingsrepertoire uit te breiden.</p> <p>Nr. 55: De hoofdbeginselen van de bewegingsactiviteiten op eigen niveau toe te passen.</p>	LO	<p>Domein B: Bewegen Nr. 2: Kan deelnemen aan een variëteit aan bewegingsactiviteiten, waarbij het gaat om:</p> <ul style="list-style-type: none"> - verbreding (leren van nieuwe activiteiten) en verdieping (qua niveau, taken en contexten) van bewegingsactiviteiten die in de onderbouw zijn aangeboden; - in elk geval uit het activiteitengebied spelen een slag- en loopspel, twee doelspelen en een terugslagspel, bij voorkeur door de kandidaat te kiezen; - minimaal twee door de kandidaat te kiezen bewegingsactiviteiten uit de activiteitengebieden turnen, atletiek, bewegen op muziek en zelfverdediging; - minimaal drie door de kandidaat te kiezen bewegingsactiviteiten die niet tot één van de hierboven genoemde activiteitengebieden behoren.
			BSM	<p>Domein B: Bewegen Subdomein B1: Spelen Nr. 2: Kan deelnemen aan minimaal één doelspel, één terugslagspel en één slag- en loopspel, waarbij het gaat om verdieping van het niveau van deelname voor wat betreft complexiteit van het bewegen, diversiteit in taken en in contexten en het afstemmen van het eigen bewegen op dat van anderen.</p> <p>Subdomein B2: Turnen Nr. 3: Kan deelnemen aan meerdere turnactiviteiten binnen twee van de volgende deelgebieden: springen, zwaaien, acrobatiek, balanceren en klimmen, waarbij het gaat om verdieping van het niveau van deelnemen, individueel en samen.</p> <p>Subdomein B3: Bewegen op muziek Nr. 4: Kan twee dansen van minimaal zestien muzikale lengtes uitvoeren binnen één of meerdere deelgebieden van bewegen op muziek, waarbij het gaat om verdieping ten aanzien van veranderingen van tijd en ruimte, opeenvolging van verbindingen en veranderingen van opstelling en positie van de dansers ten opzichte van elkaar.</p> <p>Subdomein B4: Atletiek Nr. 5: Kan deelnemen aan minimaal één looponderdeel, één werponderdeel en één springonderdeel, waarbij het steeds gaat om verdieping van de juiste afstemming van de constituerende elementen (timing, richting, snelheid, afstand) ten opzichte van elkaar.</p> <p>Subdomein B5: Zelfverdedigingsspelen</p>

				<p>Nr. 6: Kan deelnemen aan minimaal één zelfverdedigingsspel, in partij- en/of demonstratievorm, waarbij het gaat om verdieping van de eigen aanvallende initiatieven en het goed reageren op initiatieven van de partner.</p> <p>Subdomein B6: Keuzeactiviteiten</p> <p>Nr. 7: Kan deelnemen aan minimaal twee door de leerling te kiezen bewegingsactiviteiten die niet tot één van de hierboven genoemde activiteitengebieden behoren, waarbij het gaat om leren van de beginselen of het verdiepen van de bestaande bekwaamheid.</p>
--	--	--	--	--

Sleutel	PO	Onderbouw VO, inclusief 3 ^e leerjaar	Tweede fase VO	
<p>Bewegen regelen</p> <p>Regeltaken als inrichten, hulpverlenen, coachen/begeleiden, scheidsrechteren, organiseren en ontwerpen</p>	<p>Nr. 58: <u>Leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel nemen, afspraken maken over het reguleren daarvan, de eigen bewegingsmogelijkheden inschatten en daarmee bij activiteiten rekening houden.</u></p>	<p>Nr. 57: Eenvoudige regeltaken vervullen die het mogelijk maken, zelfstandig en samen met andere leerlingen bewegingsactiviteiten beoefenen.</p>	<p>LO</p>	<p>Domein C: Bewegen en regelen Nr. 3: Kan (samen met anderen) ondersteunende en leidinggevende rollen in bewegingssituaties vervullen, waarbij het gaat om:</p> <ul style="list-style-type: none"> - bewegingssituaties inrichten, op gang brengen en op gang houden; - minimaal twee door de leerling te kiezen rollen van instructeur, coach/begeleider, scheidsrechter/jurylid en organisator.
			<p>BSM</p>	<p>Domein C: Bewegen en regelen Subdomein C1: Regelen in de rol van beweger Nr. 8: Kan er in bewegingssituaties medeverantwoordelijkheid voor dragen dat bewegingssituaties zelfstandig en veilig ontworpen en ingericht worden, op gang gebracht, op gang gehouden en beëindigd worden en indien wenselijk worden aangepast aan de kenmerken en de wensen van de deelnemers.</p> <p>Subdomein C2: Regelen in de rol van begeleider Nr. 9: Kan bij bewegingsactiviteiten van een groep deelnemers de rollen van instructeur, coach/begeleider, scheidsrechter/spelleider en jurylid vervullen.</p> <p>Subdomein C3: Regelen in de rol van organisator Nr. 10: Kan in binnen- of buitenschools verband een bewegingsactiviteit (helpen) voorbereiden, organiseren, evalueren en daarvan verslag doen, waarbij de gekozen organisatievorm moet passen bij de (context van de) bewegingsactiviteit.</p> <p>Vwo Subdomein C4: Reflecteren op het regelen van bewegen Nr. 11: <i>Kan aangeven en verklaren welke (mentale, sociale, biomechanische en trainingskundige) factoren een rol spelen bij de begeleiding van individuen en groepen in uiteenlopende bewegingssituaties.</i></p>

Sleutel	PO	Onderbouw VO, inclusief 3 ^e leerjaar		Tweede fase VO
Gezond bewegen Veilig bewegen - geen onnodige risico's op blessures of overbelasting. Vitaal bewegen - je inspannen en je prettig en vitaal voelen. Fitter bewegen - ervaren wat de link is tussen bewegen en fitter worden.	Nr. 58: Leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel nemen, <u>afspraken maken over het reguleren daarvan</u> , de eigen bewegingsmogelijkheden inschatten en daarmee bij activiteiten rekening houden.	Nr. 58: Door deel te nemen aan praktische bewegingsactiviteiten de waarde van het bewegen voor gezondheid en welzijn kennen en ervaren.	LO	Domein D: Bewegen en gezondheid Nr. 4 Kan op basis van eigen ervaring met en inzicht in de betekenis van sport en bewegen voor de (beleving van) gezondheid in brede zin verantwoord omgaan met belasting en risico's in bewegingssituaties, en een trainingsprogramma opstellen dat past bij de eigen mogelijkheden.
			BSM	Domein D: Bewegen en gezondheid Subdomein D1: Bewegen en welzijn Nr. 11 (havo) en nr. 12 (vwo): Kan verklaren welke betekenis sport en bewegen heeft voor de gezondheid in ruime zin, ook in relatie tot andere persoonsgebonden en maatschappelijke gezondheidsbeïnvloedende factoren. Subdomein D2: Fitheid testen en verbeteren Nr. 12 (havo) en nr. 13 (vwo): Kan een aantal fitheidstesten toepassen, de resultaten daarvan interpreteren en op basis van de waarde daarvan voor de verbetering van het prestatievermogen een (<i>specifiek</i>) trainingsprogramma kiezen en opstellen voor zichzelf, een ander of een groep. Havo Subdomein D3: Blessurepreventie en -behandeling Nr. 13: Kan bij de inrichting van en deelname aan bewegingssituaties laten zien dat hij oog heeft voor de eigen veiligheid en die van anderen en hij kan de meest voorkomende blessures correct herkennen, daarbij eerste hulp verlenen en waar nodig deskundige hulp invoeren. Vwo Subdomein D3: Bewegen en risico's Nr. 14: <i>Kan bij de inrichting van en deelname aan bewegings- en werksituaties laten zien dat hij oog heeft voor de eigen veiligheid en die van anderen en hij kan aangeven hoe adequaat met overbelasting kan worden omgegaan en daartoe waar nodig deskundige hulp invoeren.</i>

Sleutel	PO	Onderbouw VO, inclusief 3 ^e leerjaar		Tweede fase VO
Bewegen beleven Gerichtheid op bewegen: - ingaan op uitdagingen in bewegingssituaties (zowel bewegen en regelen); - gerichtheid op leren; - bewegen waarderen. Betrokkenheid bij de les: - omgaan met regels; - zelfstandig deelnemen; - omgaan met elkaar.	Nr. 58: Leren samen met anderen op een respectvolle manier aan bewegingsactiviteiten deel nemen, afspraken maken over het reguleren daarvan, <u>de eigen bewegingsmogelijkheden inschatten en daarmee bij activiteiten rekening houden.</u>	Nr. 53. Zich mede met het oog op buitenschoolse beoefening op praktische wijze oriënteren op veel verschillende bewegingsactiviteiten uit gevarieerde gebieden als spel, turnen, atletiek, bewegen op muziek, zelfverdediging en actuele ontwikkelingen in de bewegingscultuur, en daarin de eigen mogelijkheden verkennen. Nr. 56. Tijdens bewegingsactiviteiten sportief zijn, rekening houden met de mogelijkheden en voorkeuren van anderen, en respect en zorg hebben voor elkaar.	LO	Domein A: Algemene doelstellingen Nr. 1. Kan op verantwoorde en perspectiefrijke wijze en met plezier in bewegende en regelende rollen deelnemen aan de bewegingscultuur, en kan aangeven in hoeverre hij daaraan -ook in de toekomst- kan en wil deelnemen. Domein E: Bewegen en samenleving Nr. 5: Kan op grond van inzicht in de kenmerken van het aanbod en in de eigen wensen en mogelijkheden ten aanzien van sportdeelname een bewuste keuze maken uit het aanbod aan sport en bewegen in de samenleving.
			BSM	Domein A: Vaardigheden Nr. 1: Kan bewegingssituaties kiezen, arrangeren en begeleiden, voor zichzelf maar vooral voor anderen, en daar op reflecteren. Domein E: Bewegen en samenleving Subdomein E1: Toekomstoriëntatie Nr. 14 (havo) en nr. 15 (vwo): Kan op basis van eigen ervaring met werkzaamheden in het werkveld sport en bewegen een bewuste keuze maken voor de eigen (toekomstige) rol in dat werkveld. Havo subdomein E2: Samenleving en bewegingscultuur Nr. 15 (havo): Kan de ontwikkeling van en de diverse aspecten en verschijningsvormen van de huidige bewegingscultuur verklaren en aangeven welke factoren van invloed zijn op de deelname van verschillende bevolkingsgroepen aan de bewegingscultuur. Vwo subdomein E2: De ontwikkeling van de bewegingscultuur Nr. 16 (vwo): <i>Kan de ontwikkeling van en de diverse aspecten en verschijningsvormen van de huidige bewegingscultuur verklaren en aangeven welke factoren daarop van invloed zijn geweest.</i> Vwo subdomein E3: Mens en bewegen Nr. 17 (vwo): <i>Kan aangeven hoe persoonlijke en omgevingsfactoren in uiteenlopende leeftijdsfasen en omstandigheden een rol kunnen spelen bij het maken van keuzes ten aanzien van deelname aan bewegingscultuur.</i> Vwo subdomein E4: Maatschappij en bewegen Nr. 18:

Kan aangeven hoe maatschappelijke factoren van invloed zijn op actieve en passieve sportbeoefening en wat de maatschappelijke betekenis van sport en bewegen voor de samenleving kan zijn.

Havo subdomein E3/ vwo subdomein E5: De organisatie van sport en bewegen

Nr. 16 (havo) en nr. 19 (vwo):

Kan de kenmerkende overeenkomsten en verschillen in structuur, de organisatie van *(en het beleid ten aanzien van)* sport en bewegen op meerdere niveaus en in meerdere verschijningsvormen aangeven.

Bijlage 3 Nieuwsbrief Inspectie van het Onderwijs, september 2014

Hoeveel uren lichamelijke opvoeding moeten worden gegeven op scholen voor voortgezet onderwijs? (Inspectie van het Onderwijs, 2014)

"Scholen moeten ten eerste lichamelijke opvoeding geven in elk leerjaar en bovendien gespreid over de weken in het schooljaar. Ze moeten verder daaraan zoveel tijd besteden, dat aan de inhoudelijk gestelde eisen wordt voldaan. Die eisen zijn in de wet op verschillende manieren gespecificeerd. Het gaat om praktische bewegingsactiviteiten. Het gaat om eisen van kwaliteit, intensiteit en variëteit. Concreet worden die eisen in kerndoelen en examenprogramma's opgenomen. En bij die inhoudelijke eisen wordt uitgegaan van de situatie zoals die op 1 augustus 2005 gold. Dat wil niet zeggen dat die kerndoelen en examenprogramma's letterlijk worden gehandhaafd: om te zorgen dat het inderdaad om praktische bewegingsactiviteiten gaat, is aanpassing nodig. Zo worden de kwaliteit, intensiteit en variëteit op het gebied van praktische bewegingsactiviteiten zoals die golden op 1 augustus 2005 gehandhaafd, en zelfs aangescherpt (doordat wordt benadrukt dat het om praktische bewegingsactiviteiten gaat).

Als een school zich houdt aan dit geheel van regels, zal het resultaat zijn dat het aantal lessen gemiddeld op het niveau van voor 1 augustus 2005 blijft. Dat is dus gemiddeld 2,5 lessen voor vmbo, gemiddeld 2,2 lessen voor havo en gemiddeld 2 lessen voor vwo, conform de adviesrentabel van 2005, uitgaande van lessen van 50 minuten en 40 schoolweken per leerjaar.

Voor het laatste leerjaar geldt een apart, afwijkend voorschrift: het onderwijs in lichamelijke opvoeding mag niet eerder worden afgesloten dan in de maand december. Tot die tijd kan het in wat aangepaste vorm."

SLO heeft als nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling een publieke taakstelling in de driehoek beleid, praktijk en wetenschap. SLO heeft een onafhankelijke, niet-commerciële positie als landelijke kennisinstelling en is dienstbaar aan vele partijen in beleid en praktijk.

Het werk van SLO kenmerkt zich door een wisselwerking tussen diverse niveaus van leerplanontwikkeling (stelsel, school, klas, leerling). SLO streeft naar (zowel longitudinale als horizontale) inhoudelijke samenhang in het onderwijs en richt zich daarbij op de sectoren primair onderwijs, speciaal onderwijs en voortgezet onderwijs. De activiteiten van SLO bestrijken in principe alle vakgebieden.

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
E info@slo.nl
www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)

 [@slocommunicatie](https://twitter.com/slocommunicatie)

slo

